CARTEA A II-a

EUTERPE

NOTIŢĂ ISTORICĂ

Pe coasta de miazănoapte a Africii, pustie de altfel, în partea răsăriteană a deşertului nord-african, în urma revărsărilor Nilului a apărut una din cele mai mănoase ţări ale lumii antice, Egiptul, numit pe drept cuvînt de Herodot „darul fluviului" [1].

De timpuriu, pămîntul udat de Nil a atras luarea aminte a oamenilor, a stîrnit interesul şi adesea lăcomia statelor mai puternice.

În preajma războaielor medice, un imperiu de temut ameninţa Egiptul. În tendinţa sa nestăvilită de a cuceri lumea cunoscută pe atunci, marele imperiu persan – cu care urma să-şi măsoare puterile mica Elladă – s-a năpustit şi asupra ţării scăldate de apele Nilului, aducînd-o sub jugul stăpînirii sale.

„Cambyses, fiul lui Cyrus şi al Cassandanei – zice Herodot [2] *– porni cu oaste împotriva Egiptului". Prin această propoziţie, povestitorul războaielor medice integrează cartea a II-a în cuprinsul* Istoriilor *sale. Această carte, dăruită ulterior cu numele muzei Euterpe, este închinată în întregime Egiptului. Larga digresiune constituită de cartea a II-a – παρενθήκη – este justificată, după afirmaţia autorului, prin faptul că Egiptul „are cele mai multe minunăţii de admirat decît orice altă ţară, şi ne înfăţişează lucruri mai presus de puterea cuvîntului, faţă de oricare altă parte a lumii"* [3].

În compoziţia cărţii se disting două părţi. Prima parte (capitolele II-XCVIII) cuprinde date geografice şi descrierea obiceiurilor egiptene, avînd ca fir călăuzitor interesul pentru curiozităţile de tot soiul întîlnite în această ţară la fiecare pas. Curioase sînt

[1] Cartea a II-a, cap. V : δῶρον τοῦ ποταμοῦ.
[2] *Ibidem,* cap. II ; vezi şi nota 4 la această carte.
[3] *Ibidem,* cap. XXXV.

fenomenele naturii, fauna şi flora Egiptului, iar obiceiurile oamenilor de aici, care se socot printre cei mai vechi de pe pămînt [1], *te umplu de uimire, istoriseşte Herodot.*

Partea a II-a (capitolele XCIX-CLXXXII) cuprinde istoria Egiptului, pentru întocmirea căreia Herodot şi-a propus ca orientare cronologia dinastiilor egiptene. Datorită mijloacelor insuficiente de informare, în special neputinţa utilizării izvoarelor scrise locale, istoria Egiptului, aşa cum apare la „părintele istoriei", constituie o atractivă versiune populară a istoriei egiptene, fără prea mare fundament ştiinţific. Pentru a înţelege faptele povestite de Herodot şi pentru fixarea în timp a evenimentelor pomenite, sînt necesare cîteva lămuriri.

Revărsarea Nilului şi aluviunile rămase după retragerea apelor au făcut din solul Egiptului un pămînt extrem de roditor, care a favorizat dezvoltarea timpurie a agriculturii, primul şi cel mai important izvor de bogăţii din această ţară. Planta papirus, care creştea în cantitate mare, a oferit material de scris — papirusul, iar cultivarea inului a dezvoltat devreme meşteşugul ţesutului. Vasele de vin găsite în morminte constituie o mărturie grăitoare a cultivării viţei de vie ; s-au descoperit vase de lut arse, din epoci depărtate, vase de aramă şi de faianţă egipteană, care dovedesc o oarecare perfecţionare în arta olăritului. Desenele de pe vase, reprezentînd animale (ca boi, măgari, berbeci cu coarne ramificate, capre şi altele) vorbesc despre creşterea animalelor. Munţii Egiptului au oferit numeroase cariere de piatră pentru construcţii, precum şi diferite metale, în special arama, care au fost folosite pentru făurirea uneltelor. Mormintele au dat la iveală unelte din epoca de bronz, ca : ferăstraie, cuţite, dălţi, tesle, sape, sule, ace etc.

Numeroasele unelte folosite în slujba omului au ridicat productivitatea muncii, dînd mai mare belşug de bunuri ; acest lucru a făcut posibilă concentrarea mijloacelor de producţie în mîinile unei minorităţi şi aservirea marii mase a populaţiei de către această minoritate. Date fiind condiţiile favorabile pentru producerea bunurilor necesare traiului, în Egipt, procesul de diferenţiere în clase şi, o dată cu el, apariţia statului, a început mai devreme decît în alte părţi ale lumii.

[1] *Ibidem*, cap. II–IV.

În procesul de formare a statului egiptean, au apărut la început mai multe organizaţii prestatale, independente şi chiar vrăjmaşe între ele, numite de istoricii antici greci nome. *Cu timpul, din nevoia de apărare împotriva triburilor străine atrase de bogăţiile Egiptului, şi mai ales pentru dominarea masei aservite, precum şi din necesitatea creării unui sistem unitar de irigaţie pentru întreaga ţară, aceste organizaţii politice prestatale s-au unificat, formînd două state, Egiptul de Jos, pe cursul inferior al Nilului, şi Egiptul de Sus, pe cursul superior. Veacuri de-a rîndul, între aceste două state s-au dat lupte îndîrjite pentru dominaţie. În cele din urmă, Egiptul de Sus a supus Egiptul de Jos, creîndu-se astfel un singur stat unitar în mileniul al IV-lea î.e.n. (3300–3200 î.e.n.).*

Din lipsa unor date cronologice sigure, istoria Egiptului se determină după dinastii. Istoricul Manethon, care a trăit în secolul al III-lea î.e.n., autorul unei istorii a Egiptului în limba greacă, vorbeşte de treizeci de dinastii de faraoni. În mod obişnuit, istoriografia modernă împarte istoria Egiptului în istoria Regatului Timpuriu, a Regatului Vechi, a Regatului Mijlociu şi a Regatului Nou.

Conform tradiţiei antice egiptene, primul rege care ar fi unificat întreg Egiptul şi a pus bazele primei dinastii centralizate şi ale instituţiilor regale, a fost Menes[1]. *Primul rege din timpul căruia apar inscripţii cu denumirea anilor este Horus-Luptătorul, probabil acelaşi cu Menes. După Manethon, primele două dinastii erau originare din oraşul Thinis*[2], *din Egiptul de Sus. În timpul dinastiilor thinite, care au domnit în mileniul al IV-lea şi începutul mileniului al III-lea î.e.n., regele atotputernic întrupa, în concepţia egiptenilor antici, divinitatea pe pămînt ; el poruncea forţelor naturii, împiedica bolile, ocrotea poporul. În general, în perioada Regatului Timpuriu, regii din Egiptul de Sus se intitulau Horus, după divinitatea pe care o adorau. În timpul dinastiei a II-a, unul din regi îşi ia numele zeului Seth, duşmanul lui Horus, venerat în Egiptul de Jos, iar un altul şi numele lui Horus şi al lui Seth, ceea ce oglindeşte anumite schimbări*

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XCIX.
[2] Lîngă Abydos.

survenite în relaţiile dintre cele două state, ajungîndu-se la unificarea lor într-un singur stat şi cu un singur monarh.

Divinizarea regilor servea clasei dominante pentru consolidarea orînduirii existente, şi a îmbrăcat în aureola divinităţii puterea exploatatorilor [1].

În mileniul al III-lea, în locul dominaţiei absolute a regilor de drept divin, a luat fiinţă o puternică organizaţie politică cu capitala la Memfis [2], *cunoscută în istorie sub denumirea de* Regatul Vechi [3] *sau Vechiul Imperiu Memfit (între anii 3000–2400 î.e.n.). În cursul existenţei acestui imperiu, drepturile nelimitate ale monarhilor sînt ştirbite treptat de marii demnitari şi de preoţi, iar relaţiile sociale şi vechile instituţii sînt clătinate din temelii de revoltele populare. După Manethon, Regatul Vechi cuprinde dinastiile III-VIII, iar după istoricii moderni, în acest regat se disting trei perioade. În prima, domnesc dinastiile III-IV, în care monarhia absolută se desfăşoară încă din plin, faraonul întruchipînd pe Horus-Râ pe pămînt. Faraonii acestei perioade au început expediţii pentru cucerirea unor regiuni de o mare importanţă economică ; ei au ocupat peninsula Sinai, bogată în zăcăminte de aramă, şi Nubia, pentru minele ei de aur. Din asemenea expediţii, faraonii se întorceau cu numeroase turme de vite şi cu prizonieri pe care-i transformau apoi în robi, întărind astfel orînduirea sclavagistă în Egipt. Din aceste dinastii fac parte faraonii în timpul cărora s-au construit marile piramide, Hufu (în greacă Keops), Hafra (Kephren) şi Menkaura (Mykerinos), pomeniţi de Herodot în capitolele CXXIV-CXXXIII ale cărţii a II-a. Pentru înălţarea acestor piramide, care mai pot fi văzute şi azi la Gizeh, lîngă Cairo, s-au folosit blocuri enorme de piatră, care au fost cărate şi ridicate de mii şi mii de sclavi şi oameni liberi săraciţi, exploataţi pînă la sînge.*

Perioada a doua, cuprinzînd dinastiile V-VI, se caracterizează prin creşterea autorităţii preoţilor şi a nomarhilor, (conducătorii nomelor), în dauna autorităţii faraonului. Faraoni vestiţi din această perioadă au fost Pepi I, Nerenrâ (probabil acelaşi cu

[1] Vezi *Istoria universală*, vol. I, pp. 137 şi urm.
[2] Pe locul oraşului Cairo de azi.
[3] Vezi *Istoria universală*, vol. I, pp. 151 şi urm.

Moeris[1]) *şi Pepi al II-lea. În această perioadă, „gospodăria regală" sau „casa regelui" se opunea „casei personale" a marilor demnitari şi „averii zeului", de care beneficiau marii preoţi. Marii latifundiari şi preoţii ocupau totodată funcţii importante la curte şi în stat. În afară de ei, marea masă a populaţiei libere stăpînea pămînturile în obşte ; oamenii din obşte, exploataţi de demnitari şi de rege, trăiau în mizerie ; înrobirea populaţiei de rînd era un fenomen obişnuit în acea vreme. Desenele din morminte, precum şi documentele scrise, vorbesc de sclavii indigeni şi străini, în special etiopieni, şi de numeroşi oameni care munceau pe latifundiile regelui, ale demnitarilor sau ale templelor*[2]. *Agricultura s-a dezvoltat faţă de epocile anterioare, reţeaua de irigaţie s-a înteţit, iar uneltele s-au perfecţionat, făurindu-se, pe lîngă cele vechi, pluguri trase de boi, seceri, sape cu tăiş din silex etc. Se cunoaşte în această perioadă o mare diviziune a muncii : pe pereţii mormintelor sînt înfăţişaţi agricultori, grădinari, păstori, vînători, crescători de păsări, pescari, arămari, aurari, ceramişti, cioplitori în piatră, ţesători, tîmplari, dulgheri şi alţii, care lucraseră pentru demnitarii îngropaţi în acele morminte. Muncile se făceau în „detaşamente" sub ameninţarea biciului. Tot în această vreme s-a intensificat schimbul în natură.*

A treia perioadă, cuprinzînd dinastiile a VII-a şi a VIII-a, se caracterizează prin revoltele populare ce au avut loc împotriva instituţiilor de stat sclavagiste şi a prerogativelor regale, sfîrşitul conducerii regale, care se considera de „drept divin"" şi îngrădirea prin legi a prerogativelor regale. Nomarhii, reuşind să se elibereze de sub autoritatea faraonului, se transformă într-o nobilime ereditară, transmiţînd prin moştenire fiilor lor nomele, averile, rangurile şi funcţiile. Lupta de clasă dusă de cei asupriţi împotriva exploatatorilor a zguduit din temelii Regatul Vechi. Răscoalele interne şi migraţia indo-europenilor au dus la dezmembrarea Regatului Vechi. Din pricina invaziei străinilor, curtea regală şi-a mutat reşedinţa, de la Memfis, în partea mijlocie a Egiptului, la Heracleopolis, iar mai tîrziu, la Teba.

Epoca ce ţine de la sfîrşitul mileniului al III-lea, pînă prin 1600 î.e.n. şi cuprinde, după Manethon, dinastiile IX-XII,

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. CI.
[2] Vezi *Istoria universală*, vol. I, pp. 155 şi urm.

poartă denumirea de Regatul Mijlociu [1], *caracterizat prin fărîmițarea Egiptului în regiuni pe jumătate independente. Sub dinastiile a IX-a și a X-a, heracleopolitane, are loc o puternică creștere a puterii nomarhilor, care și-au întărit pozițiile, sprijiniți, se pare, de mase mai largi ale populației libere. Faraonul este acum* primus inter pares, *iar guvernatorii districtelor, în special nomarhii din Egiptul de Sus, devin un fel de vice-regi, care dețin conducerea armatei, a treburilor judecătorești și religioase. Dezmembrarea Egiptului în nome, prin care s-a vădit slăbirea autorității faraonului, a dus la ascuțirea luptei de clasă. Pentru înăbușirea tulburărilor și pentru restabilirea conducerii unitare a rețelei de irigație, care pricinuise în timpul dezmembrării mari prejudicii economiei, s-a simțit nevoia reunificării Egiptului, care s-a realizat sub dinastiile a X-a și a XI-a tebane, prin supremația Egiptului de Sus, cu capitala la Teba. Faraonii din aceste dinastii, sub presiunea nomarhilor și a maselor, inaugurează un regim politic supus legilor : poporul, deși încă asuprit, are totuși acum dreptul de a participa la riturile religioase, ceea ce constituia o condiție a obținerii unor drepturi civile și politice. Mulți din faraonii acestor dinastii se pun sub protecția zeului Amon și a zeiței Sen, de unde și numele faraonilor, Amenembet, – „Amon este înainte", Senusret – „Sen puternică", ultimul numit de Herodot Sesostris* [2]. *De la ei au rămas vestite construcții ca labirintul și îndiguirea lacului Moeris, atribuite de Herodot, în mod greșit, dodecarhiei* [3]. *Realizările mărețe ale regimului „legal" au creat un Sesostris legendar, întruchipînd un mare cuceritor, pe seama căruia versiunea populară, urmată de Herodot* [4], *a pus isprăvi săvîrșite de mai mulți faraoni.*

Caracteristic epocii Regatului Mijlociu este dezvoltarea tot mai intensă a sclavagismului. Robii care munceau pe latifundiile faraonului, ale marilor demnitari și ale templelor, proveneau din populația ruinată și săracă, dar mai ales din prizonierii aduși cu ocazia expedițiilor din Nubia, peninsula Sinai și Syria. Ei erau supuși la o cruntă exploatare, ceea ce a dus la adîncirea contra-

[1] Vezi *Istoria universală*, vol. I, pp. 261 și urm.
[2] Cartea a II-a, cap. CII–CX.
[3] *Ibidem*, cap. CXLVIII–CXLIX.
[4] *Ibidem*, cap. CII–CX.

dicțiilor de clasă. Un papirus, numit Învățătura lui Ipuver, *vorbește despre o răscoală de mari proporții, de prin 1750 î.e.n., a păturilor de jos împotriva exploatatorilor ; răsculații au alungat pe bogați din palate, au aruncat pe cîmp mumiile faraonilor, au ocupat templele și au împiedicat aducerea jertfelor.*

De răscoala sărăcimii libere și a sclavilor, care au subminat statul egiptean, s-au folosit triburile asiatice care roiau în acea vreme la granițele nord-estice ale Egiptului și care s-au infiltrat pe nesimțite în Deltă ; aceste triburi sînt cunoscute sub numele de hicsoși.

De la sfîrșitul dinastiei a XII-a, pînă la începutul dinastiei a XVIII-a (secolele XVIII-XVI î.e.n.), unele izvoare nu mai pomenesc nici un nume de faraon, în schimb altele dau foarte multe nume, ceea ce înseamnă că, în acest interval, au existat uzurpatori locali, nomarhi, care au domnit concomitent. Pe la sfîrșitul veacului al XVIII-lea î.e.n., hicsoșii au cucerit aproape întreg Egiptul, cu excepția Tebei și încă a cîtorva nome, ajungînd la conducerea statului. Dinastiile XV-XVII sînt reprezentate de hicsoși, cu reședința la Avaris, în estul Deltei, creînd o situație de semidependență micilor monarhi locali care domneau concomitent.

Invazia hicsoșilor reprezintă sfîrșitul epocii Regatului Mijlociu.

Ultima perioadă din istoria Egiptului, denumită Regatul Nou [1], *începe o dată cu izgonirea hicsoșilor (secolul al XVI-lea î.e.n.) și ține aproximativ o mie de ani (pînă în 525 î.e.n.), înglobind epoca noului imperiu teban (din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XII-lea î.e.n.) și epoca renașterii saite (secolele XI-VI î.e.n.), care cuprind dinastiile XVIII-XXX.*

Hicsoșii au stăpînit Egiptul un secol și jumătate (1729–1580 î.e.n.), exploatînd crunt populația egipteană. Egiptenii, sub conducerea faraonului din Teba, care-și păstrase independența, prin lupte îndîrjite reușesc în cele din urmă să-i alunge pe hicsoși, restabilind independența și totodată unitatea țării, sub conducerea centralizată a faraonului teban.

Epoca noului imperiu teban se caracterizează prin numeroase războaie de expansiune pentru anexarea regiunilor învecinate ale

[1] Vezi *Istoria universală*, vol. I, pp. 323 și urm.

Asiei de vest. Astfel, pe timpul faraonului Tutmes al III-lea (1525–1491 î.e.n.) a fost alipită Egiptului întreaga Syrie, pînă la hotarele Asiei Mici, și pînă la cursul superior al Eufratului. În felul acesta, prestigiul și influența Egiptului au crescut considerabil în fața celorlalte state, ca Asiria, Babilon, hittiții care trimiteau daruri, unele chiar tribut, faraonilor egipteni. Pe timpul dinastiilor a XIX-a și a XX-a, faraoni vestiți, ca Ramses al II-lea și Ramses al III-lea (despre care vorbește Herodot sub numele de Rampsinitos [1]), ridică Egiptul la o putere și înflorire politică neatinsă pînă atunci. Dar numeroasele războaie de cucerire au secătuit în cele din urmă resursele interne, împingînd într-o neagră mizerie marea masă a populației, asupra căreia cădea întreaga povară a campaniilor. De aceea, sub dinastiile următoare, XXI–XXV, Egiptul slăbește din nou, în favoarea unei alte puteri de temut din Asia, anume a hittiților ; prin tratatul de pace dintre egipteni și hittiți, încheiat în 1296 î.e.n., Egiptul pierde, în favoarea acestora din urmă, o parte din stăpînirea sa în Asia de vest. În cursul secolelor al XIII-lea și al XII-lea î.e.n., Egiptul își pierde treptat renumele de mare putere, din pricina răscoalelor din Syria și chiar din Egipt, precum și datorită atacurilor triburilor libyene de la vest și ale insularilor din Marea Egee. Astfel, în cursul secolului al XI-lea î.e.n., Egiptul este din nou împărțit în trei : Delta, cu faraonii din Bubastis și Thanis, Egiptul Mijlociu, cu capitala la Heracleopolis, și Egiptul de Sus, condus de preoții lui Amon-Râ din Teba și de regii etiopieni, reduși de Herodot, în mod greșit, la unul singur, care purta numele de Sabacos [2]. Pe la mijlocul secolului al X-lea (945 î.e.n.), sub dinastia a XXII-a, Egiptul de Jos cade temporar sub stăpînirea libyenilor. Pe la sfîrșitul secolului al VIII-lea î.e.n., un rege etiopian a cucerit întreg Egiptul, cu excepția Deltei, stăpînită în acea vreme de un faraon din Thanis. În secolul al VII-lea î.e.n., se întețesc atacurile asiriene împotriva Egiptului, iar în anul 663 î.e.n., Egiptul este anexat temporar la imperiul asirian. O dată cu acest an începe dinastia a XXVI-a saită, avînd capitala la Sais. Faraonii dinastiei a XXVI-a, întemeiată de Psammetihos I, fiul lui Nechao, au eliberat Egiptul de sub stăpînirea

[1] Cartea a II-a, cap. CXXI.
[2] *Ibidem*, cap. CXXXVII–CXXXIX.

etiopiană. Urcarea lui Psammetihos pe tron s-a făcut în detrimentul dodecarhiei pomenite de Herodot în cartea a II-a, capitolul CXLVII. Acest faraon a dus lupte cu asirienii, asediind și cucerind Așdodul (Azotos [1]*), în alianță cu Gyges, regele Lydiei. Această victorie a consfințit prăbușirea stăpînirii asiriene în Egipt și a favorizat restabilirea unității întregii țări.*

Din dinastia saită fac parte faraonii Nechao al II-lea (Necos [2]*) care a organizat o călătorie în jurul Africii, Psammetihos al II-lea (probabil același cu Psammis* [3]*), Uhaibrâ (Apries* [4]*) și Ahmes (Amasis* [5]*). Acești faraoni, departe de a se considera de origine divină, provin, în parte, din păturile de jos ale populației libere, cum este, de pildă, Ahmes (Amasis* [6]*).*

Dinastia saită, purtînd numeroase războaie, a ridicat pentru un timp prestigiul Egiptului în fața celorlalte state antice ; cuceririle egiptene au atins din nou malurile Eufratului. Sub această dinastie, grecii au pătruns pentru prima oară în Egipt ; pentru serviciile de arme aduse de pirații ionieni și carieni, faraonii le-au dăruit în schimb pămînt de locuit de-a lungul brațului Pelusiac al Nilului, terenuri cunoscute pînă tîrziu cu numele de „Lagăre [7]*". Dar înflorirea Egiptului este de scurtă durată. O nouă putere îi amenință independența : marele imperiu persan, care în anul 525 î.e.n. pune stăpînire pe Egipt, eveniment cu care începe Herodot* [8] *digresiunea asupra acestei țări și cu care se încheie istoria antică a Egiptului, așa cum este relatată de el.*

Epoca Regatului Nou se caracterizează, pe plan economic, printr-o creștere uriașă a forțelor de producție. Arama, apoi bronzul sînt înlocuite treptat cu fierul, din care se făureau unelte mai rezistente și mai tăioase, ca topoare, dălți, sape, răzuitoare, arme și altele, care au ridicat mult productivitatea muncii. În această epocă, pe lîngă dezvoltarea continuă a agriculturii, cu-

[1] Cartea a II-a, cap. CLVII.
[2] *Ibidem,* cap. CLVIII–CLIX.
[3] *Ibidem,* cap. CLX.
[4] *Ibidem,* CLXI și urm.
[5] *Ibidem,* cap. CLXII și urm.
[6] *Ibidem,* cap. CLXXII–CLXXIV.
[7] *Ibidem,* cap. CLIV.
[8] *Ibidem,* cap. II.

nosc o mare înflorire meşteşugurile, ca topirea fierului şi confecţionarea uneltelor de fier, ţesutul, prelucrarea faianţei şi a sticlei, tîmplăria, prelucrarea pieilor, diversele construcţii etc. Bogăţia produselor de tot felul dezvoltă schimbul de produse cu alte ţări, în special cu Ciprul, cu Asia Mică şi cu Mesopotamia. Egiptenii importau în special materii prime, aramă din Cipru, fier din Asia Mică, dar şi obiecte de preţ, veşminte şi uleiuri, din Mesopotamia. Exporturile egiptene, constînd mai ales din stofe de in şi piei brodate, statui de metale preţioase şi sticlărie, erau cunoscute pe toate pieţele lumii antice. Începînd din secolul al X-lea î.e.n., mărfurile se plăteau exclusiv cu anumite monede de argint.

În urma dezvoltării economiei, stratificarea socială s-a intensificat ; preoţii, marii demnitari, precum şi marii proprietari de ateliere concentrează în mîinile lor tot mai multe domenii şi mijloace de producţie, în dauna obştii săteşti, care cunoaşte în această epocă un puternic proces de dezmembrare. Caracteristic pentru epoca Regatului Nou este şi transformarea preoţimii şi a militarilor în caste ereditare închise, ceea ce oglindeşte tendinţa claselor exploatatoare de a-şi întări poziţiile. Lupta de clasă se manifestă printr-o serie de răscoale, despre care vorbesc documentele antice, dar care sînt înăbuşite sîngeros de aparatul de stat al exploatatorilor.

În complexitatea acestor fapte şi în succesiunea numeroaselor dinastii pe care le oferă istoria Egiptului, orientarea este dificilă şi pentru un cercetător modern, cu mijloacele ştiinţifice de care dispune. Nu e de mirare deci să găsim la Herodot – cu toate intenţiile sale bune de a prezenta cronologic faptele – inversări de epoci ; de pildă, Moeris din dinastia a VI-a, Sesostris din dinastia a XII-a, Rampsinitos din dinastia a XIX-a, preced lui Keops, Kephren şi Mykerinos, care aparţin dinastiilor a III-a şi a IV-a. De asemenea, la Herodot apar nume de faraoni neatestate în documente, ca Anysis şi Sethos [1], sau nume ca Pheron [2] şi Proteus [3], care nu desemnează anumite persoane, ci constituie doar denumiri populare pentru titlul de rege.

[1] Cartea a II-a, cap. CXXXVII şi CXLI.
[2] *Ibidem*, cap. CXI.
[3] *Ibidem*, cap. CXII şi urm.

Practica producerii bunurilor necesare traiului i-a dus pe egipteni de timpuriu la anumite generalizări cu caracter științific. Măsurarea pămîntului și construirea rețelei de irigație, precum și ridicarea piramidelor au dus la dezvoltarea geometriei și a mecanicii. Calculele numeroase necesare în diversele construcții, cît și în administrarea averilor regelui și a demnitarilor, au dezvoltat matematicile; egiptenii cunoșteau sistemul zecimal. Practica creșterii animalelor, precum și navigația, i-a făcut să observe mișcarea astrelor, reușind să alcătuiască o hartă a cerului și să stabilească unul dintre cele mai vechi sisteme calendaristice (încă din anul 4241 î.e.n.). Prelucrarea metalelor și făurirea uneltelor i-au făcut pe egipteni să cunoască proprietățile fizice și chimice ale materiei. Cunoscînd de timpuriu scrisul, hieroglifele egiptene fiind printre cele mai vechi sisteme de scriere, ei au reușit să dezvolte o cultură proprie, în care predomină caracterul religios și popular. S-au dezvoltat în special artele plastice. Ca orice popor antic, egiptenii adorau forțele naturii, soarele, apele și animalele, ridicîndu-le temple și aducîndu-le jertfe. Credința în nemurirea sufletului a creat la egipteni meșteșugul neîntrecut de a prepara mumiile, precum și construcțiile funerare mărețe, ca piramidele și labirintul. Despre toate aceste „minuni" ale Egiptului, Herodot vorbește plin de entuziasm, ca unul care s-a minunat la fața locului de ceea ce a putut să creeze geniul uman.

Tot în legătură cu istoria Egiptului, necesită anumite lămuriri denumirile regilor.

Faptul că numele faraonilor apar la Herodot cu unele diferențe fonetice față de felul în care ele au fost interpretate și transcrise din hieroglife de știința modernă nu prezintă nimic neobișnuit. Pe de o parte, Herodot a scris numele regilor așa cum le-a auzit de la egipteni, încercînd să le adapteze fonetismului și flexiunii grecești – fapt obișnuit, de altfel, în toate timpurile și la toate popoarele –, pe de altă parte, hieroglifele nu notează decît consoanele, lectura vocalelor este convențională și a fost stabilită arbitrar de învățații moderni.

Credem că e necesară încă o scurtă lămurire în legătură cu sursele de informare ale lui Herodot pentru cartea a II-a. Izvoarele de informație pentru țara Egiptului sînt foarte variate; Herodot a avut la dispoziție opera unor scriitori anteriori lui și

a făcut el însuși o călătorie în Egipt, de unde a cules date ca martor ocular (αὐτόπτης) sau din auzite (ἀκοῇ), după informațiile localnicilor.

Cea mai prețioasă lucrare utilizată de Herodot este Periegesis *a lui Hecataios din Milet. Logograful milesian a vizitat Egiptul înaintea lui Herodot și a descris multe din fenomenele caracteristice acestei țări. Cu toate acestea, Herodot nu-l menționează decît o singură dată* [1], *și atunci pentru a lua în derîdere pretenția acestuia de a avea pe un zeu de strămoș. Este sigur însă că Herodot s-a servit de opera lui Hecataios. Afirmația că Egiptul este un dar al Nilului* [2] *îi aparține lui Hecataios ; părerea că Egiptul propriu-zis se reduce la Deltă este tot a lui Hecataios și tot pe el îl critică Herodot sub numele general de ionieni* [3] *; cînd combate pe cei care pretind că Nilul izvorăște din ocean, ceea ce ar explica revărsarea fluviului, la Hecataios face aluzie* [4] *; de asemenea, intenția lui Herodot de a-l face pe Hecataios ridicol, scriind că el personal n-a văzut insula Hemmis nici plutind, nici mișcîndu-se* [5], *este vizibilă.*

Nu-i mai puțin adevărat că Herodot preia pasaje întregi de la logograful din Milet, fără a face vreo mențiune critică ; așa este, de pildă, pasajul în care Herodot fixează orașul Patumos în Arabia [6], *cînd, de fapt, acest oraș se află pe brațul răsăritean al Nilului. Pentru Hecataios, care reducea Egiptul numai la Deltă, Patumos cădea în afara Egiptului, dar această localizare nu se mai potrivea la Herodot, care considera* Egipt *întreg pămîntul udat de Nil* [7].

Herodot, de altfel ca și alți scriitori antici, a ținut mai degrabă să nu i se aducă învinuirea de a fi fost incomplet, decît aceea de a fi împrumutat unele date de la alții.

Cele mai multe informații au fost însă culese de Herodot în timpul călătoriei sale în Egipt. După propria-i mărturisire, istoricul a vizitat Egiptul pînă la Elefantina : „...mergînd să văd

[1] Cartea, a II-a, cap. CXLIII.
[2] *Ibidem,* cap. V.
[3] *Ibidem,* cap. XV–XVI.
[4] *Ibidem,* cap. XXI, XXIII.
[5] *Ibidem,* cap. CLVI
[6] *Ibidem,* cap. CLVIII.
[7] *Ibidem,* cap. XVIII.

cu ochii mei pînă la Elefantina, iar de aci mai departe, mi-am alcătuit uneori povestirea din auzite" [1].

Cei care pun la îndoială călătoria lui Herodot în Egipt se sprijină, în argumentare, pe numeroasele erori ce apar pînă și în materialul cules – după cîte afirmă – la fața locului.

Dar pricina inexactităților nu trebuie pusă pe seama relei-credințe a istoricului; el spune adevărul cînd susține că a văzut Delta, Naucratis, Sais, Bubastis, Memfis, Heliopolis, că a ajuns la piramide și la sfinx, că a intrat în labirint și a stat pe malurile lacului Moeris. Adeseori însă împrejurările au putut să-i lase impresii eronate despre unele lucruri. Astfel, pentru că a vizitat labirintul și lacul Moeris în perioada revărsării Nilului, a rămas încredințat că în mijlocul lacului se află două piramide [2], *cînd, în realitate, monumentele văzute de Herodot erau soclurile a două statui de pe țărmul lacului. Delta a vizitat-o în timpul inundației, de aceea Herodot n-a putut să-și dea seama de munca pe care o depun agricultorii de aci după retragerea apelor; concluzia lui este că viața acestor oameni apare mai ușoară decît a tuturor plugarilor din lume* [3]. *Regiunile pe care le-a vizitat erau lipsite de vii; constatarea a generalizat-o pentru întreaga țară* [4]. *Cum regiunile din sus de Memfis le-a văzut într-un anotimp secetos, Herodot afirmă că în Egipt nu plouă de loc* [5].

Observațiile lui Herodot sînt adesea incomplete, superficiale, și, datorită interesului său, ca al oricărui călător, față de tot ce iese din comun, în detrimentul altor fapte. Curiozitățile locale, practicile neobișnuite din viața de fiecare zi a egiptenilor l-au atras în mod deosebit [6].

Pentru datele culese din auzite (ἀκοῇ *) – acestea sînt, în special, informațiile despre istoria Egiptului – Herodot a ajuns în contact cu diferite persoane. Precizările „egiptenii spun", „după cum povestesc preoții", întîlnite la fiecare pas, sînt destul de vagi și nu dau o idee clară despre informator și condiția lui socială. Opera lui Herodot dă singură lămuririle necesare în*

[1] *Ibidem,* cap. XXIX.
[2] *Ibidem,* cap. CXLIX.
[3] *Ibidem,* cap. XIV.
[4] *Ibidem,* cap. LXXVII.
[5] *Ibidem,* cap. XIV.
[6] *Ibidem,* cap. XXXV–XXXVI.

acest sens. În capitolele XXXV–XXXVI şi LXXVII–XCIV, Herodot prezintă cîteva aspecte din viaţa egiptenilor; printre altele, el afirmă că egiptenii îşi fac pîinea din mei (olyra), *consumă ulei de proastă calitate, femeile nu au decît o singură haină de îmbrăcat etc. Aceste constatări nu se pot referi decît la păturile de jos ale populaţiei care erau crunt exploatate. Se poate presupune că Herodot n-a cunoscut clasele de sus, că n-a ajuns în contact decît cu poporul de rînd, cu persoane mai puţin învăţate, cu personalul ajutător al templelor şi nu cu marii preoţi. De aici caracterul popular şi sacerdotal al unor informaţii. Pentru oamenii simpli, inscripţiile şi celelalte documente scrise erau puţin accesibile. Tălmacii*[1] *de care s-a servit i-au interpretat adesea greşit, adesea fantezist, spusele egiptenilor. Multe informaţii apoi provin de la grecii stabiliţi în Egipt. Aşa se explică toate legendele egiptene legate de greci; astfel, povestea trecerii lui Paris şi Elenei prin Egipt*[2], *legenda lui Perseus, fiul Danaei, după afirmaţiile locuitorilor din Hemmis etc. sînt cu siguranţă din sursă greacă locală şi nu egipteană*[3].

Cu tot caracterul popular, în genere neştiinţific, al relatărilor date de informatori lui Herodot, cartea a II-a a Istoriilor *constituie pînă azi una din cele mai preţioase monografii antice despre Egipt. Pentru a exprima valoarea literară a cărţii, puterea de a captiva şi pe cititorul modern prin nenumăratele curiozităţi descrise, prin informaţiile interesante şi mai ales prin frumuseţea povestirii, cuvintele sînt neputincioase. Să-l lăsăm pe însuşi Herodot să vorbească.*

[1] *Ibidem,* cap. CXXV.
[2] *Ibidem,* cap. CXIII.
[3] Pentru explicaţii mai ample în privinţa compunerii operei, vezi Studiul introductiv, iar pentru Egipt în general, vezi *E. Matie, Miturile Egiptului antic,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti.

I După moartea lui Cyrus [1], urmă la domnie Cambyses [2], fiul lui Cyrus şi al Cassandanei, fiica lui Pharnaspes [3], la moartea căreia Cyrus ţinu mare doliu, poruncind totodată tuturor supuşilor săi s-o jelească. Fiu al acestei femei şi al lui Cyrus, Cambyses îi privea pe ionieni şi pe eolieni ca pe nişte sclavi moşteniţi de la părintele său. El porni cu oaste împotriva Egiptului [4], chemînd sub arme, printre alţi supuşi, şi pe elenii de sub stăpînirea sa.

II Egiptenii, înainte de domnia lui Psammetihos [5], se crezuseră cei dintîi dintre toţi oamenii. Dar, de cînd Psammetihos, ajuns rege, vru să ştie care or fi fost primii oameni, de atunci egiptenii sînt încredinţaţi că frigienii s-au născut înaintea lor, dar că, faţă de ceilalţi, tot ei [rămîn primii]. Psammetihos, deoarece în cercetările sale nu putea găsi nici o ieşire din acest impas, iată ce pune la cale : încredinţează unui păstor doi prunci nou-născuţi ai unor oameni luaţi la întîmplare, ca să-i crească la o stînă, poruncindu-i că nimeni să nu rostească nici un cuvînt faţă de ei ; copiii să stea într-o colibă goală, cu desăvîrşire singuri, iar păstorul să le mîne înăuntru la timp nişte capre. [Numai] după ce-i va sătura de lapte să se îndeletnicească şi cu alte treburi. Acestea au fost măsurile şi poruncile lui Psammetihos, pentru că voia să afle care va fi prima vorbă pe care o vor rosti copiii după ce vor trece de vîrsta gînguritului fără noimă. Aşa s-a şi-ntîmplat. După ce se scurseră doi ani de cînd păstorul îi îngrijea astfel, deschizînd o dată uşa şi intrînd la ei, amîndoi copiii se tîrîră înainte-i şi rostiră *bekós* [6], cu mîinile întinse spre el. Cînd auzi pentru prima oară vorba asta, ciobanul rămase nepăsător ; dar cum o repetau într-una, ori de cîte ori venea la ei ca să-i îngrijească, îl înştiinţă pe stăpîn şi, la porunca aces-

tuia, îi înfățișă copiii. Psammetihos, auzindu-i cu urechile lui, căută să afle care dintre oameni folosea cuvîntul *bekós* ; în urma cercetării, află că frigienii zic așa la *pîine*[7]. În acest fel, încredințați prin dovada faptelor, egiptenii au căzut la învoială că frigienii sînt mai vechi decît ei[8].

Că așa s-au petrecut lucrurile, am auzit-o de la preoții lui Hephaistos[9] din Memfis[10]. Elenii spun însă, printre multe alte basme, că Psammetihos, tăind limba unor femei, astfel a rînduit el felul de trai al pruncilor, pe lîngă aceste femei. Așadar, despre creșterea copiilor cam acestea le spuneau.

III Dar am mai auzit eu și multe altele la Memfis, stînd de vorbă cu preoții lui Hephaistos. Pentru aceleași lucruri, am mers chiar și pînă la Teba[11], ba și pînă la Heliopolis[12], mînat de dorința de a afla dacă cei de aici se vor potrivi în povestiri cu cei din Memfis ; căci heliopolitanii trec drept cei mai înțelepți dintre egipteni. Din cîte povești am auzit din gura lor, pe cele sfinte nu-s doritor să le înșir, afară doar de numele zeilor, socotind că toți oamenii cunosc deopotrivă legendele despre zei. Numai dacă șirul povestirii mă va sili, voi aminti totuși unele din ele.

IV Despre cele legate de viața omenească, mi-au povestit cu toții la fel, și anume că egiptenii au fost cei dintîi dintre toți oamenii care au născocit anul și l-au împărțit în douăsprezece părți, ținînd seama de anotimpurile lui. Au făcut această descoperire – spuneau ei – [călăuzindu-se] după stele[13]. După părerea mea, egiptenii se arată astfel mult mai isteți la minte decît elenii[14], care din doi în doi ani mai adaugă cîte o lună, ca anul să se potrivească cu anotimpurile. Egiptenii[15], în schimb, împărțind anul în douăsprezece luni de cîte treizeci de zile, mai adaugă la fiecare an în parte numai cinci zile peste numărul obișnuit, așa încît, la ei, crugul anotimpurilor, în rotația sa, cade mereu la fel. Mai povesteau că tot egiptenii, cei dintîi, au pus nume[16] celor doisprezece zei[17], și că elenii de la ei le-au luat ; tot egiptenii au ridicat pentru prima oară zeilor altare, statui și temple și au săpat în piatră chipuri de animale. Că așa s-au petrecut cele mai multe din cîte-am înșiruit mai sus, le-au dovedit prin fapte. Primul rege-om[18] care a domnit peste Egipt

a fost – după spusa lor – Min. Pe timpul acestuia, în afară de ținutul Tebei, întreg Egiptul era numai o mlaștină și, din pămînturile care se întind acum mai jos [19] de lacul Moeris, nici o bucată nu ieșea deasupra apei ; pînă la acest lac, de la țărmurile mării, călătoria în susul fluviului ține șapte zile.

V Părerea ce mi-am făcut-o este că ei spun adevărul despre țara lor. Căci este limpede pentru orice om cu judecată, chiar fără a fi auzit nimic mai dinainte, ci numai privind, că Egiptul, spre care elenii se îndreaptă cu corăbiile [20], este pentru egipteni un pămînt dobîndit și un dar al fluviului [21] ; și toată țara ce se întinde mai sus de lacul Moeris, cale de trei zile pe apă [22] – țară despre care însă spusele preoților nu se potrivesc nici pînă azi – este un alt pămînt [apărut] în același fel.

Natura solului egiptean este următoarea : dacă te îndrepți pe mare spre Egipt și te afli la o depărtare de o zi de coastă, de arunci sonda în apă, vei scoate mîl de la o adîncime numai de unsprezece coți. Faptul arată cît de departe se așterne mîlul cărat de fluviu.

VI De-a lungul mării, coasta Egiptului se întinde pe o lungime de șaizeci de shoine [23], căci, după socoteala noastră, Egiptul se întinde de la Golful Plinthinetic [24] pînă la lacul Serbonis [25], lîngă care se află muntele Casios [26]. De la acest lac pornește deci numărătoarea celor șaizeci de shoine. Toți oamenii cîți duc lipsă de pămînt își măsoară pămîntul cu cotul, cei mai puțin nevoiași, cu stadiul, cei avuți, cu parasanga [27], iar cei foarte bogați, cu shoina. O parasangă are treizeci de stadii, iar shoina, care e o măsură egipteană, are șaizeci de stadii. Astfel, coasta Egiptului măsoară cu totul trei mii șase sute de stadii [28].

VII De aici și pînă la Heliopolis [29], spre inima țării, Egiptul se lățește, fiind în întregime un șes întins, mustind de apă și plin de smîrcuri. Pentru cel care merge de la mare în sus, spre Heliopolis, drumul este cam tot atît de lung [30] ca și cel care duce de la altarul celor doisprezece zei din Atena [31] la Pisa [32] și la templul lui Zeus Olympianul [33]. Dacă cineva ar măsura aceste două drumuri, ar găsi o deosebire neînsemnată între ele, de abia cincisprezece stadii, care face să nu fie chiar la fel de lungi ; căci

drumului de la Atena la Pisa îi mai lipsesc doar cincisprezece stadii pînă la o mie cinci sute, pe cînd drumul de la mare la Heliopolis împlinește întocmai acest număr.

VIII Pentru călătorul care merge de la Heliopolis în sus, Egiptul se îngustează într-una. Pe o parte se întinde lanțul muntos al Arabiei [34], de la miazănoapte spre miazăzi și vîntul Notos ținînd-o într-una în sus către Marea numită Roșie [35]. În acest lanț se află carierele din care s-a scos piatra pentru piramidele de la Memfis [36]. Aici [37], contenind, muntele cotește spre ținutul despre care a fost vorba [38]. În partea în care are cea mai mare întindere, după cîte am aflat, muntele ține, de la răsărit pînă la apus, două luni de mers. Capătul cel mai dinspre răsărit al masivului produce tămîie [39]. Așa se înfățișează, prin urmare, acest munte.

În partea Egiptului dinspre Libya se întinde un alt munte pietros – în care se află piramidele – acoperit de nisip, îndreptat în același fel ca și înălțimile munților Arabiei, care se răsfiră spre miazăzi. De la Heliopolis mai departe, ținutul se îngustează într-atît, de parcă n-ar mai fi Egiptul, ci, cale de paisprezece [40] zile de mers pe apă, Egiptul este îngust. Pămîntul între munții amintiți este un șes și, după cîte mi s-a părut, nu poate avea mai mult de două sute de stadii lărgime în locul unde este cel mai îngust [41], și anume între muntele Arabiei și muntele așa-numit al Libyei. De aci înainte Egiptul se lățește iarăși.

Aceasta-i, prin urmare, înfățișarea ținutului.

IX De la Heliopolis pînă la Teba, urcușul pe fluviu ține nouă zile, patru mii opt sute șaizeci de stadii de drum [42], adică optzeci și una de shoine. Acestea sînt, la un loc, stadiile Egiptului puse cap la cap. Coastele mării, cum am arătat încă mai înainte [43], au trei mii șase sute de stadii ; urmează să mai arăt depărtarea de la mare spre inima țării, pînă la Teba : sînt șase mii o sută douăzeci de stadii [44], iar de la Teba pînă la orașul numit Elefantina [45] mai sînt o mie opt sute de stadii.

X Cea mai mare parte din ținutul despre care am vorbit mi s-a părut și mie că, așa cum spuneau și preoții, este pentru egipteni un pămînt dobîndit. Partea dintre șirurile de munți amin-

tite, munţi care se întind din sus de oraşul Memfis, mi s-a părut a fi fost cîndva un golf de mare, la fel ca şi împrejurimile Troiei [46], ale Teuthraniei [47], ale Efesului [48], la fel cu cîmpia Meandrului [49], dacă se cuvine să asemuieşti ce e mic cu ceea ce este mare [50]. Căci dintre rîurile care prin mîlul cărat de apele lor au clădit aceste ţinuturi, nici unul nu e vrednic să fie asemuit nici măcar cu una din gurile Nilului – fluviu cu cinci guri [51] – în privinţa belşugului de apă. E adevărat însă că mai sînt şi alte fluvii care, fără să fie de mărimea Nilului, s-au dovedit totuşi de mare însemnătate prin lucrurile mari ce le-au înfăptuit ; aş putea pomeni numele cîtorva, printre altele, mai ales cel al fluviului Acheloos [52]. Acesta, curgînd prin Acarnania [53] şi ieşind la mare, a legat de continent jumătate din insulele Echinade [54].

XI În Arabia, nu departe de Egipt, se află un golf care se înfige în uscat din Marea Roşie [55], lung şi oarecum îngust, aşa cum am să vi-l înfăţişez îndată : în lungime, drumul pe apă, pentru cel care porneşte din fundul golfului spre largul mării, ţine cale de patruzeci de zile, dacă se foloseşte de vîsle, iar în lăţime, partea unde golful se lărgeşte cel mai mult poate fi străbătută într-o jumătate de zi [56]. Golful are zilnic flux şi reflux. Părerea mea e că şi Egiptul a fost odată un asemenea golf, întinzîndu-se de la Marea de miazănoapte [57] pînă spre Etiopia [58], în timp ce Golful Arabic (despre care voi vorbi) se îndreaptă de la Marea de miazăzi [59] spre Syria ; în chipul acesta, capetele celor două golfuri, înaintînd unul spre altul [60], lăsau între ele doar o limbă îngustă de pămînt. Dacă Nilului i s-ar năzări să-şi abată cursul spre acest golf Arabic, cine l-ar opri oare ca în vreo douăzeci de mii de ani, tot vărsîndu-se în el, să nu-l astupe cu mîlul cărat ? Credinţa mea este că l-ar putea împotmoli chiar şi în zece mii de ani. Cum să nu fi fost atunci cu putinţă ca, în răstimpul pînă la naşterea mea, un golf, fie el chiar cu mult mai mare decît acesta, să fi fost umplut de nămolul cărat de un fluviu atît de puternic şi neobosit ? [61]

XII Pentru faptele privitoare la Egipt, eu îi cred pe cei care le povestesc. Eu însumi sînt pe deplin încredinţat că aşa este, văzînd cum pămîntul Egiptului intră mai adînc în mare decît ţărmul învecinat [62], cum pe munţii din împrejurimi se pot vedea

scoici [63], cum eflorescenţele sărate sînt atît de puternice, încît macină pînă şi piramidele, în sfîrşit, cum singurul loc din Egipt unde se află nisip este tocmai muntele [64] acesta din sus de Memfis ; în afară de aceasta, Egiptul nu seamănă nici cu ţinutul Arabiei, cu care se învecinează, nici cu Libya, nici cu Syria (părţile dinspre mare ale Arabiei sînt locuite de syrieni), ci este un pămînt negru [65] şi crăpat, ca unul alcătuit din nămolul şi aluviunile cărate din Etiopia de fluviu. În schimb, ştim că Libya are un pămînt mai roşcat şi mai nisipos, iar Arabia şi Syria au un pămînt mai lutos şi mai pietros.

XIII Preoţii mi-au mai dat şi următoarea mărturie preţioasă despre această ţară, şi anume că pe vremea regelui Moeris [66], ori de cîte ori creştea fluviul cu cel puţin opt coţi [67], îneca Egiptul din jos de Memfis. Cînd am auzit eu acestea de la preoţi, încă nu trecuseră nouă sute de ani de la moartea lui Moeris [68]. Acuma însă, dacă fluviul nu creşte cu cel puţin şaisprezece [69] sau măcar cu cincisprezece coţi, nu mai acoperă ogoarele.

Dacă însă ţinutul acesta va urma să se înalţe şi să se lăţească în aceeaşi măsură ca şi pînă acum, Nilul, nemaiajungînd să-l acopere, pare-mi-se că egiptenii care locuiesc mai jos de lacul Moeris, atît cei din celelalte ţinuturi, cît mai ales cei din aşa-numita Deltă, vor avea parte pe viitor de aceeaşi soartă care-i paşte, după spusele lor, pe eleni. Într-adevăr, cînd au aflat că toată ţara elenilor este udată numai de ploi şi nu de revărsarea rîurilor, ca ţara lor, egiptenii au zis că, dacă elenii vor fi vreodată înşelaţi în marea lor nădejde [70], vor avea de îndurat o foamete cruntă. Această vorbă vrea să spună că, dacă în loc de ploaie cerul le va trimite secetă, elenii vor pieri de foame ; căci din altă parte, decît de la Zeus, nu aveau de unde să mai aştepte apă.

XIV Aceste preziceri ale egiptenilor despre eleni sînt îndreptăţite. Acum însă voi arăta cum stau lucrurile şi cu egiptenii. Dacă, după cum am spus mai înainte [71], ţinutul din jos [72] de Memfis (căci acesta este cel care se ridică) ar continua să se înalţe în aceeaşi măsură ca în trecut, ce altceva [le-ar mai rămîne] acelora dintre egipteni care locuiesc aici, decît să flămînzească, dacă nici ploaia de la Zeus nu le va uda pămîntul şi nici

fluviul nu va mai putea să se reverse peste cîmpii ? [73] Căci, fără doar şi poate, dintre toate neamurile şi chiar dintre ceilalţi locuitori ai Egiptului, astăzi nimeni nu culege mai lesne ca ei rodul pămîntului ; ei nu se ostenesc să taie brazde cu plugul, nici nu sapă, nici nu fac vreuna din muncile cu care se trudesc la cîmp ceilalţi oameni [74], ci, ori de cîte ori fluviul, umflîndu-şi de la sine apele, le udă cîmpiile, şi după ce le-a udat se retrage din nou, atunci fiecare îşi seamănă ogorul şi mînă porcii [75] peste el ; după ce afundă cu porcii cît mai adînc sămînţa în pămînt, din acel moment aşteaptă doar secerişul ; iar după ce-şi calcă apoi grîul la arie tot cu porcii, aşa îl cară.

XV Dacă vrem să împărtăşim părerile ionienilor privitoare la Egipt, care susţin că numai Deltei i se cuvine numele de Egipt – zicînd că de el ţine doar coasta mării de la aşa-numitul turn de observaţie al lui Perseus [76], pînă la ocnele de sare de la Pelusion [77], în total patruzeci de shoine, şi că, de la ţărmul mării spre inima ţării, Egiptul se întinde pînă la oraşul Kercassoros [78], acolo unde Nilul se desparte în două braţe, curgînd şi spre Pelusion şi spre Canobos [79], iar despre celelalte părţi ale Egiptului zicînd că unele ţin de Libya, iar altele de Arabia – dacă ne-am folosi deci de această părere, am putea dovedi că ţara egiptenilor nici n-a existat mai înainte vreme. Căci Delta, după cum spun chiar egiptenii, şi aşa mi se pare şi mie că stau lucrurile, s-a alcătuit din aluviuni şi, ca să zic aşa, a apărut de curînd. Dacă însă n-au avut nici un fel de ţară [80], ce le-o fi venit să se creadă cei mai vechi oameni de pe lume [81] ? N-avea nici un rost să recurgă la încercarea cu copiii, din dorinţa de a afla ce cuvînt vor rosti mai întîi [82]. Dar eu unul nu cred că egiptenii s-au născut o dată cu Delta, ţinut pe care ionienii îl numesc „Egipt", ci că ei s-au ivit de cînd lumea, iar ţara crescîndu-le mereu, unii din ei au rămas în ţinuturile de baştină, în timp ce alţii au coborît mai jos. Nu-i mai puţin adevărat că, în vechime, ţinutul Tebei se numea „Egipt", avînd un hotar de şase mii o sută douăzeci de stadii de jur împrejur.

XVI De sînt exacte cunoştinţele mele despre toate acestea, atunci ionienii au o părere greşită despre Egipt [83] ; şi chiar de este dreaptă părerea ionienilor [84], eu tot aş putea dovedi că nici

elenii și nici ionienii [85] înșiși nu știu să numere atunci cînd spun că întreg pămîntul are trei părți : Europa, Asia și Libya [86]. Ei ar trebui să socotească Delta Egiptului ca o a patra parte, de vreme ce ea nu ține nici de Asia, nici de Libya [87] ; după această părere a lor [88], nu se poate susține că Nilul desparte Asia de Libya [89] ; spre vîrful Deltei formate de fluviu, Nilul se desface în brațe, încît, de fapt, țara cuprinsă la mijloc se află între Asia și Libya.

XVII Și acum, să lăsăm la o parte părerea ionienilor ; cît despre mine, aș avea de spus aci următoarele : Egipt este întregul ținut locuit de egipteni, așa cum Cilicia [90] este ținutul locuit de cilicieni, iar Asiria [91], de asirieni. Știm că Asia și Libya n-au, la drept vorbind, nici un alt hotar afară de fruntariile Egiptului. Dacă vom lua de bună părerea elenilor, vom socoti că întreg Egiptul, începînd de la cataracte [92] și de la orașul Elefantina [93], se împarte în două părți cuprinse sub cele două denumiri : căci o parte din Egipt ar ține de Libya, iar cealaltă de Asia. Nilul, de la cataracte, curge spre mare, tăind Egiptul în două. Pînă la orașul Kercassoros, Nilul curge într-o singură albie, dar din jos de orașul acesta se împarte în trei brațe : unul se îndreaptă spre răsărit și acesta se cheamă gura Pelusiacă ; al doilea o ia spre apus și se numește gura Canobică ; iar al treilea, prin care Nilul se varsă de-a dreptul, este așa : pornind din părțile de sus, atinge vîrful Deltei, iar de aci, despicînd Delta pe la mijloc, răzbește la mare ; [prin acest braț] se revarsă o parte însemnată din apa fluviului, și brațul este unul din cele mai vestite : numele lui este gura Sebennitică. Din gura Sebennitică se desprind alte două brațe care se îndreaptă spre mare, ale căror nume sînt gura Saitică și cea Mendesiană [94]. Gura Bolbitină și cea Bucolică nu sînt guri naturale, ci săpate.

XVIII În sprijinul părerii mele, că Egiptul este numai atît de mare cît arăt în această povestire, vine ca mărturie și un oracol al lui Ammon [95] despre care am aflat abia după ce-mi făurisem părerea despre Egipt. Cei din orașele Maréa [96] și Apis [97], care locuiesc în părțile Egiptului vecine cu Libya și care se socot libyeni și nu egipteni – neîmpăcîndu-se cu ceremoniile

care însoțesc jertfele, și dorind să nu mai fie opriți de la tăierea vacilor [98] – au trimis soli la Ammon să-i arate că ei n-au nimic de-a face cu egiptenii, de vreme ce locuiesc în afara Deltei și grăiesc o altă limbă decît ei. Ei cereau de la zeu dezlegarea de a mînca din toate. Dar zeul nu le îngădui să facă acest lucru, zicînd că *Egipt* este întregul ținut pe care-l acoperă Nilul cînd se revarsă și că egipteni sînt acei care, locuind mai jos de orașul Elefantina [99], beau din acest fluviu. Așa a grăit oracolul.

XIX Nilul, cînd se umflă, se revarsă nu numai peste Deltă, ci și peste o parte din ținuturile așa-numite Libyan și Arabic, depășindu-și amîndouă malurile cale de două zile, uneori mai mult încă, alteori ceva mai puțin. Despre natura fluviului n-am putut afla nimic, nici de la preoți, nici de la nimeni altcineva. Eram totuși dornic să aflu de la ei pentru ce anume, începînd de la solstițiul de vară, Nilul crește, umflîndu-se într-una, vreme de o sută de zile, iar după ce numărul acesta de zile s-a împlinit, scade iarăși, retrăgîndu-se de pe locurile înecate, și scăzut rămîne toată iarna, pînă la următorul solstițiu de vară. Despre acestea toate n-am putut afla nimic de la egipteni, cînd i-am întrebat ce putere are în el Nilul de se poartă tocmai pe dos decît celelalte rîuri. Am făcut și cercetări, vrînd să știu rostul celor ce v-am spus, precum și din ce pricină, din toate rîurile, singur Nilul nu stîrnește adieri dinspre el.

XX Unii eleni, care doreau să-și facă fală de învățați, au dat despre această revărsare a apei trei lămuriri, dintre care pe două nu le socot vrednice să le pomenesc decît doar în treacăt. După una din ele [100], umflarea fluviului ar fi pricinuită de vînturile etesiene [101], care împiedică Nilul să se verse în mare. Adesea însă vînturile etesiene n-au bătut și totuși Nilul s-a revărsat. În afară de aceasta, dacă vînturile etesiene ar fi pricina revărsării, ar trebui ca și alte rîuri care curg împotriva vînturilor etesiene să pățească la fel ca Nilul în împrejurări asemănătoare – ba chiar cu atît mai mult, cu cît, fiind mai mici, au cursul mai slab. Și în Syria sînt multe fluvii, multe și în Libya, cu care nu se petrece de loc ceea ce se întîmplă cu Nilul.

XXI A doua deslușire [102] este. și mai puțin științifică decît cea pomenită mai înainte și, ca să spunem așa, mai uimitoare ; ea susține că Nilul prezintă aceste fenomene datorită faptului că el ar izvorî din Ocean, iar Oceanul curge în jurul întregului pămînt.

XXII A treia [103], și cea mai ispititoare dintre lămuriri, este și cea mai neîntemeiată [104], căci, de fapt, nici ea nu spune nimic cînd pretinde că Nilul se formează din topirea zăpezilor ; el curge din Libya prin mijlocul [țării] etiopienilor și apoi intră în Egipt. Cum ar fi cu putință oare să se nască din zăpezi, de vreme ce curge din ținuturile cele mai calde spre altele mai reci ? ! Pentru un om în stare să chibzuiască astfel de lucruri, există nenumărate mărturii că nici nu pare măcar cu putință ca un asemenea fluviu să se formeze din zăpezi. Cea dintîi și cea mai puternică dovadă sînt vînturile calde care bat din aceste regiuni ; a doua dovadă e faptul că în părțile acelea nu se vede niciodată nici ploaie, nici gheață ; or, după ninsoare trebuie numaidecît să și plouă într-un răstimp de cinci [105] zile, astfel încît, dacă ar ninge în acele regiuni, ar și ploua. A treia dovadă sînt oamenii de acolo, negri la culoare din pricina arșiței ; de asemenea, șoimii și rîndunelele nu părăsesc ținutul, trăind aici tot lungul anului, iar cocorii, care fug de gerurile din Sciția, vin să-și petreacă iarna tocmai pe aceste meleaguri. Așadar, dacă ar ninge cît de cît în această regiune pe care o străbate și din care izvorăște Nilul, nu s-ar mai întîmpla nimic din toate acestea, cum o cere necesitatea [minții].

XXIII Cît despre cel care vorbește de Ocean [106], întrucît se întemeiază pe o legendă neguroasă, părerea lui nici nu merită să fie discutată ; eu unul nu știu să fie un fluviu Ocean ; cred însă că Homer sau vreunul din poeții dinaintea lui i-a născocit numele și l-a pus în poezie.

XXIV Dacă, după critica altor păreri, se cuvine să-mi înfățișez și propria-mi părere despre aceste lucruri anevoie de lămurit, voi arăta pricina pentru care, după mine, apele Nilului cresc vara. Soarele, abătut în timpul iernii din vechiul lui drum [107] de vînturile reci, ajunge în Libya de sus [108]. Ca să

lămurim pe scurt, am spus totul : regiunea de care acest zeu [109] se apropie cel mai mult, trecînd pe deasupra ei, e firesc să fie şi cea mai săracă în apă, iar rîurile care o brăzdează, să sece.

XXV Ca să desluşim lucrurile mai pe larg, iată ce se petrece : străbătînd Libya de sus, soarele pricinuieşte următoarele : cum văzduhul în părţile acelea este tot mereu senin, iar regiunea, caldă şi lipsită de vînturi reci [110], soarele, trecînd pe deasupra, săvîrşeşte ceea ce obişnuieşte să facă vara [111], cînd străbate mijlocul cerului : atrage apa la sine, apoi, după ce a atras-o, o îngrămădeşte în părţile cele mai de sus [112], de unde o iau vînturile, împrăştiind-o sub formă de boare. Într-adevăr, vînturile din părţile acestea, Sudicul şi Libyanul, sînt, dintre toate vînturile, cele mai aducătoare de ploaie [113]. Totuşi, nu cred că soarele lasă să cadă pe pămînt toată apa pe care o soarbe într-un an din Nil, ci bănuiesc că-şi opreşte o parte şi în jurul său [114]. Cînd iarna se îmblînzeşte, soarele se urcă iarăşi în mijlocul cerului şi, începînd de atunci, soarbe deopotrivă apa din toate rîurile. Pînă atunci, acestea primesc din belşug apă de ploaie, ţinuturile străbătute de albia lor fiind udate de ploi şi brăzdate de şuvoaie, de aceea şi curg umflate. Cînd vine vara însă, pentru că ploile le lipsesc şi apa le e sorbită de soare, ele scad. Nilul însă, fiind lipsit de ploi şi absorbit de soare, singur dintre [toate] rîurile, comparat cu el însuşi, curge în acest anotimp [115] cu mult mai scăzut decît vara. În timpul verii, el se evaporează, la fel ca toate celelalte ape, în vreme ce iarna el singur este absorbit [de soare]. De aceea socot că soarele este pricina acestor întîmplări [116].

XXVI Acelaşi corp ceresc, după părerea mea, este pricina uscăciunii aerului de aici, fiindcă pîrjoleşte totul în calea lui ; astfel, în Libya de sus e veşnic vară. Dacă cumva poziţia zonelor s-ar schimba şi în partea cerului, unde sălăşluiesc acum vîntul de miazănoapte şi iarna, ar fi aşezarea Notos-ului şi a nămiezii, iar unde se află vîntul de miazăzi, ar fi vîntul de miazănoapte, dacă acestea ar fi aşa, atunci soarele, izgonit din mijlocul cerului de către iarnă şi de vîntul de miazănoapte, ar trece peste Europa de sus aşa cum trece astăzi peste Libya de sus ; în sfîrşit, dacă ar străbate Europa toată, socot că ar face

să se întîmple cu Istrul întocmai ceea ce se întîmplă astăzi cu Nilul.

XXVII În privința faptului că dinspre Nil nu bate vîntul[117], îmi pare firesc ca din regiunile prea calde să nu bată, de vreme ce, de obicei, vîntul bate dinspre locurile reci.

XXVIII Dar acum să lăsăm toate acestea, așa cum sînt și cum au fost de la început. Izvoarele Nilului[118], nimeni din cei cu care am stat de vorbă – fie ei egipteni, libyeni sau eleni – nu s-au lăudat că le cunoaște, afară doar de grămăticul averilor sfinte din templul zeiței Athena[119], din orașul egiptean Sais. Acesta însă mi s-a părut că glumește zicînd că le cunoaște întocmai. El povestea[120] că între Syene[121], oraș din Tebaida[122], și Elefantina[123], se află doi munți cu piscuri ascuțite, munți care poartă numele – unul Crofi[124], altul Mofi[125]. Izvoarele Nilului, care ar fi fără fund, țîșnesc dintre acești munți ; jumătate din apă curge spre Egipt și spre miazănoapte, iar cealaltă jumătate spre Etiopia și spre miazăzi. Despre faptul că izvoarele fluviului sînt fără fund, grămăticul zicea că Psammetihos, regele Egiptului, a ajuns s-o dovedească. Poruncind să se împletească o funie de mai multe mii de coți, îi dădu drumul în adîncuri dar nu-i atinse fundul. Dacă acest grămătic vorbește despre lucruri întîmplate cu adevărat[126], s-ar părea, după cîte am înțeles, că între munți apa face o vîltoare puternică și repede, iar din pricina vîrtejurilor care se izbesc de munți, funia aruncată nu poate da de fund.

XXIX De la nimeni altul n-am mai putut afla nimic, și, pentru a dobîndi orice altă știre, mi-am întins cît mai departe cercetările, mergînd să văd cu ochii mei pînă la Elefantina, iar de aci mai departe, mi-am alcătuit povestirea din auzite.

Dacă de la orașul Elefantina o apuci în sus, ținutul urcă mereu ; prin aceste locuri vasul trebuie să înainteze legat de amîndouă laturile, așa cum ai mîna un boų[127]. Dacă se rup cumva frînghiile, vasul e purtat la vale de puterea curentului. Ținutul acesta [povîrnit] ține cale de patru zile pe apă ; pe aici, Nilul curge în cotituri întocmai ca Meandrul ; douăsprezece sînt shoinele pe care trebuie să le parcurgi în acest chip ;

în cele din urmă răzbești la cîmp deschis, unde Nilul scaldă o insulă ; numele ei este Tahompso [128]. În părțile din sus de Elefantina și pe jumătate din insulă locuiesc etiopieni ; cealaltă jumătate a insulei este locuită de egipteni. De treci de insulă, dai de un lac mare [129], pe malurile căruia locuiesc etiopienii nomazi ; după ce-ai trecut de el [130], ajungi iarăși la albia Nilului, care dă în acest lac ; pe urmă, luînd-o mereu înainte de-a lungul rîului, îți urmezi drumul pe jos cale de patruzeci de zile, căci pe aci Nilul e plin de stînci ascuțite și multe creste de piatră se înalță deasupra apei, din care pricină drumul pe apă nu e cu putință. După ce-ai străbătut acest ținut, timp de patruzeci de zile pe uscat, trebuie să iei un alt vas pentru o călătorie pe apă de douăsprezece zile, și abia la capătul ei ajungi într-un oraș mare, cu numele Meroe [131]. Se spune că Meroe este orașul de scaun al celorlalți etiopieni. Cei de aci venerează numai pe Zeus și pe Dionysos [132], cărora li se închină cu mare cinstire ; au și un oracol al lui Zeus [133]. Război fac numai cînd Zeus le-o poruncește prin oracole și numai acolo unde el le poruncește [134].

XXX Îndepărtîndu-te de acest oraș, vei ajunge la automoli [135], în tot atîta vreme ca de la Elefantina la capitala etiopienilor [136]. Acești automoli se numesc *Asmah* ; cuvîntul acesta în limba elenă înseamnă „cei care stau de-a stînga regelui" [137]. Două sute patruzeci de mii de războinici egipteni trecuseră la etiopieni din următoarea pricină [138] : pe vremea regelui Psammetihos luaseră ființă niște străji, una în orașul Elefantina, către etiopieni, alta în Daphnele Pelusiace, către arabi și asirieni [139], o a treia, în Marea, către Libya. Pînă în zilele mele perșii mai au cete de străjeri în aceleași locuri ca pe vremea lui Psammetihos. Într-adevăr, și în Elefantina[140] și în Daphne[141] se află oșteni persani de pază. Egiptenii care slujiseră trei ani fără să fi fost schimbați de cineva, după ce s-au sfătuit, se învoiră cu toții între ei să-l părăsească pe Psammetihos și să fugă în Etiopia. Dar Psammetihos, prinzînd de veste, îi urmări, iar, cînd îi ajunse, îi rugă în fel și chip să se răzgîndească și să nu-și părăsească zeii strămoșești, copiii și soțiile. Se spune că atunci unul dintre ei a răspuns, arătîndu-si părțile bărbă-

ției, că pretutindeni unde vor fi acestea vor avea și femei și copii.

Cînd au ajuns în Etiopia, se predară regelui etiopienilor. Iar acesta îi răsplăti astfel : cum printre etiopieni erau cîteva cete de răzvrătiți, regele porunci egiptenilor să-i izgonească pe aceștia și pe urmă să le ia pămînturile în stăpînire. După ce egiptenii s-au așezat printre etiopieni [142], s-au mai cioplit întrucîtva etiopienii, deprinzînd unele moravuri egiptene.

XXXI Pînă acum, deci, Nilul este cunoscut, în afara cursului său din Egipt, pe o lungime de patru luni de drum pe apă și pe uscat. Căci, dacă socotim bine, tocmai atîtea luni ține drumul de la Elefantina pînă la automolii aceștia [143].

[Fluviul] curge dinspre amurg și soare-apune. Cum este el dincolo de țara automolilor nimeni nu mai poate spune întocmai ; căci ținutul acesta e pustiu din pricina arșiței.

XXXII Dar am aflat și următoarele știri de la niște cyrenieni [144] care spuneau că, ducîndu-se la oracolul lui Ammon [145], au ajuns să vorbească cu Etearhos [146], regele ammonienilor [147] ; cum din una în alta au adus vorba și despre Nil – anume că nimeni nu-i cunoaște izvoarele –, atunci Etearhos le-a povestit cum au venit odinioară la el niște nasamoni. Acesta este un neam libyan ; locuiește în Syrta [148] și o parte din ținutul dinspre răsărit de Syrta, pe o întindere nu prea mare. La sosire, nasamonii, fiind întrebați dacă au ceva știri noi despre pustiurile Libyei, au povestit că pe la ei s-au ivit niște tineri viteji, fii ai unor oameni de vază, care, odată ajunși la vîrsta bărbăției, au pus la cale unele fapte nemaipomenite ; printre altele, au tras la sorți pe cinci dintre ei ca să cerceteze pustiurile Libyei și să afle ceva mai mult încă decît cei care cunoșteau cele mai multe lucruri despre el.

Coasta Libyei dinspre marea de miazănoapte, începînd din Egipt pînă la capul Soloeis [149], unde e hotarul Libyei, e toată locuită de libyeni și de multe neamuri libyene, afară de ținutul unde s-au așezat elenii și fenicienii. În ținuturile din sus de mare și de oamenii care sălășluiesc pe coastă, Libya este plină de fiare sălbatice ; în părțile mai de dincolo [150] de locul unde mișună fiarele, e numai nisip, iar pămîntul, cît se poate de se-

cetos şi cu totul pustiu. Tinerii aceia, trimişi de tovarăşii lor cu destulă apă şi merinde, au trecut mai întîi prin ţinuturi locuite, pe care, după ce le-au străbătut, au ajuns la locul cu fiare sălbatice ; de aci, au înaintat prin pustiu croindu-şi drum spre adierea zefirului apoi, după ce au străbătut o mare întindere de pămînt nisipos, peste multe zile văzură deodată o cîmpie cu pomi. Apropiindu-se, au mîncat din poamele care atîrnau din pomi ; în timp ce culegeau fructe, se repeziră la ei nişte bărbaţi mărunţi, mai scunzi decît oamenii mijlocii, care, prinzîndu-i, i-au dus [cu sila] ; nici nasamonii nu le ştiau de loc limba, nici cei care îi duceau, pe a nasamonilor. [Piticii] i-au dus prin nişte mlaştini foarte întinse, pe care, trecîndu-le, au ajuns într-o aşezare unde toţi locuitorii erau la fel de stat cu cei care îi aduseseră şi negri la culoare. Pe lîngă aşezare curgea un rîu mare [151], şi curgea dinspre apus spre răsărit, iar în el se arătau crocodili [152].

XXXIII Acum cred însă că v-am împărtăşit destul din povestirea lui Etearhos Ammonianul ; aş mai spune numai că el susţinea – după cum, de altfel, pretind şi cyrenienii – că nasamonii s-au întors acasă, şi că oamenii la care ajunseseră ei erau cu toţii vrăjitori. În privinţa rîului care trecea pe acolo, şi Etearhos era de acord că ar fi Nilul, şi pe bună dreptate. Nilul, într-adevăr, curge din Libya, tăind-o pe la mijloc. Şi după apropierea pe care o fac, judecînd cele necunoscute după cele cunoscute [153], Nilul şi Istrul pornesc de la aceeaşi depărtare [154]. Fluviul Istru, izvorînd din ţara celţilor de lîngă oraşul Pyrene [155], curge, tăind Europa în două ; celţii se află dincolo de Coloanele lui Heracles [156] şi se învecinează cu kynesienii [157], locuitorii Europei cei mai îndepărtaţi dinspre soare-apune ; Istrul, străbătînd toată Europa, se varsă în Pontul Euxin la Istria [158], colonie a Miletului.

XXXIV Istrul, curgînd printr-un ţinut locuit, este cunoscut de mulţi, în timp ce despre izvoarele Nilului nimeni nu poate vorbi, deoarece, pe acolo pe unde curge el, Libya este nelocuită şi pustie. Cît despre cursul fluviului, am spus tot ce s-a putut afla după cele mai întinse cercetări ; gurile fluviului se află în Egipt, acolo unde Egiptul se află faţă în faţă cu partea mun-

toasă a Ciliciei. De aici pînă la Sinope de pe țărmul Pontului Euxin sînt, în linie dreaptă, cinci zile de drum pentru un drumeț sprinten [159]. Cetatea Sinope se află de cealaltă parte a mării, în fața gurii Istrului. Prin urmare, cred că Nilul, care trece prin întreaga Libye, este tot atît de lung ca Istrul. Dar găsesc că am spus destule despre Nil.

XXXV Acum voi povesti mai pe larg despre țara Egiptului, pentru că are cele mai multe minunății de admirat decît orice altă țară, și ne înfățișează lucruri mai presus de puterea cuvîntului față de oricare altă parte a lumii. Iată de ce voi stărui mai mult asupra acestei țări. Egiptenii, trăind sub un altfel de cer și alături de un fluviu atît de osebit de celelalte, și-au statornicit și obiceiuri și legi care în multe privințe se bat cap în cap cu cele ale altor neamuri. La ei, femeile merg la tîrg și desfac marfa, în timp ce bărbații, stînd acasă, țes [160]; ceilalți oameni țes împingînd urzeala în sus, iar egiptenii în jos. Bărbații poartă poverile pe cap, femeile pe umeri. Femeile urinează din picioare, iar bărbații lăsîndu-se jos. Își fac nevoile în casă, în schimb mănîncă afară, în stradă, zicînd că aceste trebuințe, necuviincioase, trebuiesc făcute în taină, iar cele nerușinoase, pe față. Nici o femeie nu se face preoteasă [161] vreunui zeu sau vreunei zeițe, cultul tuturor zeilor și zeițelor fiind lăsat pe seama bărbaților. Nu există nici o îndatorire pentru băieți să-și întrețină părinții, dacă nu vor; întreaga îndatorire revine fetelor, chiar dacă n-o fac de bunăvoie.

XXXVI În alte părți, preoții zeilor poartă părul lung, în Egipt însă și-l tund de tot. Alte neamuri au obiceiul, în semn de jale, să-și radă capul [162], mai ales rudele apropiate; egiptenii însă, rași de obicei [163], cînd se întîmplă să le moară cineva, își lasă să le crească părul și barba. Ceilalți oameni își duc traiul aparte de animale, dar egiptenii trăiesc laolaltă cu ele. Alții se nutresc cu grîu și orz; pentru egipteanul care se hrănește cu aceste cereale, este o mare rușine; ci își fac mîncarea din durah [164], căruia unii îi zic „zeia". Frămîntă aluatul cu picioarele, lutul cu mîinile și tot cu mîinile ridică și bălegarul. Alții își lasă membrul viril așa cum este, afară de cei care au luat obiceiul de la egipteni [165]; egiptenii însă se taie împrejur. Băr-

bații poartă fiecare cîte două haine, femeile numai cîte una. Ochiurile și odgoanele pînzelor [de la corăbii] alții le leagă pe dinafară, egiptenii pe dinăuntru. Elenii scriu literele și socotesc cu ajutorul pietricelelor, purtînd mîna de la stînga spre dreapta ; egiptenii însă scriu de la dreapta spre stînga ; și făcînd așa, spun totuși că ei scriu spre dreapta, iar elenii spre stînga [166]. Se folosesc de două feluri de scriere, una se cheamă „hieratică", cealaltă „demotică" [167].

XXXVII Întrecîndu-i pe toți oamenii în frica fără margini față de zei, ei au următoarele obiceiuri [168] : beau din cupe de aramă, spălîndu-le zilnic, nu unul da, și altul ba, ci cu toții. Poartă haine de in mereu proaspăt spălate, îngrijindu-se foarte mult de aceasta. Se taie împrejur pentru curățenie, căreia îi dau întîietate față de frumusețe. Preoții își rad întreg corpul din două în două zile, pentru ca să nu se afle pe ei vreun păduche sau vreo altă spurcăciune atunci cînd slujesc zeilor. Preoții poartă numai haine de in și sandale de papirus ; alte veșminte nu le este îngăduit să poarte, nici altă încălțăminte. Ei se spală cu apă rece de două ori pe zi și de două ori în fiecare noapte[169]. Săvîrșesc ei și alte ceremonii de cult, mii, ca să zic așa. Au în schimb parte și de multe foloase : nici nu mănîncă din avutul lor, nici nu cheltuiesc nimic ; capătă în schimb pîini sfinte coapte anume pentru ei, precum și o mulțime de carne de vită și de gîscă, care se împarte zilnic din belșug fiecăruia ; ba li se mai dă chiar și vin de struguri. Pește însă nu le este îngăduit să pună în gură. Egiptenii nu seamănă de loc bob [170] în țara lor, iar pe cel care crește întîmplător nu-l mănîncă nici crud, nici fiert. Preoților le este oprit pînă și să-l vadă, bobul trecînd drept legumă spurcată. Fiecare zeu are nu numai un singur preot, ci mai mulți, din care unul este mare preot [171] ; dacă moare vreunul, este ales în loc fiul său.

XXXVIII Ei socot că boii sînt ai lui Epaphos [172] și de aceea îi aleg cu multă grijă astfel : dacă se vede pe vită fie și un singur fir de păr negru, o privesc drept un animal întinat [173]. Controlul îl face unul din preoți, pus anume pentru aceasta, vita stînd sau în picioare, sau culcată pe spate ; scoțîndu-i limba, preotul o caută dacă e curată de semnele pome-

nite [în cărţile sfinte] şi pe care le voi înşira în altă parte[174]; apoi, caută bine dacă părul de pe coadă e crescut cum trebuie. Dacă boul e curat de toate acestea, este „însemnat", preotul înfăşurîndu-i în jurul coarnelor fîşii de papirus de care lipeşte apoi nişte pămînt argilos pe care îşi pune pecetea inelului; abia atunci pot oamenii să-şi ia vita. Cel care jertfeşte o vită fără pecete e pedepsit cu moartea.

XXXIX În felul acesta se desfăşoară cercetarea animalului. Ceremonialul de jertfă şi l-au hotărît în felul următor: ducînd vita „însemnată" la altarul de sacrificiu, aprind rugul, apoi, după invocarea zeului, turnînd vin peste rug şi peste animalul de jertfă, îl înjunghie. După aceea, îi taie capul, iar trupul îl jupoaie de piele; urmează o ploaie de blesteme asupra căpăţînei[175], pe care o dau la o parte. Dacă prin apropiere e vreun tîrg şi prin partea locului se nimeresc să locuiască neguţători eleni, ducînd căpăţîna la tîrg, le-o vînd lor. Pe unde nu se găsesc eleni, localnicii aruncă căpăţîna în fluviu. Blestemele le îngrămădesc asupra căpăţînilor, zicînd: dacă vreun rău îi pîndeşte cumva fie pe ei, cei care aduc jertfa, fie întregul Egipt, toate relele să cadă asupra acestei căpăţîni. Toţi egiptenii folosesc întocmai aceleaşi obiceiuri pentru toate animalele de jertfă, atît cu privire la căpăţînile victimelor cornute, cît şi la libaţia cu vin. Din această datină se trage faptul că nici un egiptean nu mănîncă vreodată din căpăţîna unei vietăţi[176], oricare ar fi ea.

XL Scoaterea măruntaielor la animalele de jertfă şi arderea se deosebesc de la animal la animal. Urmează să vorbesc despre divinitatea pe care ei o socot cea mai mare şi căreia îi închină cea mai mare sărbătoare[177]. Cînd jupoaie un bou, după ce-au înălţat rugi, îi golesc întreg pîntecele, lăsîndu-i doar măruntaiele şi seul; apoi îi retează picioarele, şalele, umerii şi grumazul. Odată gata, umplu restul trupului cu pîine curată, cu miere, stafide, smochine, tămîie, mir şi alte mirodenii. După ce l-au umplut astfel, îl ard[178], turnînd deasupra untdelemn din belşug. Jertfa o aduc în urma unui post îndelungat, iar cît timp ard animalele de jertfă, cu toţii îşi dau lovituri[179]. După ce

contenesc cu loviturile, întind o masă mare și se ospătează cu rămășițele jertfei.

XLI Toți egiptenii sacrifică boi și viței curați, vaci însă e oprit să jertfească [180], căci ele sînt animale închinate zeiței Isis. Statuia lui Isis, cu chip de femeie, are coarne de vacă [181], așa cum o înfățișează elenii pe Io. Fără osebire, egiptenii cinstesc vacile mult mai mult decît pe toate celelalte dobitoace. De aceea nici un egiptean și nici o egipteancă n-ar săruta pe gură vreun elen, nici nu se va folosi de cuțitul vreunui elen, nici de frigările sau de căldarea lui, și nici nu se va atinge de carnea unui bou curat, dar tăiat cu cuțitul unui elen [182]. Ei își îngroapă astfel vitele moarte : vacile le aruncă în fluviu, iar boii îi îngroapă fiecare în locuri dinafara orașului, lăsînd la iveală un corn, sau chiar pe amîndouă, în chip de semn. Cînd trupul a putrezit și s-a împlinit sorocul, în fiecare oraș vine o barcă din insula numită Prosopitis [183]. Insula se află în Deltă și numără nouă shoine de jur împrejur. Pe această insulă, numită Prosopitis, se găsesc numeroase așezări orășenești ; numele orașului din care vin bărcile să ridice oasele boilor este Atarbehis, unde se înalță și un templu sfînt al Afroditei [184]. Din acest oraș se răspîndesc în bărci mulți oameni, unii în anumite orașe, alții în altele, ca să dezgroape oasele boilor, pe care apoi le iau cu ei și le îngroapă laolaltă într-un singur loc. Tot ca pe boi îngroapă și celelalte vite moarte. Așa le cere obiceiul pămîntului cu privire la aceste practici ; de ucis, nu ucid niciodată o vită [185].

XLII Toți cîți ctitoresc vreun templu lui Zeus Tebanul [186] sau sînt din noma Tebei nu se ating de oi, ci jertfesc numai capre. Nu toți egiptenii cinstesc deopotrivă pe aceiași zei, afară doar de Isis și Osiris, despre care spun că este Dionysos ; pe aceștia toată lumea îi cinstește la fel. Cei ce se adună în templul lui Mendes [187] sau sînt din noma mendesiacă [188], dimpotrivă, ferindu-se de tăierea caprelor, jertfesc oi. Tebanii și ceilalți care cruță de la jertfă oile zic că acest obicei s-a statornicit astfel la ei ; Heracles [189] a vrut cu tot dinadinsul să-l vadă pe Zeus, dar Zeus nu voia să se lase văzut de el. În cele din urmă, deoarece Heracles prea stăruia, Zeus născoci următorul vicleșug : jupuind un berbec, își puse pe față capul tăiat al berbecului și,

îmbrăcîndu-i pielea, i se arătă astfel lui Heracles. De atunci, egiptenii fac statuia lui Zeus cu fața de berbec, iar după egipteni s-au luat și ammonienii, care sînt o colonie de egipteni și de etiopieni, vorbind o limbă asemănătoare și cu a unora și cu a altora. Părerea mea este că ammonienilor li se trage numele ca un fel de poreclă după Zeus. Căci egiptenii îi zic Amun[190] lui Zeus.

Tebanii, prin urmare, nu sacrifică berbecii, ci sînt sacri pentru ei din această pricină ; doar într-o singură zi a anului, la sărbătoarea lui Zeus, cînd, tăind un singur berbec și jupuindu-l, îmbracă statuia lui Zeus așa cum el însuși se îmbrăcase, și apoi aduc lîngă ea o altă statuie, înfățișînd pe Heracles. După săvîrșirea acestor pregătiri, toți din jurul victimei se bat în piept, jeluind moartea berbecului, și apoi îl îngroapă într-o raclă sfințită.

XLIII Despre Heracles am auzit că ar fi unul din cei doisprezece zei[191] ; despre celălalt Heracles, pe care-l cunosc elenii, n-am auzit să se pomenească ceva în vreo parte a Egiptului. Că nu egiptenii au luat numele lui Heracles de la eleni, ci mai degrabă aceștia de la egipteni, și anume elenii care au dat numele de Heracles fiului lui Amphitryo, am multe dovezi că așa stau lucrurile, printre care și faptul că amîndoi părinții acestui Heracles, Amphitryo și Alcmena, se trag din moși-strămoși din Egipt[192]. Din aceeași pricină egiptenii tăgăduiesc că ar cunoaște atît numele lui Poseidon, cît și pe cel al Dioscurilor[193]; și nici nu i-au primit pe acești zei printre ai lor. Dacă ei ar fi împrumutat cumva de la eleni numele vreunei zeități, ar fi păstrat cu atît mai vîrtos amintirea acestor zei, de este adevărat, după cîte cred eu și întrucît părerea mea nu e greșită – că ei înșiși călătoreau pe atunci pe mări, cînd se iviseră și cîțiva corăbieri eleni. Așa că egiptenii ar trebui, firește, să cunoască mai degrabă numele acestor zeități, decît pe cel al lui Heracles. Dar la egipteni Heracles este un zeu străvechi ; după cum spun chiar ei, cu șaptesprezece mii de ani înaintea domniei lui Amasis[194], din cei opt zei s-au născut cei doisprezece, printre care îl numără și pe Heracles.

XLIV Dorind să culeg știri cît mai limpezi despre acestea, anume de unde se trage el, am plecat cu corabia și la Tyrul Feniciei [195], aflînd că acolo se găsește un preacinstit templu al lui Heracles [196]. L-am văzut bogat împodobit cu multe alte odoare, printre care înăuntru se înălțau doi stîlpi, unul de aur curat, celălalt din piatră de smarald [197], care noaptea strălucea cu o puternică lucire. Ajungînd să stau de vorbă cu preoții zeului, i-am întrebat cîtă vreme trecuse de la ctitorirea templului. Și n-am găsit pe nici unul care să împărtășească părerea elenilor ; ei ziceau că templul zeului a fost zidit o dată cu întemeierea Tyrului, iar de cînd e locuit Tyrul, să fi tot trecut două mii trei sute de ani. Am mai văzut la Tyr și un alt templu închinat lui Heracles, sub numele de Heracles Thasianul [198]. [De aici] am ajuns și în Thasos, unde am găsit un nou templu al lui Heracles, întemeiat de fenicienii care, pornind pe mare în căutarea Europei [199], au pus temelia așezării din Thasos ; acestea toate s-au petrecut cu cinci generații mai înainte de a se fi născut în Ellada Heracles [200], fiu al lui Amphitryo. Cercetările de față arată fără umbră de îndoială că Heracles este un zeu străvechi. Și sînt încredințat că foarte bine fac aceia dintre eleni [201] care au ridicat două temple lui Heracles, aducîndu-i celui denumit *Olympicul* jertfe ca unui nemuritor, iar celuilalt – ca unui erou – doar prinoasele cuvenite morților.

XLV Elenii mai spun și multe alte lucruri fără nici o socotință. Printre altele, ei obișnuiesc să mai povestească despre Heracles [202] și că, la sosirea lui în Egipt, egiptenii, punîndu-i o cunună pe cap, l-au dus cu mare alai să-l sacrifice lui Zeus ; iar Heracles, care pînă atunci stătuse liniștit, cînd îl suiră pe rug, adunîndu-și toate puterile, i-a ucis pe toți. Mie mi se pare că elenii care povestesc acestea nu cunosc cîtuși de puțin firea egiptenilor și obiceiurile lor. La ei nu e îngăduit să se jertfească nici măcar animale, afară de porci, boi, viței – care sînt curați – și de gîște. Prin urmare, cum ar putea ei aduce jertfe omenești ? Ba, mai mult, Heracles fiind singur, și încă om, cum zic chiar ei, cum ar fi avut oare putere să omoare mai multe mii de oameni ? Iar eu, care am sporovăit atîtea despre acestea toate, cer îndurare și de la zei și de la eroi.

XLVI Egiptenii despre care este vorba nu jertfesc nici capre, nici țapi din următoarea pricină : mendesienii [203] socot că Pan [204] este unul din cei opt zei [205] [străvechi] și spun că acești opt zei s-au născut înaintea celor doisprezece. Pictorii și sculptorii îl înfățișează în lucrările lor pe zeul Pan, ca și elenii, cu cap de capră și picioare de țap, fără să-și închipuie totuși că arată astfel, ci că e aidoma celorlalți zei ; de ce îl înfățișează așa, nu-mi face plăcere s-o spun. Mendesienii cinstesc toate caprele, și pe țapi încă mai mult decît pe capre. Păstorii lor de capre sînt foarte respectați. Cinstirea se îndreaptă mai ales spre unul din țapi, la moartea căruia se așterne cernire adîncă peste toată noma mendesiacă. În limba egipteană „țap" și „Pan" se zice „Mendes" [206]. În această nomă, pe timpul meu, s-a întîmplat ceva groaznic : un țap s-a împerecheat cu o femeie în văzul tuturor și întîmplarea a ajuns în gura lumii [207].

XLVII Egiptenii socotesc porcul animal spurcat [208]. Din pricina asta, dacă cineva se atinge, fie și în treacăt, de un porc, se scaldă, scufundîndu-se în fluviu cu haine cu tot, așa cum era îmbrăcat. Pe de altă parte, porcarii, măcar că sînt egipteni de neam, dintre toți locuitorii Egiptului, sînt singurii care nu pot intra într-un templu ; nimeni nu vrea să le dea fiica în căsătorie, nici să ia în căsătorie pe cineva de la ei ; porcarii se căsătoresc numai între ei. Egiptenii cred că nu este îngăduit să jertfească porci altor divinități decît Selenei și lui Dionysos [209], și numai într-un anumit timp, anume cînd strălucește luna plină. Atunci, aducînd jertfă de porci, mănîncă și carne de porc. Pentru ce anume se feresc cu groază să sacrifice porci la alte sărbători, nu însă și la această sărbătoare, este o vorbă spusă de egipteni în privința aceasta — pe care, deși o știu, n-ar fi totuși cuviincios din parte-mi s-o spun.

Sacrificiul de porci în cinstea Selenei [210] se face astfel : cînd preotul aduce jertfa, adunînd la un loc vîrful cozii, splina și praporul, le acopere cu totul cu osînza scoasă din pîntecul victimei, și apoi le arde în foc ; restul de carne îl mănîncă în ziua cu lună plină în care jertfesc victimele ; într-o altă zi nu le mai este îngăduit nici măcar s-o guste. Egiptenii săraci, din cauza vieții strîmtorate ce-o duc, își fac din aluat purcei pe care-i coc, și pe aceștia îi aduc ca jertfă.

XLVIII În ajunul[211] sărbătoririi lui Dionysos, fiecare om, tăind un porc înaintea porții, îl dă chiar porcarului care i-l vînduse să-l ducă cu sine. Cealaltă parte a sărbătorii dionysiace, afară de dansuri, egiptenii o petrec aproape în totul la fel ca elenii[212]. În loc de phallusuri[213], ei au născocit alte lucruri, și anume niște păpuși mari de-un cot, trase de sfori, pe care le poartă femeile prin sate, mișcîndu-le mădularul bărbătesc, nu cu mult mai mic decît restul trupului ; în fruntea lor merge un cîntăreț din flaut, iar ele îl urmează preamărind pe Dionysos. Pentru ce mădularul bărbătesc este înfățișat atît de mare și din tot trupul numai el se mișcă, umblă o poveste sfîntă în legătură cu acest fapt[214].

XLIX Pare-mi-se că însuși Melampus[215], fiul lui Amytheon, nu era străin de acest ritual, ci, dimpotrivă, îl cunoștea. Căci Melampus este acela care a împămîntenit la eleni numele lui Dionysos[216], jertfa (adusă zeului) și procesiunea phallusului. El i-a învățat întocmai ce să facă, fără însă a le descoperi pe de-antregul tîlcul sacrificiului, dar înțelepții, care au venit după el, le-au deslușit mai pe larg[217]. Melampus este deci cel care a orînduit procesiunile phallice[218] în cinstea lui Dionysos și tot de la el au deprins elenii obiceiurile pe care le țin și astăzi. Eu acuma aș susține că Melampus, ajungînd un bărbat învățat, și-a însușit și meșteșugul ghicitului, și, printre multe alte lucruri, pe care le-a aflat din Egipt, a adus elenilor și cele privitoare la cultul lui Dionysos, cu schimbări neînsemnate. Într-adevăr, nu pot să spun că ceremoniile religioase în cinstea zeului săvîrșite în Egipt și cele din Ellada se potrivesc din jocul întîmplării ; căci, altfel, ele ar fi fost întocmai și la eleni și n-ar fi fost aduse abia de curînd. Iarăși mă feresc să spun că egiptenii ar fi luat de la eleni cutare sau cutare rînduială. Mai degrabă cred că Melampus a aflat cele legate de cinstirea lui Dionysos de la Cadmos[219] din Tyr, și de la tovarășii lui sosiți din Fenicia, în ținutul ce-i zicem azi Beoția[220].

L Mai toate numele[221] de zei au venit în Ellada din Egipt. Făcînd cercetări, dacă într-adevăr provin de la barbari, aflu că așa stau lucrurile. Cred, așadar, că ele ne-au sosit mai cu seamă din Egipt. Căci afară de numele lui Poseidon și al

Dioscurilor, cum am arătat și mai înainte [222], și de cel al Herei, și al Hestiei [223], și al zeiței Themis [224], și al Haritelor [225], și al Nereidelor [226], egiptenii au de cînd lumea în țara lor numele celorlalți zei. Vă împărtășesc ceea ce spun egiptenii înșiși. Cît despre acei zei ale căror nume [egiptenii] spun că nu le cunosc, mi se pare că ei și-au primit numele de la pelasgi, afară doar de Poseidon, zeu pe care [elenii] l-au cunoscut de la libyeni. Căci nimeni nu știa dintru-nceput numele lui Poseidon decît numai libyenii, care-l cinstesc pe zeu din totdeauna. Cultul eroilor [227] nu este obișnuit în Egipt.

LI Aceste datini, cit și altele încă, despre care voi vorbi mai departe, elenii le-au luat de la egipteni [228] ; dar să facă statuile lui Hermes cu mădularul bărbătesc ridicat, nu de la egipteni au învățat, ci de la pelasgi [229] ; atenienii au fost cei dintîi eleni care și l-au însușit, iar după atenieni s-au luat și ceilalți eleni. Atenienii [230] însă se numărau de mult printre eleni atunci cînd au ajuns pelasgii să locuiască în aceeași țară împreună cu ei [231], de unde și pelasgii au început să fie socotiți eleni. Cine a pătruns în misterele Cabirilor [232] pe care le săvîrșesc samothracii – care la rîndul lor le-au împrumutat de la pelasgi – acela pricepe ce spun eu, pentru că acești pelasgi, care ajunseseră să se așeze la un loc cu atenienii, au locuit odinioară [233] în orașul Samothrake [234] și de la ei au învățat cei din Samothrake misterele. Atenienii, luîndu-se după pelasgi, au fost cei dintîi dintre eleni care au făcut statuile lui Hermes [235] cu mădularul bărbătesc ridicat în sus ; pelasgii au lămurit acest obicei printr-o istorie sacră ; asemenea lucruri care se văd la sărbătoarea misterelor din Samothrake.

LII După cîte știu eu din cele auzite la Dodona [236], înainte vreme pelasgii aduceau tot felul de jertfe, înălțînd rugi zeilor, fără însă să-i dea vreunuia dintre ei porecle și nume, deoarece nu auziseră încă de ele. Îi numeau doar *zei* [θεοί], pentru că divinitățile, după ce *au orînduit* [θέντες] [237] toate lucrurile din lume, le-au luat pe toate sub oblăduirea lor prin bună împărțeală. Abia după o trecere îndelungată de vreme au aflat ei numele celorlalți zei, veniți din Egipt ; cît despre numele lui Dionysos, l-au aflat cu mult mai tîrziu, iar consultarea oraco-

lului de la Dodona asupra numelor [zeilor] s-a petrecut după ani și ani ; acest oracol e socotit cel mai vechi dintre oracolele elenilor, și pe vremea aceea chiar era singurul. Cînd pelasgii au întrebat oracolul din Dodona dacă să ia sau nu numele de zei de la barbari, oracolul le-a răspuns să le ia. De atunci ei aduceau jertfe, folosindu-se și de numele zeilor ; iar elenii, după aceea, le-au luat de la pelasgi.

LIII De unde anume se trage fiecare zeu, dacă au fost toți din vecii vecilor, cum erau la înfățișare, nu se știa pînă mai ieri-alaltăieri, ca să zic așa. Mă gîndesc că Hesiod și Homer sînt numai cu vreo patru sute de ani – și nu mai mulți – mai bătrîni decît mine[238] ; ci sînt totuși cei care au alcătuit în Ellada theogonia[239], care au dat zeilor poreclе, le-au împărțit cinstirile de care se bucură și meșteșugurile ce le cunosc, și tot ei ne-au înfățișat chipul divinităților. Cît despre poeții[240] care se spune că ar fi trăit înaintea acestor doi bărbați, eu socot că s-au născut abia după ei. Primele lucruri de aci le povestesc preotesele din Dodona ; ultimele, cu privire la Hesiod și Homer, le spun după socotința mea.

LIV Despre oracole, anume cel din Ellada și cel din Libya[241], egiptenii dau următoarea deslușire : preoții lui Zeus Tebanul mi-au povestit că două femei închinate templului [lui Zeus] au fost răpite din Teba de fenicieni ; după cîte s-a aflat, una din ele a fost vîndută în Libya, iar cealaltă la eleni. Aceste femei au întemeiat pentru prima oară oracole la popoarele mai sus pomenite. La întrebarea mea de unde aflaseră ei că faptele ce povestesc se petrecuseră întocmai așa, mi-au răspuns că le-au căutat îndelung pe aceste femei, dar n-au putut să le mai dea de urmă[242] ; abia mai tîrziu au aflat despre ele cele ce-mi povestiseră.

LV Cele de mai sus le-am auzit de la preoții din Teba, iar cele ce urmează le știu de la preotesele din Dodona : doi porumbei negri, luîndu-și zborul din Teba egipteană, au ajuns unul în Libya, iar celălalt la ele. Acesta din urmă, așezîndu-se pe un stejar[243], a rostit cu glas omenesc că acolo ar trebui să ia ființă un oracol al lui Zeus, iar locuitorii au înțeles că este

o poruncă cerească şi s-au grăbit să-i dea ascultare. Celăl porumbel, care se oprise la libyeni, le-a poruncit acestora întemeieze oracolul lui Ammon ; de fapt, acest oracol este al lui Zeus. Acestea mi le-au spus preotesele din Dodona, d tre care pe cea mai în vîrstă o cheamă Promeneia, pe cea n locie, Timarete, iar pe cea mai tînără, Nicandra. Spusele lor fost întărite şi de mărturia celorlalţi dodonieni din slujba te plului.

LVI Dar iată care-mi este părerea în această privinţă. D: într-adevăr fenicienii le-au răpit pe femeile închinate templu şi le-au vîndut, pe una din ele în Libya, iar pe cealaltă Ellada, părerea mea este că femeia aceasta din urmă, din Ella – ţinut care mai înainte vreme se numea Pelasgia – a f vîndută la thesproţi [244] ; ajungînd roabă aici, i-a ridicat lui Z un altar sub un stejar crescut acolo, cum era şi firesc ca u care la Teba slujise la un altar al lui Zeus să se fi gîndit la şi pe meleagurile străine unde ajunsese. După aceea, cînd a prins şi limba elenă, a întemeiat şi un oracol. Atunci abia povestit cum sora ei fusese vîndută în Libya de aceiaşi fe cieni care o vînduseră şi pe ea.

LVII Părerea mea este că dodonienii le-au zis acestor fen „porumbei" [245], pentru că, fiind străine, lor li se părea că ci pesc ca păsările. De la o vreme, zic ei, porumbelul a vorbit grai omenesc, adică atunci cînd femeia a glăsuit pe înţele lor ; atîta vreme cît vorbise o limbă străină, lor li se păr că ciripeşte ca o pasăre, căci altfel în ce chip ar putea o vorbi cu glas omenesc un porumbel ? Spunînd că porumbelul negru, ei lasă să se înţeleagă că femeia era egipteancă.

Oracolul din Teba egiptenilor şi cel din Dodona se întîm să semene foarte între ele. Darul de a prevesti viitorul du jertfe tot din Egipt a venit.

LVIII Cît despre serbări populare, alaiuri şi procesiuni r gioase, egiptenii sînt cei dintîi oameni care le-au creat dat – şi de la ei le-au învăţat şi elenii. Ca dovadă despre acea îmi slujeşte faptul că sărbătorile egiptene par rînduite de mu vreme, pe cînd cele elene, abia de curînd.

LIX Egiptenii nu țin o singură sărbătoare pe an, ci mai multe. Sărbătoarea cea mai însemnată și la care se adună cea mai mare mulțime de popor o țin în orașul Bubastis[246], in cinstea Artemidei[247]; o a doua o țin în orașul Busiris[248], in cinstea zeiței Isis; aici se află cel mai mare templu al lui Isis iar acest oraș al Egiptului se înalță chiar în inima Deltei. Isis în limba elenă, înseamnă Demeter. A treia sărbătoare adună poporul în orașul Sais[249] pentru a cinsti pe Athena; a patra se ține la Heliopolis[250], în cinstea Soarelui; a cincea, în orașul Buto[251], în cinstea Latonei[252]; iar cea de a șasea, în Papremis[253], în cinstea lui Ares[254].

LX Iată cum străbat ei calea pînă la orașul Bubastis. Bărbați și femei călătoresc împreună în bărci, în fiecare barcă înghesuindu-se la un loc multă lume de ambele sexe. Unele femei au castaniete din care bat tot timpul, alții zic din flaut cît ține drumul, iar restul, femei și bărbați, cîntă și bat din palme. Ori de cîte ori ajung în drumul lor la un oraș, oricare ar fi el, apropiindu-și barca de țărm, iată ce fac: unele femei fac ceea ce am spus, altele chiuie din răsputeri și-și bat joc de femeile din acel oraș, altele dănțuiesc, iar altele, sculîndu-se în picioare, își dau poalele peste cap. Și tot așa fac la fiecare oraș de pe malul fluviului[255].

Cînd ajung la Bubastis, încep sărbătoarea, aducînd mari jertfe. La serbarea aceasta se bea vin de struguri mai mult decît în tot restul anului. După spusele localnicilor, să se tot strîngă laolaltă acolo ca la șaptezeci de mii de bărbați și femei, fără să mai punem la socoteală și copiii. Acestea se petrec la Bubastis.

LXI Felul cum o sărbătoresc pe Isis în orașul Busiris l-am descris mai înainte[256]. După jertfă, toți și toate – mai multe mii de oameni – se bat cu pumnii în piept. În cinstea cui se bat, n-am dezlegare să spun[257]. Carienii care locuiesc în Egipt[258] se întrec chiar cu măsura, ajungînd să-și crestеze pînă și fruntea cu custura; prin aceasta se dau pe față că sînt străini și nu egipteni.

LXII Cînd egiptenii se adună într-o anumită noapte în orașul Sais ca să aducă jertfe, atunci aprind cu toții, sub cerul liber, jur-împrejurul casei, nenumărate candele. Candelele sînt niște vase scunde, pline cu sare și untdelemn, pe care plutește feștila ; ele ard toată noaptea, iar numele sărbătorii este „Sărbătoarea candelelor aprinse". Egiptenii care nu se pot duce la această sărbătoare, stînd de veghe în noaptea sacrificiului, aprind și ei cu toții candele, așa încît ele ard nu numai la Sais, ci în tot Egiptul. Pentru ce pricină se aprind luminile și se aduce aleasă cinstire în această noapte, se povestește o legendă sfîntă [259].

LXIII Cei care se adună în Heliopolis și Buto aduc numai jertfe. Dar în Papremis, ca și în alte orașe, alături de jertfe se fac și slujbe religioase ; la scăpătatul soarelui, cîțiva preoți își fac de lucru pe lîngă statuia zeului, în timp ce alții, cei mai mulți, așteaptă la intrarea templului cu ciomege de lemn în mînă. Alți oameni, mai bine de o mie, stau învălmășiți în fața lor de partea cealaltă și rostesc rugăciuni, ținînd și ei fiecare ciomege în mînă. Statuia, care se află într-un mic chivot de lemn poleit cu aur, este dusă din ajun într-un alt sfînt lăcaș. Cei cîțiva preoți, rămași lîngă statuie, trag o căruță cu patru roate care poartă chivotul cu statuia, iar ceilalți, care așteaptă în fața propileelor, îi împiedică să intre în templu. Cei care stau și se roagă [de partea cealaltă], sărind în ajutorul zeului, îi ciomăgesc pe ceilalți, care se apără [la rîndul lor]. Și atunci să vezi încăierare cu ciomegele : își sparg capetele, ba, după cîte cred eu, mulți chiar mor din pricina rănilor. Egiptenii însă ziceau că nu moare nici unul. Cei din partea locului povestesc că sărbătoarea se ține din următoarea pricină : în acest templu locuia odată mama lui Ares. Zeul, care crescuse departe de ea și ajunsese la vîrsta bărbăției, veni la templu s-o vadă [260]. Cum nu-l mai văzuseră pînă atunci, slugile mamei sale nu l-au lăsat să intre, ci l-au alungat. El însă, întorcîndu-se cu oameni dintr-un alt oraș, a bătut bine slugile și a pătruns pînă la mama lui. De la această întîmplare se spune că se trage obiceiul bătăii cu ciomegele în ziua sărbătorii lui Ares.

LXIV Tot egiptenii au introdus cei dintîi ţinerea cu asprime a obiceiului de a nu se împreuna cu femeile în templu şi de a nu intra în templu venind de la femei, fără să se fi spălat mai întîi [261]. În schimb, la celelalte popoare, aproape la toate chiar, afară de egipteni şi de eleni, oamenii se împreunează tocmai în temple şi bărbaţii, sculîndu-se de lîngă femei, intră fără să se fi spălat în templu, socotind că oamenii sînt la fel cu celelalte animale : tot soiul de animale [zic ei] şi neamul păsărilor se văd împreunîndu-se în lăcaşurile zeilor şi în curţile lor ; dacă aceasta n-ar fi pe placul zeului, animalele n-ar face-o.

Aceştia, sprijiniţi pe asemenea temeiuri, săvîrşesc lucruri cu care eu nu mă pot împăca.

LXV Printre alte datini sfinte, egiptenii mai ţin cu toată grija şi următoarele :

Deşi învecinat cu Libya [262], Egiptul nu are prea multe soiuri de animale ; dar atîtea cîte sînt, şi cele care trăiesc în preajma omului, şi celelalte toate, le socotesc ca sfinte [263]. Dacă aş arăta pricina pentru care nu se ating de ele ca să le jertfească, aş aluneca cu povestirea spre lucruri sfinte, de care dinadins mă feresc să pomenesc. Chiar şi pe cele pe care doar în treacăt le-am arătat, le-am spus numai fiindcă n-am avut încotro.

Iată datina păstrată la ei cu privire la animale. Dintre locuitorii Egiptului, sînt aleşi atît bărbaţi, cît şi femei care să poarte de grijă fiecărui soi de animale în parte ; cinstea aceasta o trec din tată în fiu. Locuitorii de la oraşe, cînd se înalţă rugi vreunui zeu căruia îi e închinat un anumit animal, fiecare îndeplineşte următorul ritual : îşi tund copiii pe cap, ori de tot, ori numai jumătate, ori numai pe o treime a capului, pun părul într-un taler de balanţă, iar în celălalt arginţi – şi, cît trage părul, atîta dăruiesc îngrijitoarei animalelor [264]. Îngrijitoarea cumpără cu banii primiţi peşte, pe care-l taie bucăţi şi-l dă de mîncare animalelor. Prin urmare, aşa li se dă hrana. Dacă cineva ucide vreunul din aceste animale, dacă a făcut-o cu bună ştiinţă, e osîndit la moarte, iar de a ucis fără voia lui – ispăşeşte plătind răscumpărarea pe care o hotărăsc preoţii. Cel care însă cu voie sau fără de voie omoară pasărea ibis sau vreun erete, trebuie negreşit să moară.

LXVI Deşi sînt multe animale de casă, numărul lor ar fi şi mai mare, dacă nu s-ar întîmpla cu pisicile cele ce voi povesti îndată. După ce fată, pisicile nu se mai apropie de motani ; ei, cînd vor să se împerecheze, nu mai izbutesc. De aceea motanii se folosesc de un şiretlic : fură puii de la pisici, îi duc cu ei şi-i omoară, fără însă să-i mănînce. Pisicile, lipsite de puii lor şi dorindu-şi alţii, umblă astfel iar după motani ; pisica e un animal foarte iubitor de pui.

Cînd se întîmplă vreun foc, cu pisicile se petrec lucruri mai presus de fire : egiptenii, aşezîndu-se din loc în loc, păzesc pisicile, fără să le pese că arde ce s-a aprins. Dar pisicile, strecurîndu-li-se printre picioare sau sărind peste oameni, se aruncă în foc. Asemenea întîmplare aduce mare jale printre egipteni. În casele unde o pisică moare de moarte bună, toţi ai casei îşi rad numai sprîncenele ; acolo însă unde moare un cîine, îşi rad capul şi tot trupul [265].

LXVII Pisicile moarte sînt duse în oraşul Bubastis, în lăcaşuri sfinte, unde sînt îngropate după ce au fost îmbălsămate. Pe cîini îi îngroapă fiecare în oraşul său în racle sfinţite. Ca şi pe cîini, îi îngroapă şi pe ichneumoni [266]. Pe şoarecii de cîmp şi pe ereţi îi duc în oraşul Buto, iar păsările ibis, la Hermopolis [267]. Pe urşi, care sînt rari, şi pe lupi [268], care sînt ceva mai mari decît vulpile, îi îngroapă chiar pe locul unde i-au găsit zăcînd morţi.

LXVIII Iată acum şi felul de a fi al crocodililor. Vreme de patru luni pe an, în lunile cele mai friguroase, ei nu mănîncă nimic. Deoarece are patru picioare, crocodilul trăieşte şi pe uscat şi în apă. Ouăle şi le depune pe malul apei, unde le şi clocește. Cea mai mare parte a zilei şi-o petrece pe uscat, dar toată noaptea stă în fluviu, deoarece apa este mai caldă decît aerul şi decît roua dimineţii. Dintre toate vieţuitoarele pe care le cunoaştem, crocodilul creşte cel mai mult faţă de mărimea de la care a pornit ; într-adevăr, el face ouă nu cu mult mai mari decît cele de gîscă şi puiul iese pe măsura oului. Crescînd apoi într-una, puiul ajunge şi de şaptesprezece coţi, ba chiar şi mai mult. Ochii îi sînt ca de porc, are însă dinţi mari şi colţi pe măsura trupului. Crocodilul e singurul animal care nu are limbă

şi care nu-şi mişcă falca de jos [269], ci, dimpotrivă, este singurul animal care-şi aduce falca de sus spre cea de jos. Are şi gheare foarte puternice, iar pe spinare o piele cu solzi de nestrăpuns. Orb în apă, în aer are vederea foarte ageră. Cum îşi petrece viaţa în apă, toată gura i se umple pe dinăuntru cu lipitori [270]. Alte păsări şi animale îl ocolesc, cu pluvianul [271] însă trăieşte în bună tovărăşie, ca unul ce-i este de folos. Cînd crocodilul iese din apă la mal şi îşi ţine gura căscată (căci aşa obişnuieşte să facă adesea, înspre partea de unde bate zefirul), pluvianul, vîrîndu-i-se atunci în gură, îi ciuguleşte lipitorile. Trăgînd foloase de pe urma lui, crocodilul se bucură şi nu-i face nici un rău.

LXIX Parte din egipteni cred că crocodilii sînt sfinţi [272], alţii însă, dimpotrivă, îi socot duşmani. Locuitorii de prin părţile Tebei şi ale lacului Moeris cred cu tărie că sînt animale sfinte. Fiecare din ei creşte cîte un crocodil pe care-l îmblînzeşte şi căruia îi pune la urechi cercei de piatră colorată sau de aur, şi brăţări la labele dinainte ; acestor crocodili li se dă o hrană deosebită, pînă şi carnea animalelor jertfite, şi cît trăiesc, o duc cum nu se poate mai bine. După moarte, sînt îmbălsămaţi şi aşezaţi în morminte sfinţite [273]. În schimb, locuitorii din preajma oraşului Elefantina nu-i socotesc nicidecum sfinţi, ba îi şi mănîncă. Ei nici nu le zic „crocodili", ci „hampsii" [274]. „Crocodili" le-au zis ionienii, după asemănarea ce-o au la înfăţişare cu şopîrlele [275] ce trăiesc la ei pe sub ziduri.

LXX Multe şi felurite sînt chipurile în care se vînează crocodilul. Dar n-am să-l arăt decît pe acela care mi se pare cel mai vrednic de pomenit. De cîrligul unei undiţe se agaţă o spinare de porc şi se lasă nada în mijlocul fluviului. Între timp, pe malul apei, vînătorul aduce un purcel viu de lapte pe care-l bate [ca să guiţe]. Crocodilul, auzind guiţatul, se ia după el, iar cînd dă de momeală, o înfulecă. Atunci, oamenii îl trag la mal şi, cum l-au scos pe uscat, vînătorul îi astupă cît mai iute ochii cu lut. Făcînd astfel, îi poate veni uşor de hac, pe cînd altminteri ar avea mult de furcă.

LXXI În noma Papremis, hipopotamii sînt și ei ținuți drept animale sfinte [276], dar nu și la ceilalți egipteni. Iată acum înfățișarea lor. Hipopotamul are patru picioare, cu copita despicată ca la bou, un bot cîrn și răsfrînt, coamă ca de cal, colți ascuțiți, ieșindu-i afară din gură, coadă și nechezat de cal ; ca mărime întrece un bou uriaș ; pielea îi este atît de groasă și tare, încît [localnicii], după ce o usucă, își fac din ea vîrfuri de suliță șlefuite.

LXXII În fluviu se găsesc și vidre [277], pe care de asemenea le socot sfinte. Dintre pești, îi cred sfinți pe așa-numitul lepidotos [278] și țiparul [279], zicînd că sînt vietăți închinate Nilului, iar dintre păsări [e socotit] sfînt cravanul [280].

LXXIII Mai este și o altă pasăre sfîntă, pe nume Phoenix [281]. Eu n-am văzut-o decît zugrăvită, dar chiar și în Egipt se ivește foarte rar, la cinci sute de ani o dată, după cîte spun heliopolitanii [282]. Egiptenii susțin că ea sosește atunci cînd îi moare părintele. Dacă seamănă într-adevăr cu chipul zugrăvit, atunci ca mărime și ca înfățișare este cam așa [283] : parte din penele de pe aripi sînt aurii, iar parte roșii ; încolo aduce foarte mult cu o pajură, și la chip și la mărime. Această pasăre, zic ei, povestind lucruri ce nu pot să le cred, are următorul obicei : pornind din Arabia, își cară tatăl învelit în smirnă pînă la templul Soarelui, unde îl și îngroapă. De cărat, îl cară astfel : mai întîi, face din smirnă un ou atît de mare cît poate să-l ducă; apoi încearcă dacă poate să-l poarte. După această încercare își vîră tatăl înăuntru, după ce a scobit oul pe dinăuntru, apoi cu altă smirnă astupă gaura pe unde l-a băgat în ou pe tată-său. Chiar cu tatăl păsării vîrît înăuntru, greutatea oului rămîne aceeași. După ce l-a învăluit bine, îl duce în Egipt, la templul Soarelui. După spusele lor, asemenea obiceiuri are pasărea.

LXXIV Prin preajma Tebei sînt niște șerpi sfinți, care nu fac nici un rău omului, micuți la înfățișare și cu două coarne în creștetul capului [284]. Cînd mor, sînt îngropați în templul lui Zeus, pentru că – zic egiptenii – și ei sînt vietăți închinate lui Zeus.

LXXV În Arabia, foarte aproape de orașul Buto[285], este un ținut pe meleagurile căruia am umblat ca să aflu despre șerpii înaripați[286]. Ajuns acolo, am văzut puzderie de oase și de șire de spinare, peste putință de descris. Se vedeau ridicate mormane din scheletele [șerpilor] și mai mari, și mai mici, ba chiar și mărunte de tot, și erau multe la număr.

Ținutul acesta în care sînt îngrămădite oasele șerpilor, este o fîșie îngustă de pămînt, gîtuită între munți, deschizîndu-se spre un șes larg ; acest șes dă în cîmpia Egiptului. Umblă vorba că, o dată cu primăvara, șerpii înaripați zboară din Arabia[287] spre Egipt, dar că păsările ibis, întîmpinîndu-i în această trecătoare, nu-i lasă să pătrundă în ținut, ci îi omoară. Din această pricină – spun arabii – cinstesc egiptenii ibisul atît de mult și egiptenii mărturisesc la fel, că de aceea țin ei aceste păsări în așa mare cinste.

LXXVI Iată care este înfățișarea păsării ibis : neagră ca tăciunele peste tot[288], are picioare de cocor și ciocul foarte coroiat ; ca mărime, se potrivește cu cristelul. Așa arată ibișii cu pene negre[289] care se luptă cu șerpii. Cei care trăiesc în preajma omului, de îi împiedică pînă și mersul – căci ibișii sînt de două feluri – au capul pleșuv[290] și gușa golașă, pene albe, în afară de cap, gît, vîrful aripilor și al cozii (părțile înșirate sînt negre tăciune). La picioare și la plisc seamănă cu celălalt soi.

Șarpele seamănă la chip cu hidra[291]. Are aripi, însă fără pene, la fel cu ale liliacului. Dar găsesc că am vorbit destul despre animalele sfinte.

LXXVII Dintre egipteni, cei care locuiesc în partea cultivată[292] a țării, păstrează [mai mult] decît toți oamenii amintirea trecutului ; mai ales, ei sînt cu mult cei mai învățați din cîți am ajuns să cunosc. Iată felul de viață pe care-l duc : prin vărsături silite și prin purgații[293], se curăță trei zile la rînd în fiecare lună, căutîndu-și astfel de sănătate. Credința lor este că toate bolile le vin oamenilor din hrana cu care se nutresc. De altfel, după libyeni[294], egiptenii sînt cei mai sănătoși oameni din lume, din pricina climei, cred eu, deoarece la ei nu se perindă anotimpurile. Într-adevăr, bolile dau peste om din

schimbările de tot felul, mai ales ale anotimpurilor. Ei mănîncă pîine făcînd-o din durah [295] pe care o numesc kyllestis [296]. Beau o băutură din orz ; viţă de vie nu au în ţară [297]. Pe unii peşti îi mănîncă cruzi, uscîndu-i la soare, iar pe alţii păstraţi în saramură. Dintre păsări, mănîncă crude, dar puse mai înainte la sare, prepeliţe, raţe şi păsări mici. Celelalte păsări sau peşti care se mai găsesc la ei, în afară de cele care trec drept sfinte, le mănîncă ori fripte, ori fierte.

LXXVIII La petrecerile bogătaşilor, după ce ospăţul s-a terminat, un om face ocolul mesei cu o raclă în care e o păpuşă de lemn, lucrată şi zugrăvită atît de meşteşugit că închipuie aidoma un mort [298]. Păpuşa nu-i mai mare decît un cot sau doi. Arătîndu-i-o fiecăruia din oaspeţi, omul îi îndeamnă : „Aruncă-ţi ochii la aceasta, apoi bea şi te veseleşte ; după moarte şi tu vei fi la fel". Aşa obişnuiesc ei să facă la ospeţe.

LXXIX [Egiptenii], ţinîndu-se numai de datinile lor strămoşeşti, nu mai împămîntenesc altele. Au ei şi alte datini vrednice de pomenit, dar mai ales un cîntec unic, Linos, care se cîntă şi în Fenicia, şi în Cipru, cît şi în alte părţi ; cîntecul poartă nume deosebite de la neam la neam [299], dar se pare că este acelaşi pe care-l cîntă elenii sub numele de Linos. Între multe altele care m-au minunat despre Egipt, m-am întrebat de unde vor fi luat ei numele de Linos. Se pare că egiptenii l-au cîntat din totdeauna. „Linos" în egipteană se cheamă „Maneros" [300]. Egiptenii povesteau că acesta a fost singurul copil al primului rege al Egiptului şi că, răpit de o moarte prea timpurie, a fost cinstit de egipteni cu asemenea cîntări de jale, iar cîntecul acesta a fost cel dintîi şi singurul [301] care s-a ivit la ei.

LXXX Egiptenii se mai potrivesc cu elenii şi într-o altă privinţă, dar numai cu spartanii ; tinerii, cînd se întîlnesc cu oamenii mai în vîrstă, îi lasă să treacă şi se feresc din drum, iar la intrarea lor, se scoală de pe scaun. Cît priveşte obiceiul ce-l voi spune îndată, nu se mai potrivesc cu nici unii dintre eleni : cînd se întîlnesc pe stradă, în loc să-şi dea bineţe unul altuia, se înclină, coborîndu-şi mîna pînă la genunchi.

LXXXI Egiptenii îmbracă nişte cămăşi de in cu ciucuri la poale – pe care le numesc calasyris [302]. Peste ele se înfăşoară cu un fel de manta albă de lînă aruncată pe umeri. În temple însă nu intră în veşminte de lînă, nici nu sînt înmormîntaţi cu ele, căci nu e îngăduit. Această practică este aidoma cu cele orfice şi bacchice [303], care vin din Egipt [304], cît şi cu cele pithagoreice [305]. Nimănui din cei care iau parte la aceste mistere nu-i este îngăduit de legile sfinte să fie îngropat în veşminte de lînă. Se povesteşte în legătură cu acestea o legendă sfîntă.

LXXXII Iată şi alte lucruri descoperite de egipteni : cărui zeu îi este închinată fiecare lună şi fiecare zi, ce-i e dat omului să i se întîmple după ziua în care s-a născut, de ce moarte va avea parte şi de ce fire. De asemenea învăţături s-au folosit şi acei eleni care s-au îndeletnicit cu poezia [306]. [Egiptenii] au găsit mai multe semne prevestitoare decît toţi ceilalţi oameni la un loc, pentru că, în clipa cînd se arată vreun semn, iau seama şi însemnă în scris ceea ce urmează, iar dacă cumva mai tîrziu se mai petrece ceva asemănător, sînt încredinţaţi că urmarea va fi aceeaşi.

LXXXIII Ghicitul la ei este rînduit în felul următor : dintre oameni, nimănui [307] nu-i este hărăzit acest dar, ci numai unora dintre zei. În Egipt poţi găsi oracolul lui Heracles, al lui Apollo, al Athenei, al Artemidei, al lui Ares, al lui Zeus, dar cel care se bucură, printre toate oracolele, de cea mai mare preţuire este al Latonei din oraşul Buto. Oracolele n-au peste tot aceeaşi rînduială, ci se deosebesc unele de altele.

LXXXIV Meşteşugul tămăduirii bolilor a fost aşezat în felul următor : fiecare locuitor se îngrijeşte de un singur fel de boală, nu de mai multe. Pentru fiecare boală există tămăduitori [308] : unii lecuiesc ochii, alţii capul, alţii dinţii, alţii pîntecele, alţii alte boli ascunse.

LXXXV Iată acum ceva şi despre bocetele şi înmormîntările lor. La cei cărora le moare, dintre ai casei, un om care se bucură de consideraţie, toate femeile casei îşi ung capul cu lut, ba chiar şi faţa, apoi, lăsînd mortul acasă, ele umblă prin oraş şi, suflecate pînă la brîu şi cu sînii dezgoliţi, îşi bat pieptul ; împreună

cu ele merg toate femeile – rubedenii. Pe de altă parte, bărbații se bat și ei cu pumnii în piept, de asemenea suflecați pîn-la brîu. Abia după ce au îndeplinit acest obicei, îl duc la îmbălsămare.

LXXXVI Pentru această îndeletnicire sînt oameni de meserie care practică acest meșteșug. Cînd li se aduce un mort, aceștia arată celor care l-au adus niște modele de mumii în lemn, care, prin zugrăveli, seamănă leit cu morții ; [rudelor] le spun că mumia cea mai costisitoare înfățișează pe acel [309] al cărui nume aș săvîrși un păcat să-l rostesc într-o asemenea împrejurare ; apoi le arată că a doua este mai prejos decît cea dintîi, și mai ieftină, iar a treia costă cel mai puțin. După aceste lămuriri, îi întreabă după care model vor să-și îmbălsămeze mortul. Apoi, dacă s-au înțeles din preț, cei cu mortul pleacă, iar cei rămași în atelier, iată cum fac îmbălsămarea cea mai scumpă : cu ajutorul unui fier încovoiat, scot mai întîi prin nările [mortului] o parte din creier, iar o altă parte o scot turnînd înăuntru niște leacuri. Pe urmă, spintecînd mortul pe sub coaste cu o piatră tăioasă din Etiopia, scot tot ce se află în pîntece, îl curăță bine și după ce varsă înăuntru vin de palmier, mai presară și mirodenii pisate. În sfîrșit, după ce umplu pîntecele cu smirnă curată și măcinată, cu scorțișoară și alte balsamuri, afară de tămîie, îl cos iarăși la loc. Cînd au isprăvit cu astă, continuă îmbălsămarea, ținînd trupul în natron [310] timp de șaptezeci de zile. Mai mult de atîta nu-i îngăduit să fie ținut. La împlinirea celor șaptezeci de zile, spălînd leșul, îl înfășoară în întregime cu feși tăiate dintr-un fel de pînză subțire [311], unsă cu un lipici [312] pe care egiptenii îl folosesc de obicei în loc de clei. Rudele, luîndu-l apoi de aici, fac o raclă de lemn cu chip de om în care, cînd e gata, închid mortul și o păstrează cu sfințenie într-o cameră funerară, așezînd-o drept în picioare lîngă zid.

LXXXVII În felul acesta se face îmbălsămarea cea mai costisitoare. Pentru cei ce vor una mai modestă, ca să scape de o cheltuială prea mare, îmbălsămarea se face în felul următor : [meșterii], după ce își umplu clistirul cu ulei din lemn de cedru [313], îl vîră în pîntecul mortului, fără să-l mai taie și fără a-i mai scoate mațele, împingînd uleiul prin șezut și împiedicîndu-l să se scurgă afară. După aceea, țin mortul în natron cîte zile

trebuie, iar în ultima zi dau drumul din pîntece uleiului de cedru băgat mai înainte înăuntru. Uleiul are aşa de mare putere încît topeşte maţele şi măruntaiele şi le scoate afară o dată cu el. Natronul, la rîndul lui, mistuie carnea şi din leş nu mai rămîne decît pielea şi oasele. După ce-au isprăvit de făcut aceasta, îmbălsămătorii înapoiază mortul în starea în care se află, fără să-i mai facă ceva.

LXXXVIII Al treilea fel de îmbălsămare, cea pentru morţii cei mai săraci, iată cum se face : după ce i se bagă în pîntece o licoare din buruiana de curăţenie syrmaia, mortul este ţinut în natron şaptezeci de zile, apoi este înapoiat celor ce l-au adus.

LXXXIX Femeile oamenilor de vază, cînd se sfîrşesc din viaţă, nu sînt duse de îndată la îmbălsămat, nici cele prea frumoase sau cele care se bucură de un mare renume ; abia după ce au trecut trei sau patru zile sînt date celor ce se îndeletnicesc cu îmbălsămatul. Obiceiul s-a statornicit de teamă ca nu cumva îmbălsămătorii să necinstească femeile. Umblă zvonul că unul din ei ar fi fost prins asupra faptului, necinstind trupul unei femei moarte de curînd, şi că a fost pîrît chiar de tovarăşul lui de muncă.

XC Dacă vreun egiptean, sau chiar vreun străin, răpit de un crocodil sau de fluviul însuşi, este găsit mort, locuitorii oraşului în care a fost scos la mal sînt cu străşnicie ţinuţi să-l îmbălsămeze, să-i dea toată grija, iar apoi să-l înmormînteze cît mai frumos cu putinţă în morminte sacre. De el n-are voie să se atingă nimeni – rudă sau prieten – afară doar de preoţii Nilului, care-l înmormîntează cu mîna lor, deoarece îl privesc mai presus decît un leş omenesc.

XCI Egiptenii se feresc de obiceiurile elene, dar, ca să spun pe scurt, şi de obiceiurile tuturor celorlalte neamuri.

Cam toţi ceilalţi egipteni ţin această rînduială. În noma Tebei, aproape de Neapolis [314], se află însă un oraş mare cu numele de Hemmis [315], în care poate fi văzut un sanctuar în patru colţuri închinat lui Perseus [316], fiul Danaei. Jur împrejurul lui cresc palmieri. Propileele sanctuarului, ridicate din piatră, sînt

foarte mari ; lîngă ele se înalță două statui uriașe tot de piatră. În această împrejmuire se găsește un templu, iar în templu e așezată o statuie a lui Perseus. După spusele locuitorilor din Hemmis, Perseus li se arăta cînd într-un loc, cînd într-altul al ținutului lor, adesea și în templu, ba uneori se mai găsește și cîte o sandală de-a lui [317] – mare de doi coți – care, ori de cîte ori se ivește, bunăstarea se lasă peste tot Egiptul. Acestea sînt spusele lor, iar în cinstea lui Perseus țin următoarele obiceiuri elene : organizează jocuri atletice care cuprind întreceri de tot felul, dînd premii în animale, haine și piei. La întrebarea mea, de ce numai lor li se arată Perseus și de ce, spre osebire de ceilalți egipteni, numai ei au întemeiat jocurile atletice, răspunsul a fost că Perseus se trage din orașul lor ; Danaos [318] și Lynkeus [319] au plecat pe mare în Ellada, fiind și ei de baștină tot din Hemmis ; urmărind spița acestora, [povestitorii] au coborît pînă la Perseus [320]. Eroul, la rîndul lui, a ajuns în Egipt din pricina pe care o spun și elenii, ca să aducă din Libya capul Gorgonei [321]. Cu acest prilej, spuneau ei, a venit și pe la Hemmis, unde și-a recunoscut toate rudele, căci numele orașului, pe care-l știa de la mama lui, îi era cunoscut înainte de a fi ajuns în Egipt. Jocurile gimnice le țin după porunca lui Perseus.

XCII Toate aceste obiceiuri le țin egiptenii care locuiesc mai sus de lacuri. Cei așezați în ținutul mlăștinos [322] au aceleași datini ca și ceilalți egipteni, printre altele, fiecare trăiește cu cîte o singură femeie [323], ca și elenii. Totuși, pentru înlesnirea traiului zilnic, și-au găsit și alte mijloace : cînd fluviul crește și îneacă cîmpiile, din apă cresc nenumărați crini cărora egiptenii le zic lotuși [324]. După ce îi culeg, îi usucă la soare și pe urmă, pisîndu-le miezul, care seamănă cu măciulia macului, fac din el un fel de pîine pe care o coc la foc. Bună de mîncat e și rădăcina acestui lotus, care, de obicei, este dulce, rotundă, mare cît un măr. Mai este și un alt soi de crini asemănători cu trandafirii [325] ; aceștia cresc tot în fluviu. Rodul lor, care se aseamănă foarte mult cu fagurele de viespi, crește pe o altă tulpină [326], ieșită din rădăcină. În fruct se fac o sumedenie de semințe cît sîmburele de măslină, care se pot mînca și crude și uscate. Papirusului [327], care încolțește în fiecare an, smuls din mlaștină, i se taie partea de sus pentru alte întrebuințări [328], iar partea de

jos, care a rămas cam de un cot, o mănîncă crudă sau o vînd. Cei care vor să-l facă şi mai bun la mîncat, îl coc mai întîi într-un cuptor încins şi aşa îl mănîncă. Unii locuitori trăiesc numai cu peşti, pe care îi prind, le scot măruntaiele, îi usucă la soare şi apoi îi mănîncă uscaţi.

XCIII Bancuri de peşte nu prea se găsesc în rîuri[329], ci numai în lacuri unde iată ce fac: cînd le vine vremea să se împerecheze, înoată roiuri întregi spre mare; în faţă merg bărbătuşii, lăsînd lapţii pe urma lor, iar femeiuştile, venind din urmă, înghit lapţii şi astfel zămislesc[330]. După ce acestea au rămas grele în apele mării, peştii înoată înapoi, fiecare spre locul lui obişnuit. Dar acuma nu se mai află în frunte bărbătuşii, ci conducerea a trecut femeiuştilor. În timp ce înoată în fruntea alaiului, fac şi ele ceea ce făcuseră şi bărbătuşii, şi anume lasă în urmă dîre de icre în grămăjoare mici, pe care bărbătuşii, ţinîndu-se după ele, le înghit. Cîte icre, atîţia peştişori. Din icrele care scapă neînghiţite ies peştii care încep să crească.

Peştii prinşi în drumul lor spre mare se vede că sînt loviţi pe partea stîngă a capului, pe cînd dimpotrivă, la cei prinşi la reîntoarcere, loviturile se văd pe partea dreaptă. Aceasta li se întîmplă pentru că în drumul spre mare ei înoată pe lîngă malul stîng, iar la înapoiere, se aţin pe lîngă acelaşi mal, de care se apropie şi se freacă cît mai mult, ca să nu greşească drumul din pricina curentului. Cînd Nilul începe să vină mare, apa din fluviu, în revărsarea ei, umple gropile din luncă şi adîncăturile, mai întîi pe cele de lîngă fluviu[331]. Abia s-au acoperit cu apă, că toate şi mişună, dintr-o dată, de o puzderie de peştişori. De unde anume ies peştişorii, eu unul îmi închipui lucrurile în felul următor: cu un an înainte, cînd apele Nilului scad, peştii, după ce şi-au lăsat icrele în mîl, pleacă şi ei o dată cu ultimele ape. Pe urmă, la împlinirea răstimpului sorocit, cînd Nilul vine iarăşi mare, din aceste icre[332] ies de îndată peştişorii amintiţi. Aşa stau lucrurile cu peştii.

XCIV Egiptenii care locuiesc în ţinutul mlăştinos întrebuinţează un ulei din boabe de ricin[333] căruia îi zic „kiki". Iată cum îl fac: de-a lungul malurilor apelor curgătoare şi ale bălţilor seamănă ricinii care în Ellada cresc sălbatici, de la sine. Aceste

semănături aduc un rod bogat, dar urît mirositor. După cules, unii îl storc, după ce mai întîi l-au măcinat, alții îl fierb, după ce mai întîi l-au prăjit, iar uleiul ce curge din el îl adună la un loc ; uleiul este gras și tot atît de bun pentru ars în candele ca și cel de măsline, numai că are un miros greu.

XCV Împotriva țînțarilor, care sînt foarte numeroși, au născocit următoarele : pe locuitorii din sus de lacuri îi apără foișoarele [334] în care se urcă să doarmă, pentru că țînțarii nu pot zbura așa de sus din pricina vînturilor. Cei din ținutul mlăștinos, în loc de foișoare, au găsit alte căi de apărare : tot omul își face rost de o plasă, cu care ziua prinde pește iar noaptea o folosește astfel : așază plasa de jur împrejurul patului în care se odihnește, apoi, strecurîndu-se sub ea, se culcă. Țînțarii, dacă omul ar dormi învelit numai în manta sau într-un cearceaf, l-ar pișca prin ele, dar prin plasă nici măcar nu mai încearcă.

XCVI Corăbiile pe care egiptenii își cară mărfurile le fac din lemn de acant [335], foarte asemănător la înfățișare cu lotusul din Cyrene [336]. Lacrima lui este guma. Tăind din acant scînduri cam de doi coți, ei le așază ca pe niște cărămizi [337], construind corabia astfel : de jur împrejurul unor căpriori lungi și trainici bat scînduri de doi coți. După ce înjghebează astfel scheletul corăbiei, întind peste căpriori, de-a curmezișul, niște grinzi. De crivace nu se folosesc. Pe dinăuntru întăresc încheieturile [vasului] cu papirus. Pe urmă făuresc o singură cîrmă și pe aceasta o trec prin bîrna carenei. Catargul îl cioplesc din acant și pînzele le fac din papirus. Aceste corăbii nu pot pluti în susul fluviului decît numai dacă sînt mînate de un vînt puternic ; altfel ele sînt trase de pe țărm. Fluviul îl coboară astfel : de corabie se prinde o plută [338] din crengi de tamarisc legate laolaltă cu o împletitură de trestie, cît și o piatră găurită, grea cam de doi talanți. Pluta, prinsă cu un odgon de partea din față a corăbiei, e lăsată în voia apei, iar piatra e legată cu un alt odgon de spatele corăbiei. Luată de șuvoiul apei, pluta alunecă repede și trage după ea „baris"-ul (așa se cheamă corăbiile de felul acesta), iar piatra din spate, trăgînd înapoi și ajungînd pe fund, frînează mersul corăbiei. Egiptenii au multe corăbii de felul acesta, și unele pot căra o încărcătură de mai multe mii de talanți.

XCVII Cînd Nilul se revarsă peste cîmpii, numai orașele se mai zăresc deasupra apei, de-ți vine să crezi că ai în față insulele din Marea Egee. Într-adevăr, toate celelalte ținuturi ale Egiptului se prefac într-un fel de mare și numai orașele răsar deasupra apei. Cînd se petrece așa ceva, oamenii nu mai umblă în bărci pe albia fluviului, ci o iau de-a dreptul prin cîmpie. Dacă cineva ar merge cu barca de la Naucratis[339] la Memfis, apucă chiar pe lîngă piramide, deși nu acesta este drumul obișnuit, ci prin vîrful Deltei, și pe lîngă orașul Kercassoros. Iar de treci cu barca prin cîmpie spre Naucratis, venind de la mare și de la gura Canobică, vei ajunge la orașul Anthylla[340] și la așa-zisul oraș al lui Arhandros[341].

XCVIII Din acestea, Anthylla, un oraș vestit, este hărăzit totdeauna soției celui ce domnește peste Egipt, pentru cheltuielile ei cu încălțămintea. Aceasta se întîmplă de cînd Egiptul a căzut sub perși. Celălalt oraș, îmi pare că-și trage numele de la ginerele lui Danaos, Arhandros, fiul lui Phthios al lui Ahaios, pentru că se numește Arhandropolis[342]. Poate să mai fie și un alt Arhandros, oricum însă, numele nu este egiptean.

XCIX Pînă aci am povestit ceea ce am văzut, ce mi s-a părut și ce am cercetat eu însumi, dar de aici înainte încep să povestesc istoriile egiptene din auzite ; la ele se va mai adăuga și cîte ceva din cele văzute de mine.

Preoții spuneau că Min[343], întîiul rege al Egiptului, a făcut prima îndiguire a orașului Memfis. [Pînă la Min], fluviul curgea pe lîngă muntele nisipos dinspre Libya. Min însă, stăvilind[344] mai sus de Memfis, cale cam de o sută de stadii, cotul dinspre miazăzi al fluviului, i-a secat vechea albie și a silit fluviul să curgă drept printre lanțurile munților[345]. Încă pînă astăzi acest cot al Nilului este cu mare grijă ținut de perși să curgă departe de vechea matcă, perșii ridicînd zăgazuri în fiecare an. Dacă fluviul, rupînd cumva zăgazurile, ar trece iarăși în vechea-i albie, întregul Memfis s-ar afla în primejdia de a fi acoperit de ape. După ce Min, primul lor rege, a prefăcut în uscat partea zăgăzuită, a întemeiat chiar aici orașul acesta, care acum poartă numele de Memfis. (Memfis, prin urmare, se află așezat în partea îngustă a Egiptului). În afara orașului, în partea

dinspre miazănoapte şi asfinţit, a mai săpat un lac care răspunde în fluviu (spre răsărit, oraşul e mărginit chiar de Nil); tot în acest oraş a mai durat acel templu al lui Hephaistos [346], mare şi vrednic de pomenit peste măsură.

C Preoţii mi-au înşirat din cărţile lor numele altor trei sute treizeci de regi, urmaşii lui Min. În atîtea generaţii, au fost optsprezece bărbaţi etiopieni şi o femeie băştinaşă, toţi ceilalţi au fost bărbaţi egipteni. Numele acestei femei care a domnit era Nitocris [347], ca şi cel al reginei Babilonului. Preoţii povesteau cum această femeie, pentru a-şi răzbuna fratele pe care l-au omorît egiptenii, pe cînd le era rege, iar după ce l-au omorît i-au dat ei domnia – ca să-l răzbune [– ziceam –], a pus la cale, printr-un vicleşug, pieirea multor egipteni. După ce a clădit sub pămînt o sală uriaşă [348] [pentru ospeţe], sub cuvînt că vrea s-o ia în folosinţă (altceva urmărea ea însă în mintea ei), alegînd dintre egipteni pe care-i ştia ea mai vinovaţi de omorul săvîrşit, se prefăcu că-i pofteşte la un ospăţ şi, în timpul mesei, printr-un uriaş canal tăinuit, slobozi peste ei apele fluviului. Acestea sînt faptele care se povestesc despre Nitocris şi, afară de acestea, că, după isprava ce-a săvîrşit-o, s-a năpustit într-o încăpere plină de cenuşă, ca să scape de pedeapsă.

CI Preoţii nu mi-au mai povestit despre nici un monument lăsat de ceilalţi regi; nici o strălucire nu-i legată de numele lor, afară doar de al ultimului dintre ei, anume Moeris [349]. Acesta a lăsat ca amintire a domniei lui propileele [350] lui Hephaistos, îndreptate spre miazănoapte; a săpat şi un lac, despre care voi arăta mai încolo [351] cîte stadii are jur împrejur; în lac a ridicat nişte piramide, despre a căror înălţime voi pomeni de asemenea cînd voi descrie şi întinderea lacului. Aceste monumente le-a lăsat el, iar dintre ceilalţi regi nici unul [n-a mai lăsat] nimic.

CII Pe aceştia trecîndu-i deci sub tăcere, voi vorbi despre regele care le-a urmat şi al cărui nume era Sesostris [352].

Acesta – povesteau preoţii –, plecînd cu nişte corăbii de război din golful Arabic, a fost cel dintîi care i-a supus pe locuitorii aşezaţi pe coastele Mării Roşii şi a tot înaintat pe apă pînă a dat de o mare care nu mai putea fi trecută din lipsă de

adîncime [353]. De aici, cînd s-a reîntors în Egipt, după spusa preoţilor, şi-a strîns oaste numeroasă...[354] dintre supuşi, şi, luîndu-i cu el, începu să străbată uscatul în lung şi în lat, supunînd toate popoarele care-i stăteau în cale. La acele neamuri pe care le-a aflat încleştate în luptă şi însufleţite de un aprig dor de libertate, a ridicat stele [355] care glăsuiesc prin inscripţii despre numele lui şi al patriei sale, şi cum aceste neamuri au fost supuse de puterea sa ; la cei pe ale căror oraşe se făcuse stăpîn fără luptă, supunîndu-le lesne, la aceştia a săpat pe stele inscripţii cu acelaşi cuprins, cum făcuse şi la acele neamuri care se purtaseră vitejeşte, numai că a mai săpat şi părţile ruşinii femeieşti, vrînd să arate lumii că erau lipsiţi de bărbăţie.

CIII Săvîrşind într-una asemenea fapte, străbătea continentul, pînă cînd, trecînd din Asia în Europa, îi supuse şi pe sciţi şi pe traci. La aceste popoare cred eu că se află hotarul cel mai îndepărtat pînă unde a ajuns oastea egipteană, căci numai în ţinuturile acestora se mai întîlnesc stele înălţate [de egipteni], iar mai departe urma lor nu se mai vede. De aici, după cucerirea acestor meleaguri, s-a întors din drum. Cînd a ajuns la fluviul Phasis [356], de aici încolo nu mai pot să spun fără greş dacă însuşi regele Sesostris a desprins din oştirea sa o parte pe care a lăsat-o să se statornicească acolo, sau dacă unii dintre ostaşi, osteniţi de rătăcirea îndelungată, au rămas de bună voia lor pe malurile fluviului Phasis.

CIV Oricum, colchidienii [357] par a fi de viţă egipteană. Spun [aceasta] după ce eu însumi îmi făcusem o părere înainte de a fi auzit de la alţii. Cum mă preocupa faptul, am început să întreb la amîndouă popoarele : colchidienii îşi aduceau mult mai bine aminte de egipteni, decît egiptenii de colchidieni. În schimb, egiptenii spuneau că, după cîte cred ei, colchidienii ar coborî într-adevăr din oştirea lui Sesostris. Aşa îmi închipui şi eu, pentru că cei din Colchis sînt negri la culoare şi cu părul creţ [358]. (Totuşi aceasta e o dovadă îndoielnică, căci şi alţii arată astfel). Dar alături de cele de mai sus, dovada de căpetenie e faptul că, dintre toţi oamenii, numai colchidienii, egiptenii şi etiopienii se taie împrejur, de cînd e lumea lume. Fenicienii şi syrienii din Palestina mărturisesc pînă şi ei că au luat acest

obicei de la egipteni. Iar syrienii din părţile rîului Thermodon [359] şi Parthenios [360], ca şi vecinii lor, macronii [361], mărturisesc că obiceiul l-au luat de curînd de la colchidieni. Aceştia sînt singurii oameni, aşadar, care se taie împrejur, şi e limpede că o fac luîndu-se după egipteni [362]. Cît despre egipteni şi etiopieni, nu ştiu care de la care să fi luat obiceiul, căci este într-adevăr străvechi. O mărturie însemnată că cei care au avut legături cu Egiptul de aici l-au învăţat văd şi în faptul că dintre fenicieni, cei care au strînse legături cu elenii au pierdut obiceiul pe care-l deprinseseră de la egipteni în această privinţă şi nu-şi mai taie împrejur pruncii nou-născuţi.

CV Cît despre colchidieni, să vă arăt acum şi alte asemănări cu egiptenii. Numai ei şi egiptenii lucrează inul la fel ; întregul lor fel de viaţă şi limba [363] li se aseamănă. Inului din Colchis, elenii îi zic „sardonic" [364], iar cel adus din Egipt se cheamă „egiptean".

CVI Stelele [365] pe care Sesostris, regele Egiptului, le-a ridicat în diferite ţări, cele mai multe nu se mai văd dăinuind. În Syria Palestinei [366] însă am văzut eu însumi cîteva, şi am luat seama şi la inscripţiile despre care am vorbit şi la semnul închipuind ruşinea de femeie. Aşijderea, şi în părţile Ioniei se văd două chipuri [367] tăiate în stîncă ale acestui bărbat, unul pe drumul ce duce din Efes [368] spre Fooeea, iar celălalt pe drumul de la Sardes [369] spre Smyrna [370]. Amîndouă înfăţişează un bărbat înalt de cinci spithame [371], ţinînd în dreapta o suliţă, iar în stînga un arc şi cu restul echipamentului, tot cam aşa : căci este în parte egiptean, în parte etiopian [372]. De la un umăr la altul, peste piept, se află săpate cuvinte egiptene în scriere sacră care spun : „Această ţară am dobîndit-o eu cu puterea braţelor mele" [373]. Cine şi de unde era – n-o arată aici, ci a spus-o în altă parte. Din această pricină, văzîndu-i chipul, unii îşi închipuie că ar fi al lui Memnon [374], dar sînt foarte departe de adevăr.

CVII Mai povesteau preoţii că pe acest Sesostris egipteanul – cînd s-a întors în ţară, aducînd cu sine mulţi prinşi de război de la popoarele cărora le cotropise pămîntul – după ce sosi la

Daphnele Pelusiace[375], fratele său, căruia Sesostris îi încredințase în lipsă Egiptul, l-a chemat atît pe el, cît și pe copiii lui, la un mare ospăț[376]; [fratele] îngrămădi vreascuri de jur împrejurul casei și, cînd termină de ridicat grămezile de lemne, le aprinse. Cînd Sesostris luă seama la ce se petrece, se sfătui pe dată cu soția sa (pentru că la ospăț el își adusese totodată și soția). Ea îl povățui să culce peste rugul în flăcări doi din cei șase copii pe care-i aveau și, făcîndu-și astfel din trupurile lor o punte peste foc, să scape ei cel puțin călcînd peste copii. Sesostris făcu întocmai, și așa, doi dintre copii îi pieriră în foc în acest chip, dar ceilalți au fost mîntuiți împreună cu tatăl lor.

CVIII După ce Sesostris s-a întors în Egipt și s-a răzbunat pe fratele său, iată cum s-a folosit de mulțimea prinșilor aduși din țările subjugate: pietrele cărate pe vremea acestui rege pentru sanctuarul lui Hephaistos, niște pietre de o mărime uriașă, ei le-au tîrît; și toate canalele care brăzdează astăzi Egiptul aceștia le-au săpat prin muncă silnică, făcînd, fără voia lor, din Egipt – care mai înainte vreme se străbătea lesne cu caii și căruțele[377] de la un cap la altul – o țară lipsită de aceste mijloace. Căci din acel timp, Egiptul, deși e în întregime numai un șes lin, nu mai are drumuri de cai și căruțe. Pricina acestei stări de lucruri sînt nenumăratele canale care se întretaie în fel și chip. Iată acum de ce a brăzdat regele astfel țara cu canale[378]: acei egipteni care nu locuiau în orașele întemeiate pe lîngă fluviu, ci în cele din inima țării, ori de cîte ori fluviul scădea, duceau lipsă cumplită de apă, neavînd de băut decît apă sălcie scoasă din fîntîni. Așa a ajuns Egiptul să fie tăiat de canale.

CIX Tot acest rege – mai spuneau preoții – a împărțit pămîntul[379] între toți egiptenii, dînd fiecăruia cîte un ogor pătrat[380], deopotrivă de mare. De aici și-a scos el veniturile, orînduind ca în fiecare an să i se plătească o anumită dare[381]. Dacă se-ntîmpla ca fluviul să roadă o parte din țarina cuiva, omul venea la rege și-i spunea ce pățise. Iar regele trimitea oameni să vadă și să măsoare cu cît se micșorase lotul, pentru ca darea cuvenită să fie plătită potrivit cu pămîntul rămas. Părerea mea este că aici se află începuturile geometriei, care, de aici, a trecut

apoi în Ellada. Ceasornicul solar [382], arătătorul solar și cele douăsprezece părți ale zilei elenii le-au învățat de la babilonieni.

CX Acest rege a fost singurul egiptean care a domnit și peste etiopieni [383]. El a lăsat ca amintire în fața templului lui Hephaistos două statui de piatră de cîte treizeci de coți [384], a sa și a soției sale, și statuile celor patru copii ai lor, de douăzeci de coți fiecare [385]. Preotul lui Hephaistos, multă vreme după aceea, nu l-a lăsat pe Darius persanul să-și înalțe statuie în fața acestora, zicînd că el nu săvîrșise fapte atît de mari ca Sesostris egipteanul. Căci Sesostris, printre multe alte popoare la fel de mari ca acelea cucerite de Darius, îi supusese și pe sciți, pe cînd Darius pe sciți nu i-a putut înfrînge. Așadar, n-ar fi fost drept să-și ridice statuie în fața celor ale lui Sesostris, fără să-l fi întrecut în fapte. După cîte spun preoții, Darius i-a împărtășit părerea în această privință [386].

CXI După moartea lui Sesostris – mai povesteau ei – i-a urmat în scaun fiul său Pheron [387]. El n-a purtat nici un război, dar s-a întîmplat să orbească din următoarea pricină : odată, cînd fluviul se umflase peste măsură, pînă la optsprezece coți, încît acoperise ogoarele, stîrnindu-se și un vînt vijelios, fluviul se acoperi de valuri ; atunci regele, spun preoții, cuprins de o trufie nebunească, apucă o lance și o aruncă în mijlocul vîrtejurilor fluviului. După care faptă, îndată se îmbolnăvi de ochi și orbi. Vreme de zece ani a fost el orb, dar în al unsprezecelea i-a sosit veste de la oracolul din orașul Buto [388] că i s-a împlinit sorocul de ispășire și că va putea iar să vadă, dacă se va spăla pe ochi cu udul unei femei care n-a trăit decît cu bărbatul ei si alți bărbați n-a cunoscut.

Mai întîi regele făcu încercarea cu propria sa soție, apoi, cum nu vedea de loc mai bine, încercă pe rînd cu mai multe. În clipa în care și-a recăpătat vederea, strînse într-un oraș numit azi Erythrebolos [389] pe toate femeile cu care făcuse încercarea, în afară de una singură – aceea cu al cărei ud spălîndu-se a văzut. După ce le-a adus aici, le-a dat foc cu oraș cu tot, iar el o luă de soție pe cea cu al cărei ud spălîndu-se își recîștigase vederea. Scăpînd de boala de ochi, a trimis felurite daruri la toate templele mai vestite ; vrednice de pomenit și de văzut sînt mai ales

darurile închinate templului Soarelui, şi anume: două obeliscuri [390] de piatră, fiecare dintr-o singură bucată, lungi de cîte o sută de coţi şi late de cîte opt coţi.

CXII După acest rege – spuneau ei mai departe – a urmat la tron un bărbat din Memfis, al cărui nume, în limba elenă, ar fi Proteus [391]. Şi acum poate fi văzută la Memfis o incintă sacră închinată lui, foarte frumoasă şi bogat împodobită; incinta este aşezată la miazăzi de templul lui Hephaistos. În preajma acestui sfînt lăcaş locuiesc fenicieni din Tyr şi întregul loc se cheamă „Tabăra tyrienilor" [392]. În incinta închinată lui Proteus se află un templu, numit al Afroditei celei Străine [393]; eu am ajuns să cred că acest templu era al Elenei, fiica lui Tindar, şi asta nu numai pentru că am auzit că Elena a stat o vreme la Proteus, ci şi pentru că este numit al Afroditei celei Străine; din celelalte temple cîte îi sînt închinate Afroditei, nici unul nu-i este închinat sub porecla de „Străină".

CXIII Cînd i-am întrebat despre Elena, preoţii mi-au răspuns aşa: Alexandros [394], răpind-o pe Elena din Sparta, a plecat pe mare spre ţara lui. Cînd a ajuns în Marea Egee, nişte vînturi potrivnice îl împing în Marea Egiptului, iar de aici (căci vînturile tot nu-i erau prielnice) ajunge în Egipt [395], şi anume în acea parte a Egiptului unde este acuma gura Nilului numită Canobică [396] şi la Sărătorii [397]. Pe ţărmul mării se afla – şi mai dăinuie încă şi azi – un templu al lui Heracles [398] în care, dacă se adăposteşte un sclav, al oricui ar fi el, şi îşi pune peceţile sacre [399] care-l închină zeului, nu e îngăduit să te mai atingi de el. Acest obicei se păstrează pînă în zilele mele, tot aşa ca la început. Prin urmare, sclavii lui Alexandros, aflînd de datina legată de templu, se despărţiră [de stăpîn] şi, punîndu-se sub ocrotirea zeului, îl învinuiau pe Alexandros, vrînd să-i facă rău, dînd în vileag cuvînt cu cuvînt tot ce se întîmplase cu Elena şi cu ocara adusă lui Menelaos. Ei au adus aceste învinuiri faţă de preoţi şi de dregătorul însărcinat cu paza acestei guri [a Nilului], dregător al cărui nume era Thonis [400].

CXIV După ce i-a ascultat, Thonis a trimis în mare grabă lui Proteus la Memfis o solie care să-i vorbească aşa: „A sosit

un străin, teucru[401] de neam, care a săvîrşit în Ellada o cumplită nelegiuire : el a venit în această ţară mînat de vînturi, după ce a ademenit pe soţia gazdei sale şi a răpit-o împreună cu bogăţii nesfîrşite la număr. Ce să facem acum, să-l lăsăm să plece nepedepsit, sau să-i luăm ceea ce a adus cu el ?" La aceasta, Proteus trimite răspuns printr-un sol zicînd : „Pe acest străin, oricine ar fi el, care a săvîrşit faţă de gazda sa fapte atît de nelegiuite, luaţi-l şi aduceţi-l înaintea mea, să-l văd cum se va dezvinovăţi".

CXV Thonis, aflînd porunca, îl prinde pe Alexandros şi-i opreşte corăbiile. Apoi, şi pe el şi pe Elena îi duce la Memfis împreună cu avuţiile şi, afară de ei, şi pe sclavii care se puseseră sub ocrotirea zeului. Cînd toţi fură de faţă, Proteus îl întrebă pe Alexandros cine era şi de unde pornise cu corăbiile pe mare. Acesta îi spuse din ce neam se trage, care era numele patriei sale, lămurindu-l desluşit şi de unde pornise cu corăbiile. După aceea, Proteus îl mai întrebă de unde o luase pe Elena. Fiindcă Alexandros se ferea de un răspuns limpede şi pentru că ocolea adevărul, sclavii de sub ocrotirea zeului, care erau şi ei de faţă, l-au dovedit mincinos, istorisind toată povestea nelegiuirii. La sfîrşit, Proteus rosti următoarele în faţa lor, zicînd : „Dacă n-aş ţine mult să nu omor pe nici unul din străinii care vin în ţara mea împinşi de vînturi, m-aş răzbuna eu pe tine în locul elenului, o tu cel mai mîrşav dintre bărbaţi, care, bucurîndu-te de ospitalitatea lui, ai săvîrşit cea mai nelegiuită faptă : [n-ai şovăit] să te apropii de soţia gazdei tale. Şi aceasta nu ţi-a fost destul, ci, după ce-ai ademenit-o, pleci cu ea [pe furiş], răpind-o. Şi nici acestea nu ţi-au fost de ajuns, ci, la plecare, ai mai şi prădat casa gazdei tale. Aşadar, de vreme ce doresc foarte mult să nu ucid nici un străin, [te las slobod să pleci]...[402]. Dar nu voi răbda să duci de aici această femeie, nici averile, ci le voi păstra pentru gazda ta din Ellada pînă va dori el însuşi să vină să le ia. Vă poruncesc atît ţie, cît şi tovarăşilor tăi de drum, ca în trei zile să plecaţi din ţara mea unde-oţi şti, altminteri veţi fi socotiţi duşmani".

CXVI Aşa a ajuns – după spusele preoţilor – Elena la curtea lui Proteus. Pare-mi-se că şi Homer ştia de această le-

gendă, dar cum nu era atît de potrivită pentru epopee ca cea de care s-a slujit, a lăsat-o dinadins la o parte, arătînd totuşi că legenda aceasta o ştia şi el. E vădit că aşa stau lucrurile, deoarece el descrie în *Iliada* (şi nicăieri altundeva nu se dezminte) lunga pribegie a lui Alexandros, cum a fost el dus de valuri în altă parte, abătîndu-se din drum, împreună cu Elena pe care-o ducea cu sine, şi cum a ajuns în Sidonul Feniciei. De acest lucru se pomeneşte în locul unde e vorba de „Isprăvile lui Diomedes" ; iată cum sună versurile [403] :

[Ea, după asta,-n cămara cu dulce miros se pogoară,]
Pînze o grămadă pe-acolo erau înflorate-n tot felul ;
Lucrul de mîn-al femeilor sidoniene, pe care
Paris acasă la el le-adusese de unde-i Sidonul,
Cînd adusese aşijderi pe mare pe mîndra Elena
Cea din părinte mărit.

Faptul e pomenit şi în *Odiseea*, în aceste versuri [404] :

Fiica lui Zeus avea deci astfel de leacuri grozave,
Fără de seamăn, pe care în dar Polydamna le-aduse,
Soaţa lui Thonis, pe nume, venind din Egipt de departe,
Unde ţărîna cea rodnică dă buruieni de tot felul,
Unele vindecă boala, iar multe pe om îl omoară.

Iată versurile rostite de Menelaos către Telemahos :

Zeii-n Egipt mă opriră, arzînd de dorinţa plecării,
Pentru că am uitat să le-nalţ hecatomba întreagă.

Din aceste versuri se vede bine că Homer ştia despre trecerea lui Alexandros prin Egipt ; Syria se învecinează cu Egiptul, iar fenicienii, cărora le aparţine Sidonul, locuiesc în Syria.

CXVII După aceste versuri (şi acest crîmpei) se vede foarte limpede şi fără umbră de îndoială că *Cypriile* [405] nu sînt ale lui Homer, ci ale altui poet. Căci în versurile *Cypriilor* se spune că Alexandros, atunci cînd a adus-o pe Elena, a sosit la Troia venind din Sparta numai în trei zile, bucurîndu-se de un vînt prielnic şi de o mare liniştită [406]. În *Iliada* însă, Homer spune că [Alexandros] a rătăcit îndelung cînd a adus-o.

CXVIII Dar acum rămîneți cu bine, Homer și versuri ale *Cypriilor*. Cînd, după aceea, i-am întrebat pe preoți dacă sînt sau nu basme cele spuse de eleni despre războiul cu Troia, mi-au răspuns, zicînd că au cunoștință de fapte chiar din istorisirile lui Menelaos, și anume că, după răpirea Elenei, pe pămîntul teucrilor a sosit o mare oștire de-a elenilor, care sărise în ajutorul lui Menelaos ; de îndată ce oștirea a coborît pe uscat și și-a așezat tabăra, a trimis la Troia soli, printre care se număra Menelaos însuși. Solii, după ce-au ajuns la zidul cetății, au cerut-o înapoi pe Elena, avuțiile pe care Alexandros le luase hoțește, precum și despăgubire pentru nedreptățile săvîrșite. Troienii, și atunci și mai tîrziu, cu sau fără jurămînt, au spus același lucru, anume că Elena nu era la ei, nici averile reclamate, ci că toate acestea se aflau în Egipt ; prin urmare, nu era cu dreptate ca ei să fie urmăriți pentru ceea ce oprise Proteus, regele egiptean. Dar elenii, crezînd că-și rîd de ei, au încercuit orașul pînă l-au cucerit. Dar cum nici după cucerirea cetății Elena nu se ivea nicăieri și primiră aceeași lămurire ca la început, abia atunci elenii, dînd crezare vorbelor dintîi, l-au trimis chiar pe Menelaos la Proteus.

CXIX Cînd Menelaos sosi în Egipt și urcă fluviul pînă la Memfis, arătînd [lui Proteus] adevărata față a lucrurilor, se bucură de o bună găzduire ; apoi o luă cu el pe Elena teafără și nevătămată, împreună cu toate averile lui. Menelaos, deși a avut parte de această primire, s-a făcut vinovat față de egipteni [407] ; cînd să pornească la drum, timpul nepriincios l-a țintuit pe loc ; deoarece vremea rea nu mai contenea, a pus la cale o faptă nelegiuită : a luat doi copii ai unor oameni din partea locului și i-a adus jertfă [408]. Apoi, cum ceea ce făptuise s-a descoperit, urît de oameni și urmărit, a plecat fugind cu corăbiile spre Libya [409]. Încotro se va mai fi îndreptat de acolo, egiptenii nu mai puteau spune. Unele din aceste întîmplări, ziceau ei, le știau din povestirile altora, altele, petrecute chiar la ei, le povesteau ca unii care le cunoșteau bine.

CXX Iată ce ziceau preoții egipteni. Cît despre mine, le dau toată dreptatea în legătură cu povestea ce mi-au spus-o despre Elena, mai adăugînd că, dacă Elena ar fi fost într-adevăr la

Troia, locuitorii ei ar fi înapoiat-o [negreşit] elenilor, cu sau fără voia lui Alexandros. Căci Priam n-ar fi fost atît de smintit, şi nici celelalte rubedenii din casa lui, încît să vrea să-şi primejduiască propria lor fiinţă, copiii lor, chiar cetatea însăşi, numai pentru ca Alexandros să trăiască cu Elena. Dacă cumva în primele timpuri [ale războiului] aşa vor fi văzut lucrurile, după ce au pierit atîţia troieni în nesfîrşitele lupte cu elenii, şi cum nu era bătălie în care să nu fi murit doi, trei sau chiar mai mulţi din feciorii lui Priam (de-ar fi să ne încredem în mărturia poeţilor epici), într-un timp cînd se petreceau asemenea grozăvii, am tot dreptul să cred că însuşi Priam de-ar fi trăit cu Elena, şi tot ar fi dat-o înapoi [410] aheilor, numai să înlăture nenorocirile abătute atunci [asupra Troiei]. Domnia nici măcar nu i se cuvenea lui Alexandros, aşa încît la bătrîneţea lui Priam povara ei să cadă pe umerii lui, ci, la moartea lui Priam urma să ia domnia Hector, care era şi mai vîrstnic, şi mai vrednic decît el. Şi fireşte, lui Hector nu i-ar fi venit la socoteală să dea mînă liberă fratelui său care încălcase dreptatea, asta mai ales într-o vreme cînd, din pricina acestuia, mari nenorociri se abătuseră şi pe capul lui şi pe al celorlalţi troieni. Troienii însă n-aveau de unde s-o dea îndărăt pe Elena şi, deşi spuneau adevărul, elenii nu-i credeau ; după cîte socot eu, toate acestea s-au întîmplat deoarece puterea zeiască hotărîse ca, prin pieirea lor într-un măcel fără cruţare, să dea o pildă oamenilor, arătînd că, pentru nelegiuirile mari, mari sînt şi pedepsele hărăzite de zei [411]. Acestea le-am spus aşa cum le-am gîndit.

CXXI După Proteus, povesteau preoţii, a urmat la domnie Rampsinitos [412], care a lăsat, drept amintire în urma lui, propileele templului lui Hephaistos [413], cele îndreptate spre asfinţit. În faţa propileelor a înălţat două statui mari de douăzeci şi cinci de coţi, dintre care pe cea dinspre miazănoapte egiptenii o numesc „Vara", iar pe cea dinspre miazăzi, „Iarna" [414]. Celei pe care o numesc „Vara" i se închină şi-i aduc daruri, cu cea numită „Iarna" se poartă tocmai dimpotrivă. Acest rege – povesteau preoţii – avea o atît de mare bogăţie în bani [415], că nici unul din cîţi regi i-au urmat n-au putut să-l întreacă şi nici măcar să-l ajungă. Voind el să-şi pună comoara la adăpost, şi-a clădit o încăpere de piatră cu unul din ziduri dînd în afara pala-

tului[416]. Cel care făcea lucrarea, punîndu-i gînd rău, meșteșugi în așa fel ca una din pietre să poată fi lesne scoasă[417] din zid de doi bărbați, ba chiar de unul singur. Cînd încăperea fu gata, regele își aduse comorile acolo. După cîtăva vreme, arhitectul, simțindu-și sfîrșitul aproape, își chemă copiii (căci avea doi) și le lămuri cum, prevăzător pentru ei, ca să aibă o viață îmbelșugată, clădise cu vicleșug vistieria regelui. Desluşindu-le tot ce privea scoaterea pietrei, le spuse cît era de mare, adăugînd totodată că, dacă vor ține seama întocmai de spusele lui, ei vor fi [adevărații] vistiernici ai averilor regelui. Apoi își dădu sufletul. Feciorii lui nu peste mult timp se puseră pe treabă. Venind noaptea la palat și găsind piatra în zidul clădirii, au scos-o lesne din loc și au cărat cu ei mult bănet. Cînd întîmplător regele deschise încăperea, se miră foarte văzînd cîți bani lipseau din vase[418], dar nu avea pe cine să arunce vina, pecețile fiind neatinse și vistieria încuiată. Pentru că și a doua și a treia oară, cînd a deschis-o, banii i se păreau tot mai puțini (căci hoții nu conteneau să fure într-una), iată ce făcu : porunci să se făurească niște capcane, pe care le așeză în jurul vaselor cu bani. Hoții veniră ca mai înainte ; unul din ei pătrunse în vistierie și, cum se apropie de vas, se și prinse în capcană. Cum își dădea bine seama în ce primejdie se află, îl chemă îndată pe fratele său și-i lămuri ce se petrecuse. Apoi îi porunci să intre cît mai degrabă și să-i reteze capul, ca nu cumva, fiind văzut și recunoscut cine este, să-l piardă și pe el. Gîndindu-se că fratele său are dreptate, celălalt, ascultîndu-l, făcu întocmai, apoi, potrivind piatra la loc, plecă acasă, ducînd și capul fratelui său. Cînd se crăpă de ziuă și regele intră în încăpere, fu cuprins de mirare văzînd în capcană trupul hoțului fără cap, încăperea neatinsă și nici o altă intrare sau ieșire. În plină încurcătură, iată ce făcu : spînzură[419] de un zid leșul hoțului ; punînd apoi lîngă el paznici, le porunci să prindă și să-i aducă pe oricine l-ar vedea bocind mortul sau văitîndu-se de milă. Cînd leșul fu spînzurat, mama hoțului fu cuprinsă de o cruntă durere ; vorbind cu fiul care îi mai rămăsese în viață, îi porunci să facă ce-o ști și ce-o putea numai să ia de acolo trupul fratelui lui și să-l aducă acasă, amenințîndu-l că, dacă nu va face așa, ea însăși se va duce la rege și-l va pîrî că la el se află banii. Cum maică-sa era supărată foc pe el – singurul copil rămas în viață – și cum, orice îi spunea, nu reușea

s-o convingă, el puse la cale un șiretlic : făcu rost de niște măgari, umplu cîteva burdufuri cu vin pe care le puse pe spinarea măgarilor, apoi îi mînă într-acolo. Cînd ajunse în preajma celor care păzeau leșul spînzurat, trăgînd de gîturile a două-trei burdufuri, le desfăcu legăturile. Cînd vinul începu să curgă, își dădu cu pumnii în cap țipînd în gura mare, de parcă nu mai știa spre care măgar să se întoarcă mai întîi. Paznicii, îndată ce văzură vinul curgînd din belșug, dădură cu toții fuga în drum cu ulcioare în mînă să le umple cu vinul ce gîlgîia, ca unii peste care dăduse norocul. Omul îi ocăra, prefăcîndu-se mînios pe toți. Cum paznicii umblau să-l împace, el, de la o vreme, s-a prefăcut că se potolește și că supărarea i-a trecut. În cele din urmă mînă măgarii afară din drum și le potrivi încărcătura. Din vorbă în vorbă, cum unul din paznici glumi cu el și-l făcu să rîdă, ajunse de le dărui unul din burdufuri. Paznicii, cu gîndul numai la băutură, se tolăniră în iarbă, acolo unde erau, și-l luară și pe el alături, stăruind să rămînă să bea împreună. El se lăsă înduplecat și rămase pe loc. Cum, în timpul băuturii, îi vorbeau prietenește, le mai dărui un burduf. Îmbuibîndu-se cu băutură, paznicii se îmbătară criță și, răzbiți de somn, adormiră chiar acolo unde băuseră. Omul, la lăsarea nopții, desprinse trupul fratelui său [de pe zid] și, în bătaie de joc, rase obrazul drept [420] al tuturor paznicilor. Punînd apoi leșul pe unul din măgari, plecă acasă, împlinind astfel voia maică-si.

Regele, cînd auzi că trupul hoțului fusese furat, se mînie foarte. Dorind cu tot dinadinsul să fie găsit, oricine ar fi el, cel care făptuise acestea, făcu un lucru pe care mai că nu-mi vine să-l cred : și-a dus fata într-o casă de desfrîu, poruncindu-i să primească fără alegere orice bărbat, dar mai înainte de a se lăsa în voia lui, să-l silească pe fiecare să-i povestească fapta cea mai dibace și cea mai nelegiuită pe care o săvîrșise în viață. Pe cel care avea să povestească isprava cu tîlharul, pe acela să-l prindă și să nu-l lase să-i scape.

Pe cînd fata făcea întocmai cum îi poruncise taică-său, hoțul, înțelegînd ce se ascundea în purtarea ei și vrînd să-l întreacă în șiretenie pe rege, iată ce făcu : tăie din umăr mîna unui om mort de curînd și plecă cu ea sub mantie. Ducîndu-se apoi la fata regelui și fiind descusut și el ca și ceilalți, îi povesti că cea mai nelegiuită faptă o săvîrșise cînd a tăiat capul

fratelui său prins în capcana din vistieria regelui, iar cea mai iscusită, cînd, îmbătîndu-i pe paznici, a desprins leşul spînzurat al fratelui său. Fata, cum îl auzi, îl şi prinse, dar, pe întuneric, hoţul i-a întins mîna de mort. Ea, apucînd mîna, o ţinea bine, crezînd că-l ţinea chiar pe el de mînă ; dar hoţul, lăsîndu-i braţul, o luă la sănătoasa, zbughind-o pe uşă afară. Cînd şi acestea au fost aduse la ştirea regelui, Rampsinitos s-a simţit copleşit de marea dibăcie şi de îndrăzneala omului. Pînă la urmă, trimise veste în toate oraşele că, dîndu-i iertarea sa, va primi strălucit pe acel om, dacă va veni în faţa lui. Hoţul, încrezîndu-se, se înfăţişă înaintea lui, iar Rampsinitos fu cuprins de atîta admiraţie, că-i dădu de nevastă pe fiica aceasta, ca unuia care ştia mai multe decît toţi oamenii ; egiptenii într-adevăr întrec în deşteptăciune pe alţii – [spuse regele] – dar el îi întrecea şi pe egipteni [421].

CXXII După aceea, mai povesteau preoţii, acest rege a coborît de viu acolo unde elenii socot că e Hadesul [422]. În Hades a jucat zaruri [423] cu Demetra şi cînd cîştiga, cînd pierdea ; apoi s-a întors din nou pe pămînt, avînd în dar de la ea un ştergar de aur. Preoţii spuneau că, după această coborîre a lui Rampsinitos, deoarece faraonul se întorsese înapoi, la egipteni se ţine o sărbătoare, pe care o ştiu şi eu, pentru că se ţinea încă pe vremea mea. Cu toate acestea, n-aş putea spune dacă au statornicit-o chiar din pricina asta. Chiar în ziua sărbătorii, preoţii ţes o mantie [424], apoi, legîndu-l bine cu o faşă la ochi pe unul dintre ei, îl mînă cu mantia pe umeri pe drumul ce duce spre templul Demetrei, iar ei se întorc înapoi. Preotul legat la ochi, zic ei, este călăuzit mai departe de doi lupi [425] pînă la templul Demetrei, care se află la o depărtare de douăzeci de stadii de oraş, iar de la templu, tot lupii îl aduc îndărăt în acelaşi loc.

CXXIII Să dea crezămînt spuselor egiptenilor cel care le socoteşte vrednice de crezare. Cît despre mine, în toată povestirea mea, nu fac decît să scriu cum am auzit spusele unuia şi ale altuia.

Egiptenii spun că Demetra şi Dionysos [426] sînt stăpînii celuilalt tărîm. Tot egiptenii sînt primii care au spus şi acest

lucru, anume că sufletul omului este nemuritor [427] şi că, după moartea trupului, el intră într-o altă vietate, care urmează să se nască. După ce a pribegit prin toate animalele de uscat, de apă şi prin zburătoare, intră iarăşi în trupul unui om care tocmai se naşte, această peregrinare petrecîndu-se într-un răstimp de trei mii de ani [428]. Ştiu că unii dintre eleni s-au folosit de această învăţătură, unii mai devreme, alţii mai tîrziu, ca şi cum ar fi a lor proprie. Numele acestora, deşi le cunosc, totuşi nu le scriu [429].

CXXIV Pînă pe vremea domniei lui Rampsinitos, spuneau preoţii, în Egipt domnea buna rînduială şi un mare belşug. După el însă, ajungînd rege Keops [430], peste ţară s-au abătut tot felul de rele. Keops, după ce a închis mai întîi toate templele, i-a oprit pe egipteni să mai aducă jertfe [431], apoi le-a poruncit tuturor egiptenilor să muncească pentru el. Pe unii i-a folosit la căratul pietrei de la carierele de piatră [432] din muntele Arabiei, pînă la Nil ; o dată trecute cu plutele [433] peste fluviu, altora le-a dat în grijă să le ia în primire şi să le care [434] pînă la aşa-zisul munte al Libyei [435]. [La aceste corvezi] au muncit fără întrerupere cîte o sută de mii de oameni [436], timp de trei luni fiecare miriadă. Zece ani s-au scurs în care poporul a muncit greu la făcutul drumului [437] pe unde se cărau pietrele, lucrare, după părerea mea, cu nimic mai prejos decît însăşi piramida (căci drumul e lung de cinci stadii, lat de zece braţe, iar în locul unde este cel mai înalt, atinge chiar şi o înălţime de opt braţe) ; a fost făcut din piatră şlefuită şi împodobită cu tot felul de chipuri săpate. Prin urmare, zece ani s-au scurs cu acest drum, cît şi cu cămările subpămîntene, [clădiri] pe care le-a hărăzit să-i fie mormînt, într-un ostrov în care a tras un canal din Nil [438]. Numai pentru ridicarea piramidei au trebuit douăzeci de ani. Piramida are patru feţe, fiecare din ele numărînd opt plethre în lungime, în înălţime de asemenea [e făcută] din piatră şlefuită şi împreunată cum nu se poate mai bine ; nici una din pietre nu-i mai mică de treizeci de picioare.

CXXV Această piramidă a fost ridicată în felul următor : în chip de trepte, pe care unii le numesc crestături, alţii altare [439] ; după ce făceau mai întîi o treaptă de acest fel, ridicau apoi restul pietrelor cu ajutorul unor maşinării [440] făcute

din scurtături de lemne, înălțîndu-le de la pămînt pe primul rînd de trepte. Cînd piatra era săltată aici, o puneau pe a doua mașinărie așezată pe primul rînd al treptelor, de unde era ridicată pe al doilea șir de trepte [și așezată] pe o altă mașinărie; căci se aflau tot atîtea mașinării cîte șiruri de trepte, fie că una și aceeași mașină, ușor de purtat, o mutau pe fiecare treaptă cînd ridicau piatra [441]. Eu sînt dator să vă vorbesc despre amîndouă chipurile cu putință, așa cum mi-au fost pomenite. Mai întîi au fost desăvîrșite părțile de sus ale piramidei, apoi, coborînd, părțile următoare și abia la urmă de tot au isprăvit și părțile de la pămînt și cele mai de jos. Pe piramidă s-a săpat în scriere egipteană cît hrean [442], cîtă ceapă și cît usturoi au trebuit pentru hrana lucrătorilor; și dacă îmi aduc bine aminte, tălmaciul cînd mi-a citit inscripția [443], mi-a spus că se cheltuisera o mie șase sute de talanți de argint. Dacă acestea sînt adevărate, cîți alți talanți trebuie să se fi cheltuit pentru fierul cu care au lucrat, pentru hrana și îmbrăcămintea lucrătorilor, în vremea care s-a scurs numai cu lucrările de zidărie, un alt timp apoi, de asemenea îndelungat, după cîte cred, cu cioplitul și căratul pietrelor, cu săpăturile de sub pămînt; n-a fost de loc un timp scurt.

CXXVI Keops ajunse în așa hal de nemernicie, încît, sleit de atîtea cheltuieli, și-a dus fata într-o casă de desfrîu, poruncindu-i să-i agonisească o anumită sumă de bani; nu mi-au spus cît anume; fata, nu numai că ascultă de porunca tatălui ei, ci, deosebit de asta, i-a încolțit gîndul să lase și ea un monument. Așa că se ruga de fiecare bărbat care intra la ea să-i dăruiască cîte o piatră. Din aceste pietre se spune că a fost ridicată piramida așezată în mijlocul celor trei [444], în fața piramidei celei mari. Fiecare latură a ei este de o plethră și jumătate.

CXXVII Acest Keops, după cîte îmi spuneau egiptenii, a domnit cincizeci de ani. După moartea lui, i-a urmat la tron fratele său, Kephren [445], care s-a purtat întru totul aidoma cu înaintașul său. Printre altele, și el a înălțat o piramidă, care însă nu atinge mărimea celei a lui Keops. Chiar și eu le-am măsurat [446]... Aici lipsește încăperea subpămînteană [447] și nici

nu pătrunde în ea vreun canal care să aducă apă din Nil, aşa cum curge în cealaltă piramidă, printr-un şanţ anume făcut, ce înconjoară ostrovul în care se spune că zace însuşi Keops. Făcîndu-i temelia din piatră de Etiopia de mai multe culori [448], a ridicat-o alături de cea mare, faţă de care este cu patruzeci de picioare mai scundă. Amîndouă se află pe aceeaşi colină, înaltă de cel mult o sută de picioare [449]. Kephren, spuneau egiptenii, a domnit cincizeci şi şase de ani.

CXXVIII Toate acestea fac la un loc o sută şase ani, timp în care egiptenii au fost bîntuiţi de tot soiul de rele, iar templele, care fuseseră închise, nu s-au mai deschis atîta amar de vreme. Egiptenii, din ură pentru ei, nu prea vor să rostească numele acestor regi, ba şi piramidelor le spun după numele păstorului Philitis [450], care îşi păştea pe atunci turmele prin locurile acelea.

CXXIX După Kephren [451] mi-au spus că a domnit peste Egipt Mykerinos [452], fiul lui Keops. Acestuia nu i-au fost pe plac faptele tatălui său ; [de aceea] a deschis templele şi a îndemnat poporul ajuns la capătul suferinţei să-şi vadă de munca cîmpului şi să aducă iarăşi jertfe. Dintre toţi regii, el le-a făcut oamenilor cele mai drepte judecăţi. De aceea este cel mai lăudat dintre toţi regii cîţi au domnit pînă acum peste Egipt. Printre altele, nu numai că făcea judecata după dreptate, dar dacă cineva se arăta nemulţumit cu hotărîrea dată, îl împăca, dăruindu-l cu bunuri dintr-ale sale. Mykerinos, care era bun faţă de supuşii săi şi n-avea altă grijă decît binele lor, a fost lovit de un şir întreg de nenorociri, care au început o dată cu moartea fiicei sale, singurul copil la casa lui. Fiind peste măsură de îndurerat de pierderea ce-l lovise şi vrînd să-şi înmormînteze fiica mai strălucit decît era obiceiul, a făcut o vacă din lemn [453], scobită pe dinăuntru şi poleită cu aur pe dinafară, în care şi-a închis fiica moartă.

CXXX Această vacă n-a fost pusă în pămînt, ci, încă pe vremea mea, oricine o mai putea vedea ; se află în oraşul Sais, aşezată în palatele regelui, într-o sală bogat împodobită. Lîngă ea, în fiecare zi se ard miresme de tot felul şi în fiecare seară i se

aprinde alături o candelă care arde toată noaptea. Într-o altă încăpere, aproape de cea cu vaca, se află statuile țiitoarelor lui Mykerinos, după spusele preoților din Sais. Într-adevăr, acolo se află niște coloși de lemn, cam douăzeci la număr, închipuind niște femei goale [454]. Cine vor fi fost ele, nu știu altceva decît ce mi s-a spus.

CXXXI Despre această vacă și despre coloși, unii povestesc că lui Mykerinos i-ar fi căzut dragă însăși fiică-sa [455], pe care a necinstit-o împotriva voinței ei. Se spune că, după aceea, fata și-ar fi făcut seama de durere, spînzurîndu-se, iar el a înmormîntat-o în această vacă ; că mama ei ar fi tăiat mîinile slujnicelor care o dăduseră pradă tatălui ei și că și astăzi chipurile lor sînt mărturie a osîndei pe care au îndurat-o în viață. Dar toate astea la un loc – după credința mea – sînt curate scorneli, atît cele privitoare la fată, cît și cele privitoare la mîinile coloșilor. M-am încredințat chiar cu ochii mei că mîinile au căzut de scurgerea vremii ; și pe timpul meu ele mai puteau fi încă văzute la picioarele statuilor.

CXXXII Vaca este acoperită cu o țesătură de purpură din care ies numai gîtul și capul, poleite cu un strat gros de aur. Între coarne se află un disc de aur închipuind soarele. Vaca nu stă în picioare, ci îngenuncheată, iar ca mărime este cam cît o vacă vie, mare de statură. O dată pe an e scoasă din încăpere, anume cînd egiptenii se bat cu pumnii în piept pentru zeul [456] pe care nu-l numesc într-o asemenea împrejurare. Atunci însă scot și vaca la lumină, deoarece se spune că fata, în ceasul morții, l-a rugat pe taică-său, Mykerinos, ca, o dată pe an, s-o lase să vadă soarele.

CXXXIII După nenorocirea cu fiică-sa, acest rege a fost lovit de o a doua nenorocire ; din orașul Buto îi veni un oracol care-l vestea că mai avea numai șase ani de trăit, iar în al șaptelea se va sfîrși. Copleșit de mîhnire, trimise la oracol vorbe învinuitoare, plîngîndu-se că tatăl și unchiul său, deși închiseseră templele și uitaseră de zei, ba încă mai și făcuseră să piară atîția oameni, au trăit totuși vreme îndelungată, pe cînd el, om evlavios, trebuie să moară atît de timpuriu. De la

oracol îi veni un al doilea răspuns, zicînd că tocmai de aceea i se scurtaseră zilele, fiindcă nu făcuse ceea ce trebuia să facă. Egiptului îi era dat să îndure neajunsuri vreme de o sută cincizeci de ani.. Cei doi regi dinaintea lui au înțeles aceasta, el însă nu. Cînd auzi răspunsul, Mykerinos, ca unul a cărui soartă era de-acum pecetluită de hotărîrea zeului, și-a făcut rost de multe candele, pentru ca, aprinzîndu-le de cum se-nopta, să bea și să petreacă zi și noapte fără întrerupere ; și așa rătăcea mereu pe lacuri [457], prin păduri și pe oriunde afla că s-ar găsi locuri cît mai potrivite de petrecere. El se purta așa pentru că voia să dovedească oracolul de minciună, anume să iasă doisprezece ani în loc de șase, făcînd din noapte zi.

CXXXIV Și el a lăsat o piramidă, mult mai mică însă decît a tatălui său, tot cu patru laturi, construită pînă la jumătate din piatră de Etiopia [458], fiecărei laturi lipsindu-i douăzeci de picioare ca să împlinească trei plethre [459]. Unii eleni spun fără nici un temei că piramida ar fi a curtezanei Rhodopis [460]. Pare-mi-se că ei vorbesc fără să știe cine a fost Rhodopis. (Altminteri nici n-ar pune pe seama ei ridicarea unei asemenea piramide care a înghițit nenumărate mii de talanți – ca să zic așa). În afară de aceasta, Rhodopis era vestită pe timpul domniei lui Amasis, și nicidecum pe timpul lui Mykerinos. Rhodopis a trăit cu foarte mulți ani în urma regilor care au lăsat aceste piramide [461]. Ea era de neam trac, sclava lui Iadmon, fiul lui Hephaistopolis, un bărbat din Samos, și tovarășă de sclavie a lui Esop, fabulistul. Căci și acesta a fost sclavul lui Iadmon, cum se va adeveri îndată prin cele ce urmează : cînd locuitorii din Delfi au dat de veste în nenumărate rînduri la porunca unui oracol [să vină] cel ce se crede în drept să primească banii de răscumpărare pentru uciderea lui Esop [462], nu s-a înfățișat nimeni altul decît fiul fiului lui Iadmon, un alt Iadmon, și i-a ridicat. Așadar și Esop a fost al lui Iadmon.

CXXXV Rhodopis a ajuns în Egipt adusă de samianul Xanthos. Ea venise aici să-și facă meseria de curtezană, și a fost răscumpărată cu bani grei de un bărbat din Mytilene, Charaxos, fiul lui Scamandronymos, și fratele poetei Sappho [463]. În felul acesta a fost scăpată Rhodopis din robie. Ea a rămas

şi după aceea tot în Egipt şi, cum era plină de farmec, a cîştigat o mare avere, cît să poată îndestula pe Rhodopis, totuşi nu atît de mare pentru o asemenea piramidă. Şi azi, oricine doreşte, poate vedea a zecea parte [464] din avutul ei ; nu trebuie să i se pună pe seamă o avere [mult prea] mare. Rhodopis a vrut să lase în Ellada o amintire despre ea, făcînd ceva ce nu i-a mai dat altuia în gînd să facă şi să dăruiască vreunui templu ; această danie a închinat-o templului din Delfi pentru pomenirea ei. Dintr-a zecea parte a averii ei, făcu atîtea frigări de fier [465] pentru fript boii, pe cît i-a ajuns a zecea parte, şi le-a trimis la Delfi. Ele se află şi azi grămadă în dosul altarului ridicat de locuitorii din Chios [466] chiar în faţa templului.

E un fel de datină ca în Naucratis să se afle cele mai frumoase curtezane. Şi totuşi, aceasta, despre care tocmai este vorba, a ajuns într-atît de vestită încît toţi elenii au aflat de numele Rhodopei. Mai tîrziu după Rhodopis, una cu numele Archidike ajunse şi ea cunoscută în toată Ellada, dar nu făcu atîta vîlvă ca cea dintîi. Charaxos, după ce-o slobozi din sclavie pe Rhodopis, se întoarse la Mytilene [467], unde Sappho l-a batjocorit cu asprime în unul din poemele ei. Dar să sfîrşim acum cu Rhodopis.

CXXXVI După Mykerinos, mi-au spus preoţii, peste Egipt a ajuns rege Asychis [468], cel care a făcut în cinstea lui Hephaistos propileele îndreptate spre soare-răsare ; ele sînt cu mult cele mai frumoase şi mai mari. Toate propileele au chipuri măiestru săpate în piatră şi mii de alte podoabe, acelea însă stau cu mult mai presus. Pe timpul lui, îmi spuneau preoţii, negoţul ducînd mare lipsă de bani, la egipteni a ieşit o lege să nu poţi lua bani cu împrumut decît dacă laşi ca zălog mumia tatălui tău. La această lege s-a mai adăugat apoi rînduiala că cel care dă banii cu împrumut ia, totodată, în stăpînire şi întregul mormînt [469] al datornicului. Celui care lăsa un asemenea zălog şi care nu se mai gîndea să întoarcă împrumutul i se dădea următoarea osîndă : cînd îşi va da sfîrşitul, să n-aibă parte de înmormîntare, nici în mormîntul părinţilor lui, nici în alt mormînt, şi să n-ajungă să mai fie înmormîntat vreunul dintre ai lui.

Acest rege, vrînd să-i întreacă pe toți regii cîți au fost înaintea lui, a lăsat spre pomenire o piramidă de cărămidă [470], pe care se văd săpate în piatră cuvinte care spun: „Nu mă disprețui față de piramidele de piatră. Sînt mai presus de ele, precum este Zeus față de alți zei. Căci [oamenii], scormonind fundul lacului cu un par, cît lut s-a prins de par, l-au adunat la un loc, au făcut din el cărămizi și așa m-au înălțat pe mine" [471]. Acestea le-a lăsat, în urma lui, Asychis.

CXXXVII După el a domnit un bărbat orb din orașul Anysis, cu numele tot de Anysis [472]. Pe timpul domniei lui, etiopienii, cu regele lor Sabacos [473], au năvălit în Egipt cu oștire multă. Orbul acesta fugi și se ascunse în mlaștini [474], iar etiopianul rămase rege peste Egipt vreme cam de cincizeci de ani, în care s-a purtat cum am să vă povestesc îndată: orice greșeală ar fi săvîrșit vreun egiptean, nu voia să dea pedeapsa cu moartea nici unuia dintre ei, ci, măsurînd fiecăruia osînda după greutatea faptei, îl pedepsea pe vinovat să care o anumită cantitate de pămînt aproape de orașul său de baștină. Și astfel vatra orașelor se făcea tot mai înaltă. Pentru prima oară locurile fuseseră înălțate prin pămîntul îngrămădit de către cei care au săpat canale [475] sub domnia lui Sesostris, iar a doua oară, pe vremea etiopianului; astfel au ajuns foarte înalte. Cu toate că și alte orașe din Egipt și-au înălțat temelia, cel mai mult s-a ridicat totuși, după părerea mea, orașul Bubastis, în care se află și un sanctuar al zeiței Bubastis [476], întru totul vrednic de pomenit. Mai sînt ele și alte sanctuare, mai mari, mai costisitoare, dar nici unul nu încîntă ochiul mai mult ca acesta.

CXXXVIII „Bubastis" în elinește înseamnă Artemis. Iată cum arată sanctuarul. În afară de locul pe unde pătrunzi înăuntru, ce mai rămîne este o insulă; două canale din Nil se îndreaptă spre sanctuar fără să se împreune, mergînd alături unul de altul pînă la intrarea sanctuarului, de unde unul o ia la stînga, iar altul la dreapta, ocolindu-l; fiecare este lat de o sută de picioare și umbrit de copaci. Propileele sînt înalte de zece brațe și împodobite cu chipuri de șase coți, vrednice de pomenit. Sanctuarul, găsindu-se așezat în inima orașului, poate fi văzut de sus, din toate părțile, de cel care face ocolul

[orașului]. Deoarece orașul a cîștigat în înălțime, iar sanctuarul n-a fost clintit din locul unde a fost zidit de la început, de sus, poate fi privit [din toate părțile]. Sanctuarul este împrejmuit cu un zid [477], în care sînt săpate multe chipuri, iar înăuntru se află o dumbravă sfîntă, cu copaci foarte înalți sădiți în jurul unui mare templu în care se află statuia zeiței. În lung și în lat, sanctuarul măsoară în întregul lui cîte un stadiu. Mai jos de intrare se întinde un drum pardosit cu piatră pînă la o depărtare de trei stadii și mai bine ; drumul trece prin piața publică, apucă spre răsărit și are în lățime cam patru plethre. De o parte și de alta a drumului se înalță copaci care se lovesc cu fruntea de cer ; acest drum duce spre sanctuarul lui Hermes. Iată, prin urmare, cum arată clădirea sanctuarului [zeiței Artemis].

CXXXIX Sorocul plecării etiopianului [din Egipt], adăugau preoții, s-a împlinit astfel : el a luat hotărîrea să fugă în urma acestui vis avut în somn : se făcea că un bărbat sta lîngă el și îl sfătuia să-i adune la un loc pe toți preoții din Egipt și să-i taie în două pe la brîu. În urma acestui vis, etiopianul mărturisea că zeii îi trimiteau această amăgire, pentru ca, săvîrșind o nelegiuire față de cele sfinte, să-și atragă asupră-și cine știe ce nenorocire de la zei și de la oameni ; că el însă nu va face așa ceva, ci, cum i se împlinise și timpul dat să domnească peste Egipt, mai bine va pleca. Într-adevăr, pe cînd se afla încă în Etiopia, oracolul de care ascultau etiopienii îi prevestise că are de domnit peste Egipt vreme de cincizeci de ani. Așadar, cum se împlinise vremea, iar arătarea din vis îl tulbura cumplit, Sabacos plecă de bunăvoie din Egipt.

CXL Îndată ce etiopianul [478] a părăsit Egiptul, orbul își recăpătă domnia, întorcîndu-se îndărăt din bălțile unde stătuse cincizeci de ani, în care timp locuise pe o insulă ce singur și-o înălțase din cenușă și pămînt. Căci ori de cîte ori egiptenii îl căutau, aducîndu-i de-ale mîncării, fără știrea etiopianului, așa cum fusese hotărît fiecăruia în parte, el le cerea să-i aducă în dar și cenușă. Înainte de Amyrtaios [479] nimeni n-a fost în stare să găsească această insulă, ci, mai bine de șapte sute de ani, toți regii cîți au domnit înaintea lui Amyrtaios n-au putut s-o

descopere. Numele acestei insule este Elbò [480], și măsoară de-a lungul și de-a latul zece stadii.

CXLI După Anysis a domnit preotul lui Hephaistos, pe nume Sethos [481]. Acesta îi disprețuia pe războinicii egipteni, nebăgîndu-i în seamă, sub cuvînt că n-ar avea nevoie de ei ; ba le mai și aduse tot felul de ocări, între altele le luă îndărăt ogoarele cu care fuseseră dăruiți sub regii de mai înainte, fiecare cu cîte douăsprezece arure [482] de pămînt din cel mai bun. Cînd, mai tîrziu, regele arabilor și al asirienilor, Sanacharibos [483], a pornit cu oaste [484] împotriva Egiptului, războinicii egipteni n-au mai vrut să sară în ajutor. Preotul [485], aflîndu-se la mare strîmtoare, intră în sanctuar și i se plînse statuii de primejdia ce-l amenința. În timp ce se tînguia, ațipi și în vis i se păru că zeul îi stă în față și-l îmbărbătează, încredințîndu-l că nu va păți nici un rău dacă se va împotrivi oastei arabilor, pentru că el însuși îi va trimite ajutoare. Încrezător în vis, regele luă dintre egipteni pe cine voia să-l urmeze și-și așeză tabăra la Pelusion (acesta este cheia Egiptului). Din tagma războinicilor nu-l urmă nici un bărbat, ci numai mici negustori, meseriași și vînzătorii de prin piețe. Dușmanii ajunși aici [486]... niște șoareci de cîmp năpustindu-se puzderie în timpul nopții asupra lor, unora le-au ros tolbele, altora coardele arcurilor și curelele scuturilor, așa încît a doua zi, văzîndu-se lipsiți de arme, vrăjmașii au luat-o la goană și mulți dintre ei au și pierit [487]. Pînă astăzi, în templul lui Hephaistos se află statuia acestui rege [488] cu un șoarece pe mînă, glăsuind astfel printr-o inscripție : „Oricine se uită la mine, să-i cinstească pe zei" [489].

CXLII Pînă la acest loc al povestirii noastre cuvîntul l-au avut egiptenii și preoții, arătîndu-mi că de la primul lor rege pînă la acest preot al lui Hephaistos – care a domnit cel din urmă – sînt trei sute patruzeci și una de generații, și că în acest răstimp au fost tot atîția mari preoți și regi [490]. Trei sute de generații fac zece mii de ani ; căci trei generații fac o sută de ani. Celelalte patruzeci și una generații care au trecut peste trei sute fac o mie trei sute patruzeci de ani. In toți acești unsprezece mii trei sute patruzeci [491] de ani nu s-a arătat – spuneau ei – nici un zeu [492] cu chip de om ; dar nici mai

înainte vreme şi nici după aceea, în timpul celorlalţi regi care au mai domnit peste Egipt, nu s-a mai ivit aşa ceva. În acest răstimp [ziceau ei], soarele a răsărit de patru ori altfel ca de obicei : de două ori a răsărit de acolo unde asfinţeşte acuma şi tot de două ori a apus acolo unde răsare [493]. Dar nu s-au schimbat în Egipt, în urma celor întîmplate, nici cele legate de pămînt, nici cele privitoare la fluviu, la boli sau la moarte.

CXLIII Pe vremuri, cînd logograful Hecataios [494] îşi făcea la Teba spiţa neamului, legînd-o de un zeu la al şaisprezecelea strămoş, preoţii lui Zeus s-au purtat cu el tot aşa ca şi cu mine, care nu mi-am făcut spiţa neamului meu : ducîndu-mă înlăuntrul templului, care este uriaş, mi-au arătat, numărîndu-i, nişte coloşi de lemn, atîţia la număr cîţi am spus mai sus [495]. Fiecare mare preot, încă în viaţă fiind, îşi aşază acolo statuia. Tot numărîndu-i şi arătîndu-mi-i, preoţii m-au lămurit că între aceştia era legătura de la tată la fiu, şi, trecînd în şir pe la fiecare, de la statuia celui care murise cel mai de curînd, mi le-au înfăţişat pe toate. Cînd Hecataios şi-a făcut spiţa neamului, urcînd-o pînă la un zeu pe care-l privea drept cel de-al şaisprezecelea strămoş al său, preoţii i-au împotrivit acest şir de străbuni, după numărătoarea lor, nevoind să primească drept adevărată spusa lui că un om s-ar putea trage dintr-un zeu. Ei i-au opus această genealogie, zicînd că fiecare dintre coloşi înfăţişează un *piromis* născut dintr-un alt *piromis*, şi ei i-au arătat, pînă la trei sute patruzeci şi cinci de coloşi, fiecare *piromis* născut dintr-un alt *piromis*, fără să le fi legat obîrşia de vreun zeu sau de vreun erou. *Piromis* înseamnă în elineşte „om bun şi de ispravă" [496].

CXLIV Prin urmare – îmi dovediră preoţii –, toţi aceia pe care-i înfăţişau aceste statui erau oameni, foarte departe de a fi fost zei. Dar înainte de aceşti bărbaţi, peste Egipt domniseră într-adevăr zeii [497], trăind împreună cu oamenii ; unul din zei ţinea întotdeauna puterea în mînă. Cel din urmă care a domnit peste ţară a fost Horos [498], fiul lui Osiris, căruia elenii îi zic Apollo. Acesta, după ce a răsturnat pe Typhon [499], a fost cel din urmă zeu domnitor al Egiptului. „Osiris" în limba elenă înseamnă Dionysos.

CXLV La eleni, Heracles, Dionysos şi Pan trec drept cei mai noi zei ; la egipteni, dimpotrivă, Pan [500] este socotit un zeu străvechi şi făcînd parte din şirul celor aşa-numiţi „primii opt zei". Heracles [501] este cuprins în şirul următorilor „doisprezece zei", iar Dionysos, între cei care vin într-al treilea rînd şi care s-au născut din cei doisprezece.

Am arătat mai înainte cîţi ani s-au scurs [502] – după chiar spusele egiptenilor – de la Heracles pînă la regele Amasis. De la Pan [pînă la Amasis] s-a scurs mai mult decît atîta, în schimb de la Dionysos, mai puţin ; de la acesta din urmă pînă la regele Amasis se numără cincisprezece mii de ani. Acestea toate egiptenii zic că le ştiu în chip temeinic, deoarece ţin mereu socoteala şi înseamnă într-una răbojul anilor [503]. De la Dionysos, cel despre care se spune că s-a născut din Semele, fiica lui Cadmos, sînt cel mult o mie şase sute de ani [504] pînă la mine. De la Heracles, fiul Alcmenei, sînt ca la nouă sute de ani. De la Pan, fiul Penelopei (căci din această femeie şi din Hermes spun elenii că s-a născut Pan), pînă la mine sînt ani mai puţini decît de la războiul troian, deci cel mult opt sute.

CXLVI În legătură cu aceste două tradiţii, e la îndemîna oricui să-şi aleagă pe cea care-i pare mai aproape de adevăr. Eu unul mi-am spus părerea despre ele... Dacă aceşti zei s-ar fi făcut vestiţi şi ar fi îmbătrînit şi ei în Ellada [505] – adică atît Dionysos, cel născut din Semele, cît şi Pan, cel născut din Penelopa – aşa cum se povesteşte despre Heracles, fiul lui Amphitryo, s-ar putea spune şi despre ei că au fost oameni, purtînd numai numele unor zei mai vechi decît ei. Cît despre Dionysos, elenii povestesc că, îndată după naştere, Zeus l-a cusut în coapsa sa şi l-a dus la Nysa [506], care se află mai sus de Egipt, în Etiopia. Cu privire la Pan nu se pricep să spună încotro a apucat-o după ce s-a născut. Eu m-am dumirit însă că elenii au aflat numele acestor zei mai tîrziu decît pe ale altora, şi că le urcă spiţa neamului numai pînă la vremea cînd au aflat despre ei.

CXLVII Tot ce-am scris pînă aici sînt povestiri auzite chiar din gura egiptenilor. Acum voi arăta cele ce s-au petrecut în această ţară, atît după mărturia egiptenilor, cît şi a altor neamuri,

care se potriveşte întocmai cu a lor. La ele voi mai adăuga şi cîte ceva din ce-am văzut cu ochii mei.

Egiptenii, deşi îşi cîştigaseră libertatea [507] după moartea preotului lui Hephaistos care le fusese rege, totuşi (fiindcă ei nu puteau trăi nici o clipă fără rege) şi-au ales doisprezece regi, împărţind întreg Egiptul în douăsprezece părţi [508].

Aceştia, legîndu-se între ei prin căsătorii, au domnit, păzind următorul legămînt: să nu se nimicească unii pe alţii, să nu caute vreunul să tragă foloase în paguba altuia, să păstreze mereu între ei cea mai bună prietenie. Ei au făcut acest legămînt pe care l-au păzit cu străşnicie, pentru că încă de la început, îndată după suirea lor pe tron, un oracol le-a prevestit că acela dintre ei care va face libaţii cu o cupă de aramă în templul lui Hephaistos – căci ei obişnuiau să se întrunească în toate templele – acela va stăpîni peste tot Egiptul.

CXLVIII Ei au mai hotărît să lase împreună pe urma lor un monument. Potrivit acestei hotărîri, au clădit un labirint [509], ceva mai sus de lacul Moeris [510], lîngă oraşul zis al Crocodililor [511]. Labirintul – şi eu l-am văzut – este mai presus de puterea cuvîntului. Dacă ai pune la un loc toate clădirile elenilor şi lucrările lor de artă, s-ar vedea că au costat mai puţină muncă şi cheltuială decît acest labirint. Cît de renumite sînt ele templele din Efes [512] şi din Samos [513], piramidele le întreceau totuşi în faimă şi fiecare din ele face singură cît mai multe clădiri măreţe din Ellada la un loc; labirintul însă întrece pînă şi piramidele [514]. Are douăsprezece curţi acoperite, cu porţile faţă în faţă, şase spre miazănoapte şi şase spre miazăzi, aşezate una lîngă alta [515]. Pe dinafară sînt înconjurate de unul şi acelaşi zid. Înăuntru se află două şiruri de încăperi, unul sub pămînt, iar altul înălţat deasupra lor; încăperile sînt trei mii la număr, la fiecare cat cîte o mie cinci sute. Odăile de sus le-am văzut şi le-am străbătut eu însumi, şi deci vorbesc despre ele ca despre lucruri văzute chiar cu ochii mei [516]; despre cele de jos, ştiu numai din auzite. Căci egiptenii care erau puşi de pază n-au vrut în ruptul capului să mi le arate, zicînd că acolo se află mormintele regilor care au pus temeliile labirintului şi cele ale crocodililor sfinţi. Aşa că despre catul de jos nu povestesc decît ce-am prins şi eu din auzite. Odăile de sus însă le-am văzut cu ochii mei [şi pot spune]

că sînt mai presus decît tot ce a ieşit vreodată din mîna omului. Trecerile prin încăperi şi ocolurile prin curţi, neînchipuit de întortocheate, ne înfăţişau mii de minunăţii, cînd treceam din curte în cămări şi din cămări în nişte porticuri, iar din porticuri în alte încăperi, şi din cămări în alte curţi. Acoperişul tuturor acestora este din piatră ca şi zidurile, care sînt peste tot împodobite cu chipuri săpate ; fiecare curte are în jur coloane din pietre albe, desăvîrşit îmbinate între ele. În unghiul de la capătul labirintului se înalţă o piramidă [517] de patruzeci de braţe [518] pe care sînt cioplite chipuri uriaşe de animale. Drumul la piramidă duce pe sub pămînt.

CXLIX Faţă de labirint, care este atît de minunat, lacul Moeris, lîngă care este clădit labirintul, îţi stîrneşte o uimire şi mai mare încă. Lacul are de jur împrejur trei mii şase sute de stadii [519], care fac şase sute de shoine, adică tot atîta cît ţărmul dinspre mare al Egiptului. Lacul este lunguieţ, îndreptat spre miazănoapte şi spre miazăzi, atingînd, acolo unde este cel mai afund, o adîncime pînă la cincizeci de braţe. Că este făcut şi săpat de mîna omului [520], o dovedeşte el însuşi : pe undeva, aproape de mijlocul lacului, au fost înălţate două piramide care întrec oglinda apei, fiecare cu cîte cincizeci de braţe, clădirea lor intrînd sub apă cu încă pe atîta [521]. Pe amîndouă piramidele se află cîte un colos de piatră şezînd pe tron. Prin urmare, piramidele sînt înalte de cîte o sută de braţe fiecare, iar o sută de braţe fac tocmai un stadiu de şase plethre ; un braţ are şase picioare sau patru coţi ; piciorul are patru palme, iar cotul, şase [522]. Apa din lac nu vine dintr-un izvor (căci prin partea locului ţinutul este foarte sărac în apă), ci este adusă din Nil printr-un canal [523]. Timp de şase luni apa curge din Nil spre lac [524], iar alte şase luni de la lac îndărăt în Nil [525]. Cînd vine timpul ca apa să se scurgă din lac, vreme de şase luni, pescuitul sporeşte vistieria regească cu cîte un talant de argint pe zi, iar atunci cînd apele năvălesc în lac, numai cu douăzeci de mine.

CL Cei din partea locului ziceau că lacul ar răspunde pe sub pămînt în Syrta Libyei, pătrunzînd în inima uscatului spre asfinţit, de-a lungul muntelui [526] care se află mai sus de Memfis. Pentru că nu vedeam nicăieri pămîntul scos din această groapă

– ceea ce mă punea pe gînduri – i-am întrebat pe cei care locuiesc cel mai aproape de lac unde ar putea fi mormanul de pămînt scos prin săpături. Ei mi-au spus unde a fost cărat, și eu m-am încrezut fără greutate în spusele lor, mai ales că aflasem din auzite că și în orașul Ninive din Asiria s-a întîmplat ceva asemănător. Niște hoți s-au gîndit să fure uriașele comori ale lui Sardanapalos, regele Ninivei, păzite în niște vistierii sub pămînt. Hoții, începînd de la locuințele lor, au săpat pe sub pămînt pînă la palatele regești, călăuzindu-se după măsurători, iar grămada de pămînt ce-o scoteau din săpături, cum se făcea noapte, o și cărau la fluviul Tigru care curge prin împrejurimile Ninivei ; [și tot așa au săpat ei mereu] pînă au izbîndit ce-au vrut. Ceva asemănător am auzit că s-a petrecut și cu săparea lacului din Egipt, cu singura deosebire că nu s-a lucrat noaptea, ci la lumina zilei. Egiptenii care săpau cărau pămîntul în Nil, iar fluviul, înghițindu-l, îl împrăștia. Așa se spune că s-a săpat acel lac.

CLI Cei doisprezece regi trăiau astfel în bună înțelegere. O dată însă, pe cînd aduceau jertfe în templul lui Hephaistos, și, în ultima zi a sărbătorii, doreau să înceapă libațiile, marele preot le aduse cupele de aur din care obișnuiau să facă libațiile ; greșind însă socoteala, el aduse unsprezece cupe în loc de douăsprezece, cîți regi erau. În această împrejurare, Psammetihos, care se afla la capătul șirului și rămăsese fără cupă, își scoase coiful, care era de bronz [527], îl întinse și se sluji de el pentru libație. Coifuri purtau și toți ceilalți regi, iar întîmplarea făcea ca și atunci să le aibă pe cap. Psammetihos și-a întins [deci] coiful [pentru libație] fără vreun gînd rău. Cugetînd însă regii la fapta lui Psammetihos cît și la oracol – care le prevestise că acela dintre ei va să fie singur rege, peste tot Egiptul, care va face libații cu o cupă de aramă – amintindu-și ei prin urmare de oracol, n-au socotit totuși de cuviință să-l omoare pe Psammetihos, deoarece, stînd și cercetîndu-l, și-au dat seama că el n-a făcut-o dinadins ; au hotărît însă să-l surghiunească în mlaștini [528], despuindu-l de cea mai mare parte din putere [și i-au poruncit] să nu cumva să iasă din mlaștini ca să țină vreo legătură cu restul Egiptului.

CLII Pe acest Psammetihos – care şi mai înainte fugise, surghiunindu-se în Syria de teama etiopianului Sabacos [529], ucigaşul tatălui său Necos [530] – l-au adus îndărăt egiptenii din noma Sais [531], atunci cînd etiopianul părăsise ţara în urma vedeniei ce-o avusese în vis [532]. Mai tîrziu, pe timpul cînd domnea, iată că este silit pentru a doua oară de cei unsprezece regi, din pricina coifului, să se surghiunească în mlaştini. Zicîndu-şi în sinea lui că regii prea s-au purtat neomeneşte cu el, în minte îi încolţi gîndul să se răzbune pe cei care-l izgoniseră. După ce trimise să întrebe oracolul Latonei din oraşul Buto – căci aici îşi au egiptenii oracolul cel mai vrednic de încredere – primi răspunsul că răzbunarea îi va veni dinspte mare, cînd vor ieşi din valuri nişte oameni de bronz. O mare neîncredere puse atunci stăpînire pe el că s-ar putea să-i vină vreodată într-ajutor oameni de bronz [533]. Dar nu după prea mult timp, soarta îi împinse pe ţărmurile Egiptului pe ionieni şi pe carieni, care vînturau mările cu gînduri de prădăciune. Ei au coborît pe uscat în armuri de bronz. Unul din egipteni, cum nu mai văzuse niciodată înainte oameni înarmaţi în bronz, alergă în mlaştini la Psammetihos şi-l vesti că nişte oameni de bronz veniţi dinspre mare prădau ţinutul. Acesta, dîndu-şi seama că se împlinea oracolul, legă prieteşug cu ionienii şi carienii şi, făgăduindu-le mare răsplată, îi înduplecă să treacă de partea lui. După ce-i înduplecă, cu egiptenii care erau de partea lui şi cu aceste ajutoare, izbuti să-i răstoarne pe cei unsprezece regi.

CLIII Psammetihos, ajungînd stăpîn peste întreg Egiptul, a făcut pentru templul lui Hephaistos din Memfis propileele dinspre miazăzi ; pentru templul lui Apis [534], în care poposeşte Apis cînd se arată, a făcut în faţa propileelor o curte înconjurată toată de coloane şi împodobită cu multe chipuri. În loc de coloane, nişte statui [535] uriaşe de doisprezece coţi sprijineau [acoperişul] curţii. Apis, în limba elenă, înseamnă Epaphos [536].

CLIV Psammetihos le-a dăruit ionienilor şi carienilor care-l ajutaseră pămînturi unde să se statornicească, unii în faţa altora, de-o parte şi de alta a Nilului. Aceste locuri s-au numit „Tabere“ [537]. Iată deci că le-a dăruit locurile pomenite, şi încă multe altele cîte le mai făgăduise, ba chiar le-a mai încredinţat şi nişte

copii de egipteni ca să-i învețe limba elenă. Din cei care au învățat atunci elinește se trag tălmacii [538] de astăzi din Egipt.

Ionienii și carienii au trăit vreme îndelungată în locurile acelea. Locurile cu pricina se află aproape de mare, ceva mai la vale de orașul Bubastis, către gura Nilului, așa-numita Pelusiacă [539]. Mai tîrziu însă, regele Amasis i-a strămutat de aici la Memfis [540], punîndu-i pe ei străji, în locul egiptenilor. De la așezarea acestora în Egipt, datorită legăturilor cu ei, abia de-atunci am început să știm și noi, elenii, întocmai, toate cîte s-au petrecut în țara Egiptului, începînd cu domnia lui Psammetihos și după el. Acești eleni au fost primii oameni de altă limbă pe care egiptenii i-au primit să se așeze printre ei [541]. Pînă pe vremea mea se mai puteau vedea încă, pe locul de unde fuseseră ei mutați [de Amasis], calele [542] corăbiilor și ruinele caselor lor. În acest chip a dobîndit, așadar, Psammetihos Egiptul.

CLV Măcar că am pomenit de mai multe ori pînă acum de oracolul din Egipt [543], voi vorbi iarăși despre el, așa după cum merită. Acest oracol din Egipt este un sanctuar al Latonei, ridicat într-un mare oraș lîngă gura Sebennitică a Nilului [544]..., pe calea care duce de la țărmul mării spre fluviu în sus. Numele orașului în care se află oracolul este Buto [545], precum am arătat și mai înainte. În orașul acesta se mai află încă un sanctuar al lui Apollo și al Artemidei. Templul Latonei, în care se află adăpostit oracolul, este mare și cu un portic înalt de zece brațe. Acum am să vorbesc despre ceea ce mi s-a părut a fi cea mai mare minunăție din cîte pot fi aici văzute. În acest lăcaș sfînt se găsește un templu al Latonei, durat dintr-un singur stei de piatră, fiecare zid fiind deopotrivă cu celălalt în înălțime și-n lungime, numărînd patruzeci de coți [546]. Acoperișul este alcătuit dintr-o altă piatră, cu streașina [547] de patru coți.

CLVI Acest templu este cel mai minunat lucru din cîte mi-au fost date să văd în preajma sanctuarului pomenit, iar în al doilea rînd vine insula Hemmis [548]. Aceasta se află așezată într-un lac adînc și întins, în apropierea sanctuarului din Buto. După spusele egiptenilor, insula este plutitoare [549]. Eu însă n-am văzut-o nici plutind, nici mișcîndu-se. Cînd am auzit așa

ceva, m-am întrebat cu mirare dacă într-adevăr o insulă poate să plutească. Pe ea se află un mare templu al lui Apollo, precum și trei altare; de asemenea, aici cresc sumedenie de palmieri și mulți alți arbori roditori și neroditori. Egiptenii spun că insula e plutitoare, povestind următoarea legendă [550]: în această insulă, care mai înainte vreme nu plutea, Leto – una din cele opt zeități [551] apărute dintru-nceput, care-și avea locuința în orașul Buto, unde se află și oracolul pomenit – l-a primit pe Apollo în grija ei de la Isis și l-a scăpat, ascunzîndu-l în insula astăzi numită „plutitoare", tocmai atunci cînd a sosit Typhon care scotocea peste tot în dorința de a da de fiul lui Osiris [552]. Se spune că Apollo și Artemis sînt copiii lui Dionysos și ai lui Isis; Leto le-a fost doică și cea care i-a scăpat. În egipteană, Apollo se numește Horos [553], Demeter – Isis, iar Artemis – Bubastis. Din această poveste, și nu din alta, a luat Eshil [554], fiul lui Euphorion, ceea ce voi arăta îndată: singur el dintre toți poeții de mai înainte a înfățișat-o pe Artemis ca fiică a Demetrei. Așa s-a întîmplat că insula s-a făcut plutitoare. Astfel povestesc ei lucrurile.

CLVII Psammetihos a domnit peste Egipt cincizeci și patru de ani [555], dintre care vreme de douăzeci și nouă de ani a stat cu oștile lîngă Azotos [556], un mare oraș din Syria pe care l-a împresurat pînă l-a cucerit. Dintre toate orașele despre care avem cunoștință, acest Azotos s-a împotrivit cel mai îndelungat unei împresurări.

CLVIII Fiul lui Psammetihos a fost Necos [557], care de asemenea a domnit peste Egipt. El, cel dintîi [558], s-a apucat să sape canalul care duce la Marea Roșie și pe care a continuat apoi să-l sape Darius persanul [559]. Lungimea lui este de patru zile de mers pe apă, iar în lățime a fost săpat așa ca două trireme să poată pluti alături mînate de vîsle. Apa care-l umple vine din Nil, pătrunzînd în canal ceva mai sus de orașul Bubastis; [trece] pe lîngă orașul arab Patumos [560], răspunde în Marea Roșie. Mai întîi au fost săpate părțile din cîmpia egipteană dinspre Arabia. Dincolo de cîmpie, spre inima țării, în fața Memfisului, se răsfiră coamele muntelui [561] în care se află carierele de piatră. Canalul trece pe lîngă poalele acestui munte de la apus pînă departe

spre răsărit, apoi se îndreaptă spre niște chei ale muntelui, iar de aici o apucă spre miazăzi [562] și spre vîntul Notos, pînă la Golful Arabic [563]. Drumul cel mai drept și mai scurt pentru a străbate calea de la marea de miazănoapte pînă la cea de miazăzi, care se mai cheamă și „Roșie", începe de la muntele Casios, care face hotar între Egipt și Syria ; de la acest munte pînă la Golful Arabic sînt numai o mie de stadii [564]. Acesta este drumul cel mai scurt. Dacă o iei pe canal [565], faci mult mai mult, pentru că are tot felul de cotituri. Pe timpul domniei lui Necos, la săpatul lui au pierit o sută douăzeci de mii de egipteni [566]. Necos a curmat lucrările la jumătate, fiind oprit de un oracol care îl vestea că se muncea fără rost pentru un „barbar". Egiptenii zic „barbari" la toți cîți nu vorbesc aceeași limbă cu ei [567].

CLIX Întrerupînd deci lucrările la canal, Necos s-a apucat de isprăvi războinice. El porunci să se facă trireme [568], unele pentru marea de miazănoapte, altele, în Golful Arabic, pentru Marea Roșie [569]. Calele lor și acum mai pot fi văzute. De aceste corăbii Necos s-a folosit cum a avut nevoie ; pe uscat, regele s-a ciocnit cu syrienii la Magdolos [570] și i-a învins, iar după bătălie a luat un însemnat oraș din Syria, Cadytis [571]. Veșmintele în care s-a nimerit să fie îmbrăcat cînd a izbîndit i le-a dăruit lui Apollo, trimițîndu-le Branchizilor din Milet [572]. Apoi, după o cîrmuire de șaisprezece ani [573] cu totul, se săvîrși din viață, lăsîndu-i domnia fiului său Psammis [574].

CLX Pe vremea cînd în Egipt domnea acest Psammis, au sosit niște soli din Eleea [575] care se lăudau că întrecerile lor de la jocurile olympice se desfășoară după rînduielile cele mai drepte și mai frumoase [576] decît ale tuturor oamenilor. Părerea lor în această privință era că nici egiptenii, măcar că treceau drept cei mai înțelepți dintre oameni, n-ar fi putut născoci ceva mai bun. Cum au sosit în Egipt, eleenii au spus pentru ce au venit. Atunci regele îi chemă laolaltă pe acei dintre egipteni cărora le mersese vestea că sînt cei mai înțelepți. După ce s-au adunat, egiptenii se rugară de eleeni să le spună toate rînduielile hotărîte de ei pentru întreceri. Cînd au sfîrșit de dat toate lămuririle, eleenii adăugară că veniseră să vadă dacă egiptenii ar putea cumva găsi ceva mai cu dreptate decît acestea. După ce

s-au sfătuit împreună, egiptenii îi întrebară pe eleeni dacă la ei iau parte la întreceri și concetățeni de-ai lor. Răspunsul a fost că la jocuri poate lua parte, deopotrivă, oricine dorește, fie că-i de la ei, fie dintre ceilalți eleni. Atunci egiptenii le-au spus că, statornicind această rînduială, călcaseră în picioare orice fel de dreptate, căci nu era nicidecum cu putință să nu părtinească pe vreun jucător din orașul lor în paguba unuia străin. Iar dacă voiau să țină cu adevărat calea dreptății și dacă pentru aceasta veniseră în Egipt, ei îi povățuiau să rînduiască întreceri numai pentru străini, și să nu îngăduie nici unui eleen să ia parte la ele. Acestea au fost îndemnurile egiptenilor către eleeni.

CLXI Psammis a domnit în Egipt numai șase ani [577]. El porni cu război împotriva Etiopiei [578] și muri la scurtă vreme după aceea. La domnie urmă Apries [579], fiul lui Psammis. Acesta, după strămoșul său Psammetihos, a fost cel mai fericit din șirul vechilor regi. În timpul domniei sale de douăzeci și cinci de ani [580], purtă un război împotriva Sidonului și lovi pe mare pe regele Tyrului [581]. Dar fiindcă îi era dat ca norocul să-și întoarcă fața de la el, [necazurile] au început dintr-o întîmplare pe care o voi istorisi mai pe larg în povestirile despre Libya [582], iar acuma doar pe scurt. Trimițînd o mare oștire împotriva cyrenienilor, Apries suferi o grea înfrîngere. Egiptenii, învinovățindu-l de cele petrecute, se răsculară împotriva lui, crezînd că Apries cu bună știință îi trimisese la pieire sigură, ca un mare număr dintre ei să fie măcelăriți, iar el să domnească cu braț și mai tare peste egiptenii rămași. Privind deci cu ochi răi aceste întîmplări, cei care se întorseseră din război și prietenii celor căzuți se răsculară pe față împotriva regelui.

CLXII La această veste, Apries trimise la ei pe Amasis [583], ca să-i potolească vorbindu-le. Ajuns la ei, Amasis se străduia să-i înduplece pe egipteni să nu se răscoale, dar, în timp ce vorbea, unul din egiptenii care se afla în spatele lui îi puse un coif pe cap și, punîndu-i-l, spuse că i-l pune ca semn al domniei [584]. Lui Amasis nu-i veni rău la socoteală fapta ostașului, după cum a și dovedit-o.

După ce răzvrătiții l-au ales rege al egiptenilor, se pregăti de îndată să-i conducă împotriva lui Apries. Aflînd despre

acestea, Apries trimise la Amasis un bărbat de vază din rîndurile egiptenilor care se aflau în preajma sa, pe nume Patarbemis, cu porunca să i-l aducă de viu pe Amasis. Îndată ce ajunse la Amasis, Patarbemis îl pofti să-l urmeze, dar Amasis (tocmai se întîmpla să fie călare) se ridică în scări și, dînd drumul unui vînt, îi zise solului să i-l ducă lui Apries. Cu toate acestea, Patarbemis tot mai încercă încă să-l înduplece să vină la rege, care trimisese după el. Amasis îi răspunse că se pregătea mai demult s-o facă și că Apries nu avea de ce să se plîngă ; se va înfățișa înaintea lui el însuși și îi va aduce și pe alții. Din spusele lui Amasis și la vederea pregătirilor ce le făcea, Patarbemis înțelese foarte bine ce avea de gînd și atunci plecă în mare grabă vrînd să-l înștiințeze cît mai repede pe rege de cele ce se petreceau. Îndată ce sosi la Apries fără să-l fi adus pe Amasis, regele, nemaichibzuind, ci lăsîndu-se pradă mîniei, porunci să i se taie nasul și urechile. Ceilalți egipteni cîți mai erau de partea lui, văzînd că cel mai vrednic dintre ei fusese înjosit într-un chip atît de rușinos, fără să mai zăbovească, trecură de partea celorlalți și se predară lui Amasis.

CLXIII Cînd mai află și știrea asta, Apries chemă sub arme oștile ajutătoare și porni împotriva egiptenilor. În preajma sa avea ca ajutoare la vreo treizeci de mii de ionieni și de carieni și se mai afla încă în stăpînirea palatelor regale de la Sais, palate mari, vrednice de văzut. Cei din jurul lui Apries au pornit împotriva egiptenilor, iar cei din jurul lui Amasis împotriva străinilor ; în împrejurimile orașului Momemfis [585] se întîlniră și unii și alții față-n față, pregătindu-se să-și încerce puterile.

CLXIV Egiptenii sînt împărțiți în șapte tagme [586], și anume : preoții, războinicii, văcarii, porcarii, negustorii, tălmacii și cîrmacii de vase. Acestea sînt tagmele egiptenilor, iar numele li se dă după îndeletnicirea lor. Războinicii lor se cheamă „calasyrieni" și „hermotybieni" [587] ; ei aparțin nomelor înșirate mai jos – căci întreg Egiptul a fost împărțit în nome.

CLXV Iată care sînt nomele hermotybienilor : Busiris, Sais, Hemmis [588], Papremis, insula numită Prosopitis și jumătate din Natho [589]. Din aceste nome fac parte hermotybienii, cam o sută

șaizeci de mii [590], cînd ating numărul cel mai ridicat. Dintre ei nici unul nu-și alege vreun meșteșug, ci-și închină viața numai meseriei armelor.

CLXVI Iată acum nomele calasyrienilor : Teba, Bubastis, Afthis, Tanis, Mendes, Sebennis, Athribis, Farbaithis, Thmuis, Onufis, Anysis, Myecforis [591] (această ultimă nomă se află într-o insulă în fața orașului Bubastis). În aceste nome locuiesc calasyrienii, care sînt, cînd ating numărul cel mai mare, la vreo două sute cincizeci de mii de oameni. Nici acestora nu le este îngăduit să practice vreo meserie oarecare, ci se îndeletnicesc numai cu meșteșugul războiului, pe care-l deprind din tată-n fiu.

CLXVII Nu sînt în stare să-mi fac o părere sigură dacă și această rînduială [592] elenii au învățat-o cumva de la egipteni – văzînd cum și tracii, și sciții, și perșii, și lydienii, și aproape toți barbarii socot pe cei care învață meserii, cît și pe urmașii acestora, ca cei mai de jos dintre cetățeni, iar pe cei ce se depărtează de munca brațelor îi socot oameni de seamă, îndeosebi pe cei care se îndeletnicesc cu meșteșugul armelor. Acest fel de a vedea lucrurile și l-au însușit toți elenii și mai ales spartanii [593] ; corintienii însă îi disprețuiesc cel mai puțin pe meșteșugari [594].

CLXVIII Războinicii, afară de preoți [595], sînt singurii egipteni care se bucură de următoarele semne de cinstire : fiecăruia dintre ei i s-au împărțit douăsprezece arure de pămînt scutite de orice dări. Arura este un pătrat cu latura de o sută de coți egipteni. Cotul egiptean este cît cel din Samos. Aceste loturi de pămînt au fost împărțite tuturor războinicilor. De alte privilegii se bucură cu schimbul, niciodată aceiași. Cîte o mie de calasyrieni și o mie de hermotybieni fac în fiecare an slujba de strajă regească. Cît ține slujba de străjer regesc, afară de arure, oamenii mai capătă zilnic, fiecare în parte, cîte o măsură de cinci mine pîine coaptă, două mine de carne de vacă și patru arystere [596] de vin. Acestea s-au dat întotdeauna celor ce stau de strajă.

CLXIX Pornind să se întîlnească, Apries în fruntea oștilor de ajutor, iar Amasis în fruntea tuturor egiptenilor, cînd au

ajuns la orașul Momemfis s-au încăierat. Străinii s-au luptat bine, dar, cum erau cu mult mai puțini la număr, au fost doborîți. Se spune că Apries era adînc încredințat că nici măcar un zeu n-ar putea pune capăt domniei lui [597], într-atît de nezdruncinată i se părea suirea lui în scaunul domniei. Dar în toiul luptei, înfrînt și prins de viu, a fost dus în orașul Sais, în casele care cu puțină vreme înainte fuseseră ale lui, iar acum erau palatele regale ale lui Amasis. Aici, în palatele regale, a trăit el o bucată de vreme, și Amasis s-a purtat bine cu el. În cele din urmă însă, egiptenii dojenindu-l pe rege că nu se poartă cu dreptate, hrănindu-l pe cel mai mare dușman al lor și al lui, fu silit să-l dea pe Apries pe mîna egiptenilor. Aceștia l-au sugrumat [598] și apoi l-au îngropat în mormintele strămoșești. Ele se află în sanctuarul Athenei, foarte aproape de templu [599], cum intri, pe mîna stîngă. Locuitorii orașului Sais au înmormîntat înăuntrul sanctuarului pe toți regii care și-au tras obîrșia din această nomă. Și astfel, chiar dacă monumentul funerar al lui Amasis este mai departe de templu decît cel al lui Apries și al străbunilor lui, se află totuși și el în curtea aceluiași templu. Ca înfățișare, este un portic mare, de piatră, împodobit cu coloane, întruchipînd palmieri, și cu alte ornamentații bogate. Înăuntrul porticului dai de două porți [monumentale] [600], înăuntrul cărora se află mormîntul.

CLXX Mormîntul aceluia [601] al cărui nume nu se cuvine să-l pomenesc într-o astfel de împrejurare se găsește tot la Sais, și anume în sanctuarul Athenei, în dosul templului, întinzîndu-se de-a lungul întregului zid. În incintă se mai află niște obeliscuri mari de piatră, lîngă ele este un lac rotund cu marginea de piatră frumos împodobită și bine lucrată; ca mărime, după cîte mi s-a părut, este cam la fel cu lacul numit „roată" [602] din Delos.

CLXXI Noaptea, lîngă acest lac, egiptenii prezintă prin jocuri mimice patimile zeului, jocuri pe care egiptenii le numesc „mistere". Știu amănunțit cum se desfășoară fiecare, dar e mai bine să tac [603]. Și despre serbările de inițiere în riturile Demetrei, pe care elenii le numesc „thesmophorii", și despre ele e mai bine să nu vorbesc, afară de ce-i îngăduit de legea sfîntă să se spună despre ele. Fiicele lui Danaos au adus din Egipt aceste

mistere pe care le-au dezvăluit femeilor pelasge ; mai tîrziu, după cotropirea [604] întregului Pelopones de către dorieni, practica misterelor s-a pierdut, păstrîndu-se numai la arcadieni, singurii dintre peloponesieni care au rămas pe loc și n-au apucat drumul bejeniei.

CLXXII După acest sfîrșit al lui Apries, a ajuns rege Amasis, de baștină din noma Sais, din orașul care se cheamă Siuf [605]. La început, egiptenii îl disprețuiau pe Amasis și nu le prea păsa de el, deoarece era om din popor și dintr-un neam cîtuși de puțin strălucit. Mai tîrziu însă, Amasis i-a cîștigat de partea lui prin înțelepciunea ce a dovedit-o, fără nici o silnicie. Avea el, printre alte bogății mii, și un căzănel de aur pentru spălat picioarele, în care atît Amasis cît și oaspeții ce-i avea la masă se spălau de obicei pe picioare. Sfărîmînd în bucăți căzănelul, Amasis a făcut din el o statuie a unui zeu și a așezat-o în locul cel mai potrivit din oraș. Egiptenii veneau cu miile la statuie și îi arătau mare cinstire. Cînd Amasis află ce făceau cei din cetate, chemîndu-i pe egipteni, le destăinui adevărul, spunîndu-le cum statuia era făcută dintr-un cazan de spălat picioarele, în care înainte vreme egiptenii vărsau, urinau și se spălau pe picioare, iar acuma i se închină cu mare smerenie. Tot așa și el, vorbi regele mai departe, s-a schimbat la fel ca și cazanul ; chiar dacă mai înainte era un om din popor, acum este regele lor și le ceru să-l cinstească și să se poarte cu el după dreapta cuviință [606]. În acest chip îi cîștigă pe egipteni de partea lui, încît ei socotiră că e cu dreptate să-l slujească.

CLXXIII Treburile țării le îndeplinea astfel : de cum se crăpa de ziuă, pînă cînd piața se umplea de lume, lucra cu tragere de inimă la treburile ce i se înfățișau ; de aici încolo însă se punea pe băut, își necăjea oaspeții cu care bea, arătîndu-se a fi un om chefliu și poznaș. Mîhniți de această purtare, prietenii îl dojeneau, spunîndu-i : „O rege, nu te porți cum trebuie față de tine însuți cînd cobori atît de jos... Ar trebui ca tu, om preamărit, care stai pe un tron preamărit, să vezi ziua toată de treburile țării, și numai astfel egiptenii ar rămîne încredințați că sînt cîrmuiți de un om mare, iar faima ta n-ar avea decît de cîștigat. Deocamdată, purtarea ta nu-i de loc potrivită pentru

un rege". Răspunsul a sunat așa : „Cei care au arc, cînd vor să se folosească de el, îl întind, iar după ce s-au folosit, îl lasă slobod. Dacă arcul ar sta tot timpul numai încordat, ar plesni, iar la nevoie n-ar mai fi bun de nimic. Tot așa-i și cu omul : dacă s-ar încăpățîna să robotească toată vremea și să nu-și mai îngăduie ceva timp liber pentru vreo desfătare, pe nesimțite ar ajunge fie un nebun, fie un tîmpit. Eu, știind acestea prea bine, fac parte dreaptă amîndurora". Iată ce răspunse el prietenilor.

CLXXIV Se spune că Amasis, încă de pe vremea cînd era un simplu cetățean, iubea băutura și gluma și nu se trecea cu firea la treabă. La beție și petreceri, cînd îi lipseau banii, se ducea și fura de unde nimerea. Unii, învinuindu-l că s-a făcut stăpîn pe banii lor, cum nu voia să recunoască, îl duceau adesea la oracolul [607] de prin partea locului [unde se aflau] ; de multe ori oracolele îl dovedeau de hoț, de multe ori îl și scăpau. Ajuns rege, iată ce făcu : de templele zeilor care-l recunoscuseră nevinovat de furt nu s-a îngrijit de loc, n-a dăruit nimic pentru împodobirea lor, nici n-a intrat vreodată să aducă jertfe acestor zei, socotindu-i cu totul nevrednici, pentru că dăduseră oracole mincinoase. În schimb, zeilor care l-au dovedit hoț, ca unora care se arătaseră cu adevărat a fi zei și nu umblau cu oracole mincinoase, le-a purtat toată grija.

CLXXV Regele acesta a ridicat la Sais, în cinstea Athenei, niște propilee vrednice de admirat, întrecîndu-i pe toți [înaintașii] cu înălțimea și mărimea lor, de asemenea și cu mărimea și calitatea pietrelor întrebuințate. Pe de altă parte, a mai ridicat și niște coloși uriași, cît și niște sfincși [608] cu cap de bărbat, uimitor de înalți. Tot din porunca lui s-au adus pentru reparația [templului] și alte steiuri de piatră de o mărime neobișnuită. Pe unele din ele le-a adus din carierele de piatră de la Memfis, iar pe cele mai mari din orașul Elefantina, care se afla cale de douăzeci de zile pe apă departe de Sais. Pe lîngă acestea, o altă lucrare îmi stîrnește cea mai mare uimire, și anume o clădire dintr-o singură piatră pe care a adus-o din Elefantina ; numai căratul ei a ținut trei ani, muncă la care au ostenit două mii de oameni de meserie vîslași, și toți aceștia erau cîrmaci [609]. Pe dinafară, lungimea acestei încăperi măsoară douăzeci și unu

de coţi, lăţimea, paisprezece, iar înălţimea, opt [610]. Acestea sînt măsurile dinafară ale clădirii dintr-o singură piatră. Pe dinăuntru, are în lungime optsprezece coţi şi douăzeci de degete, în lăţime, doisprezece coţi şi în înălţime, cinci [611]. Această încăpere se află la intrarea sanctuarului. Iată de ce se spune că n-au mai tras-o în curtea sanctuarului : arhitectul, pe cînd încăperea era tîrîtă [spre templu], ostenit şi plictisit de o treabă care-i luase atîta amar de vreme, a oftat din greu [612]. Amasis, pus pe gînduri, nu mai îngădui ca încăperea să fie trasă mai departe. Unii mai zic că un om din cei care o mişcau cu nişte pîrghii ar fi fost strivit sub greutatea ei şi că de aceea n-a mai fost mişcată din loc.

CLXXVI Amasis a dăruit toate celelalte temple de seamă [din Egipt] cu odoare nepreţuite, vrednice de văzut pentru mărimea lor, printre care la Memfis o statuie colos, culcată pe spate, [613] în faţa templului lui Hephaistos. Lungimea ei este de şaptezeci şi cinci de picioare. Pe acelaşi soclu sînt puşi în picioare alţi doi coloşi din piatră de Etiopia, fiecare înalt de cîte douăzeci de picioare, unul de o parte, celălalt de alta a celui mai mare. La Sais se mai află şi un alt colos de piatră, la fel de mare, culcat tot aşa ca şi cel din Memfis. Amasis a mai desăvîrşit şi clădirea sanctuarului lui Isis din Memfis, clădire uriaşă şi prea vrednică de văzut.

CLXXVII Se zice că Egiptul n-a fost niciodată mai fericit şi mai înfloritor decît sub domnia lui Amasis, atît prin rodnicia dăruită de fluviu cîmpiilor, cît şi prin ceea ce dăruia pămîntul oamenilor. În ţară se aflau pe atunci în total douăzeci de mii [614] de oraşe locuite. Tot Amasis a hotărît următoarea lege pentru egipteni : orice egiptean este dator să dovedească în fiecare an nomarhului din ce trăieşte [615] ; cel care nu se supune acestei rînduieli, cît şi cel care nu dovedeşte că ar trăi din cîştiguri curate, să fie pedepsiţi cu moartea. Solon atenianul, luînd din Egipt legea aceasta, a împămîntenit-o [616] şi la Atena, unde dăinuieşte încă pînă astăzi, fiind socotită o lege desăvîrşită.

CLXXVIII Amasis s-a arătat un mare prieten al elenilor [617] şi pe mulţi i-a îndatorat ; celor veniţi în Egipt le-a dăruit

pentru așezare orașul Naucratis [618], iar celor dintre ei care nu aveau de gînd să se statornicească aici, dar treburile lor de negoț îi mînau totuși pe meleagurile egiptene, le-a dăruit pămînturi unde puteau să ridice zeilor altare și sanctuare. Dintre acestea, cel mai mare sanctuar, totodată și cel mai vestit și cel mai căutat, numit Hellenion [619], a fost înălțat pe cheltuiala comună a acestor orașe : din partea ionienilor – Chios, Teos, Foceea și Clazomenai, din partea doricnilor – Rhodos, Cnidos, Halicarnessos și Phaselis, iar din partea eolienilor, singur numai orașul Mytilene. Sanctuarul aparține, prin urmare, orașelor mai sus pomenite și aceleași orașe hotărăsc pe cei care răspund de treburile negustorești [620]. Celelalte orașe [621] care doresc să ia parte la viața templului o fac fără nici un drept ; afară de aceasta, eginetii au înălțat numai pe cheltuiala lor un sanctuar lui Zeus, samienii un altul pentru Hera, iar milesienii pe cel al lui Apollo [622].

CLXXIX Naucratis era odinioară singurul nod de negoț, altul nemaigăsindu-se în Egipt. Dacă cumva vreun negustător intra pe vreo altă gură a Nilului, era pus să jure că n-o făcuse dinadins și, după ce jura, trebuia să se îndrepte cu corabia pe mare spre gura Canobică [623] ; sau, dacă cumva nu era cu putință să facă acest drum mergînd împotriva vînturilor neprielnice, era nevoit să-și care marfa în bărci, ocolind Delta, pînă cînd ajungea tot la Naucratis. De atît de mari privilegii se bucura orașul Naucratis.

CLXXX Cînd amfictyonii [624] au socotit la trei sute de talanți cheltuiala pentru ziditul templului de azi din Delfi (căci cel vechi, aflat mai înainte în același loc, fusese din întîmplare [625] mistuit de flăcări), locuitorilor din Delfi le-a căzut să acopere a patra parte din cheltuială. Atunci delfienii, pornind din oraș în oraș, au strîns bani și, ocupîndu-se cu aceasta, au adus din Egipt o sumă însemnată. Amasis le-a dăruit o mie de talanți de piatră acră [626], iar elenii așezați în Egipt, douăzeci de mine.

CLXXXI Amasis a făcut cu cyrenienii legămînt de prietenie și ajutor [627] de arme. A găsit, totodată, cu cale să-și ia și o soție de acolo, fie că-i plăcu o elenă, fie ca să-și dovedească și altfel

prietenia față de cyrenieni. A luat deci de nevastă, după unii, pe fiica lui Battos [628], născut din Arkesilaos, iar după alții, pe a lui Critobulos, un om cu mare vază în cetate. Pe fată o chema Ladike.

Ori de cîte ori Amasis se culca lîngă ea, nu era cituși de puțin în stare să se arate bărbat, deși lîngă alte femei bărbăția nu-i lipsea. Cum starea aceasta se repeta într-una, Amasis îi vorbi așa acestei Ladike: „Ascultă, femeie, m-ai legat cu farmece și află că nu-i chip să scapi de moartea cea mai cumplită de care a murit vreodată o femeie!" Iar Ladike, fiindcă Amasis nu se lăsa înduplecat cu toate jurămintele ei de nevinovăție, se rugă în cugetul ei Afroditei [făcînd un legămînt că], dacă în acea noapte Amasis ar izbuti să se bucure de ea (căci aceasta era singura ei scăpare) îi va trimite zeiței o statuie la Cyrene. Îndată ce făcu acest legămînt, Amasis se uni cu ea. Și de atunci mereu, ori de cîte ori venea la ea, Amasis se bucura de ea; și apoi a iubit-o foarte mult. Ladike dărui zeiței ceea ce făgăduise: porunci să se facă o statuie și o trimise la Cyrene. Statuia se mai afla încă neatinsă și pe vremea mea, așezată afară din cetatea cyrenienilor. Pe Ladike, după ce Cambyses a cucerit Egiptul și a aflat chiar din gura ei cine este, a trimis-o nevătămată îndărăt la Cyrene [629].

CLXXXII Amasis a trimis prinoase și în Ellada: la Cyrene, o statuie de aur a Athenei și un chip zugrăvit înfățișîndu-l chiar pe el; Athenei din Lindos îi închină două statui de piatră [630] și un pieptar de in [631] vrednic de văzut; pe de altă parte, la Samos [trimise] pentru Hera două statui de lemn ce-l înfățișau tot pe el, care mai stăteau încă și pe vremea mea în templul cel mare, în dosul ușilor. Samosului i-a făcut aceste daruri în urma prieteniei ce-l lega de Policrates fiul lui Aiakes [632]; Lindosului [633], nu din vreo legătură de prietenie, ci pentru că se spunea că templul Athenei din Lindos a fost ctitorit de fiicele lui Danaos [634], care s-au oprit pe țărmul acesta cînd au fugit de fiii lui Aigyptos. Iată prinoasele închinate de Amasis. El a fost cel dintîi cuceritor al Ciprului [635] și primul care a silit pe ciprioți să-i plătească tribut.